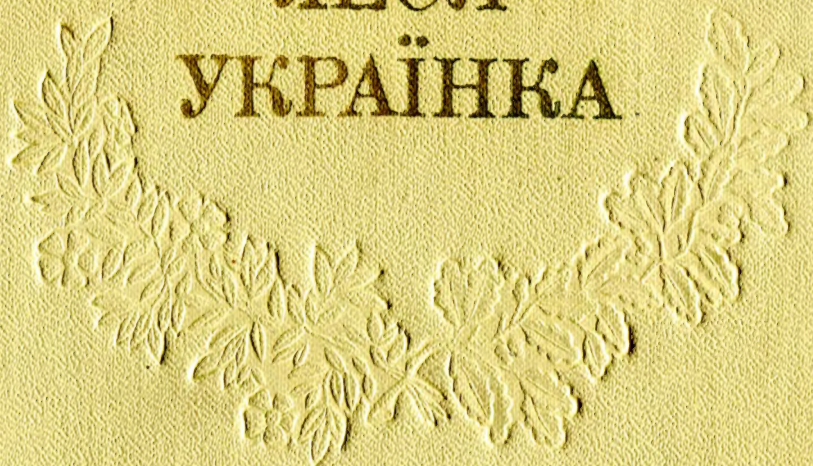


4
15

ЛЕСЯ
УКРАЇНКА



1

АКАДЕМІЯ
НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА
ДУМКА»



ЛЕСЯ
УКРАЇНКА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВАНADЦЯТИ
ТОМАХ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВНАДЦЯТИ
ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА
ДУМКА»

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ
1
ПОЕЗІЇ

КИЇВ
1975

Редакційна колегія:

Б. С. ШАБЛІОВСЬКИЙ (голова),
М. Д. БЕРНШТЕЙН, Н. О. ВИШНЕВСЬКА,
Б. А. ДЕРКАЧ, С. Д. ЗУБКОВ, А. А. КАСПРУК,
П. Й. КОЛЕСНИК, В. Л. МИКИТАСЬ,
Ф. П. ПОГРЕБЕННИК

Редактор тому А. А. КАСПРУК

Упорядкування та примітки
Н. О. ВИШНЕВСЬКОЇ

Редакція
художньої літератури



ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Зібрання творів Лесі Українки у дванадцяти томах здійснюється за Постановою Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР від 17 липня 1970 р. «Про відзначення 100-річчя з дня народження Лесі Українки». До цього Зібрання входять поетичні, драматичні, прозові, літературно-критичні і публіцистичні твори письменниці, а також переклади, записи народної творчості, листи.

Дане видання є науково-критичне, розраховане на широке коло читачів. Порівняно з попереднім десяти томним виданням 1963—1965 рр., воно доповнене новими матеріалами, зокрема перекладами, статтями, записами народної творчості та листами.

Принцип розташування матеріалу у виданні — жанрово-хронологічний: т. 1 — поетичні твори; т. 2 — поеми і поетичні переклади; тт. 3—6 — драматичні твори; т. 7 — прозові твори, перекладна проза; т. 8 — літературно-критичні та публіцистичні статті; т. 9 — записи народної творчості. Пісні з голосу Лесі Українки; тт. 10—12 — листи.

В основу подачі текстів кладуться останні редакції прижиттєвих публікацій, підготовлених до друку самою письменницею. Не друковані за життя Лесі Українки твори подаються за автографами.

Тексти супроводжуються історико-літературним та реальним коментарем. У примітках наводяться лише важливіші з початкових редакцій і варіантів, головним чином окремі строфи, опущені поетесою з остаточного тексту, чи такі, що зовсім не друкувалися.

Тексти подаються за сучасним правописом із збереженням всіх морфологічних та лексичних особливостей мови письменниці.



Лерия Гурайева

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І НАША СУЧАСНІСТЬ

«Великі народні поети,— писав Максим Рильський,— промовляють за свій народ, говорять від його імені, але говорять *своїм* голосом, в усій неповторній красі свого обдарування, своєї культури»¹. Такою є Леся Українка. Плине час, а з ним невинно відбувається життєдайний процес все дальшого, все глибшого розкриття класичної спадщини. В. Г. Белінський зазначав, що великий поет «належить до явищ, які вічно живуть і оновлюються, не спиняючись на тій точці, на якій застала їх смерть; вони весь час розвиваються в свідомості суспільства»².

Соціалістичний Жовтень, партія великого Леніна дали нове життя славним нашим попередникам. Вони стають сучасниками, більше того — нашими соратниками в боротьбі за перемогу соціалізму. «Яка нам співзвучна поезія Лесі Українки сьогодні! — захоплено писав Павло Тичина.— Як нам потрібна її гостра зброя в боротьбі проти ворогів людства, проти ворогів революційних завоювань братніх народів нашої Батьківщини й народів країн соціалістичного табору, проти підлих убивць прогресивних революційних діячів світу, проти загарбників, колонізаторів!.. Як нам потрібно сьогодні (і не тільки письменникам!) учитися у Лесі Українки вірному сприйняттю багатогранного життя, її новаторству, її умінню зберігати революційні традиції»³.

Найскладніші філософсько-психологічні поеми, нечувані за силою почуття ліричні симфонії, геніальні драматичні твори — такі як «Кассандра», «Лісова пісня», «Камінний господар», «У пущі», «В катакомбах», «Оргія», «Блакитна троянда»... — все це ше-

¹ Максим Рильський. Слово про літературу. К., «Дніпро», 1974, стор. 31.

² В. Г. Белінський. Полное собрание сочинений, т. V. М., Изд-во АН СССР, 1954, стор. 555.

³ Павло Тичина. З минулого — в майбутнє. К., «Дніпро», 1973, стор. 82.

деври світового значення. Відточена, воістину новаторська художня проза, глибокодумні літературно-критичні праці, високохудожні переклади перлин світової поезії, багатюща епістолярна спадщина — скрізь пульсує гаряча кров революціонера, патріота й інтернаціоналіста. Все це зльоти творчого генія, вищі за які важко собі уявити. «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте», — писав Іван Франко, — Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини»¹.

Перед усім світом Велика Жовтнева соціалістична революція розкрила скарби поезії Лесі Українки. Чим вищого рівня досягає соціалістична культура, тим ближчою, ріднішою стає для нашої суспільності спадщина поетеси. Говорити про Лесю Українку, про її творчість — це значить говорити про важливі питання нашої поезії, нашої літератури, культури, про перспективи їх розвитку.

*

Спинимось на деяких актуальних питаннях, передусім — на питаннях світогляду, ідейно-суспільного виднокругу.

Відомо, що геніальна українська поетеса, як і її великі соратники — Франко, Коцюбинський, — стояла на позиціях революційно-демократичних. Але таке твердження надто загальне, а тому й недостатнє. Леся Українка, Іван Франко, Павло Грабовський, Михайло Коцюбинський належали до когорти, яку В. І. Ленін характеризував як «нову революційну демократію». «Щоб бути справді революційною, — писав В. І. Ленін, — демократія сучасної Росії повинна йти в найтіснішому союзі з пролетаріатом, підтримуючи його боротьбу, як єдиного до кінця революційного класу»². Визнати керівну роль пролетаріату, поділяти його життєві й творчі інтереси — такі риси стають органічною частиною концепції нової революційної демократії.

Усвідомлення цього давалося не одразу: то був складний процес. Іноді письменники переоцінювали можливості загально-демократичної (за своєю суттю — буржуазної) революції, не завжди розуміли, що така революція не спроможна до кінця розв'язати якнайрадикальніші суспільно-політичні проблеми, що саме пролетаріат покликаний історією звершити це завдання в революції соціалістичній і цим відкрити нову еру в історії людства.

У творчості навіть передових українських письменників до-

¹ Іван Франко. Твори в двадцяти томах, т. 17. К., 1955, стор. 247.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34. К., 1973, стор. 186.

жовтневого періоду соціалістичні елементи не досить чітко виступали на загальному тлі їхніх демократичних переконань. Ці письменники залишалися в основному діячами революційно-демократичного табору. Але вирішальний вплив на їхній світогляд мав марксизм.

Історичний розвиток революційної демократії Росії й України наближав найпоплідніших її представників до засад наукового соціалізму. Вони намагалися йти цим шляхом, і саме він забезпечував передовій дожовтневій літературі найширші можливості ідейно-художнього зростання, нові художньо-естетичні відкриття.

Близькість революційної демократії початку ХХ ст. до пролетаріату наповнювала її новим змістом в порівнянні з революційною демократією ХІХ ст. В. І. Ленін писав: «Під революційною демократією розуміються ті послідовні і рішучі демократичні течії, які приймають *усю* демократичну програму соціал-демократії, не спиняються ні перед якими революційними заходами, але позабавлені ясною соціал-демократичною класовою свідомістю»¹.

Так і Леся Українка. Близькість до робітничого класу, до соціалістичних ідей слід розглядати як результат її внутрішнього розвитку, її духовного зростання, як результат напружених роздумів над життям, над сенсом визвольної боротьби народу.

Леся Українка визнавала революційний марксизм провідною ідеологією, до якої треба прямувати, якою треба озброюватися. У листі до М. Павлика від 7 червня 1899 р. вона писала, що соціалізм, революційний соціал-демократизм — «се занадто універсальний рух для того, щоб могла українська нація обійтись без нього».

Нова література закликала не тільки до руйнування старого ладу, до цілковитого заперечення старого, а й вказувала на перспективи майбутнього. Леся Українка в додатку до українського перекладу брошури Ш. Дікштейна «Хто з чого живе» (1901) зазначала: «Слушний час настане тоді, коли робітники тямитимуть себе, і своє право, і свою єдність, і свою силу, — той слушний час не за горами, коли ми поможемо йому прийти. А щоб слушний час настав для повного визволення всіх робітників з неволі: Робітники всіх країв, єднайтесь! Єднайтесь, як вільний з вільним, рівний з рівним! Чия правда, того буде й сила!»

Ще за молодих років Леся Українка виявляла інтерес до революційної марксистської літератури і була досить обізнана з нею. Поетеса сприяла перекладу «Маніфесту Комуністичної

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 304.

партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, читала «Капітал» К. Маркса, «Розвиток соціалізму від утопії до науки» Ф. Енгельса та інші марксистські праці. Вона була обізнана з творами В. І. Леніна, зокрема з працею «Що робити?», читала ленінську «Искру», поширювала її в прогресивних колах української інтелігенції¹. Відомо, що царська охранка не без підстав підозрювала Леся Українку в зв'язках з іскрівською організацією.

Радянські дослідники, спираючись на архівні матеріали, довели, що письменниця була особисто зв'язана з нелегальними студентськими гуртками, з соціал-демократичними організаціями, зокрема з київським «Союзом боротьби за визволення робітничого класу» та київським комітетом РСДРП. Її квартира часом була явочним пунктом для зв'язку київської організації РСДРП з московською і мінською; поетеса підтримувала зв'язки з агентами «Искры», і у неї на квартирі зберігалися комплекти більшовицької газети. Отже, участь Лесі Українки в революційно-демократичному русі, її ідейні зв'язки з іскрівцями та організаторами київського комітету РСДРП безперечні.

Дослідники наводять цікаві архівні матеріали. Ось лист поетеси до Осипа Маковея від 12 листопада 1893 р., перехоплений київською охранкою і пересланий начальникові департаменту поліції в Петербург. Останній наказує: «Зібрати відомості про Косач (Леся Українку.— *Є. Ш.*). Повідомити генерала Новицького». Молоду поетесу повсякчас переслідують шпиги; навіть її портрет (написаний І. Трушем) звернув увагу охранки. 1902 р. під час обшуку у члена київського комітету РСДРП В. М. Крохмалю увагу поліції привернули листи Лесі Українки; жандармів зацікавило, що в іскрівця М. Мережинського виявлено адресу поетеси; департамент поліції (в Петербурзі) наказує обшукати і під будь-яким приводом заарештувати Леся Українку, яка на той час поверталася з-за кордону. У Гадячі, в Немирові, Києві — всюди поетеса під «недремним» оком агентів царської жандармерії. 30 січня 1907 р. відбувся обшук на квартирі Лесі Українки, арешт поетеси і ув'язнення її до арештантської камери Либецької поліцейської дільниці м. Києва. І так до кінця життя поетеси — пильний нагляд поліції, жандармське «опікування».

Леся Українка близько стояла до київського революційного підпілля; про це свідчать її зв'язки з П. Л. Тучапським, які особ-

¹ Див.: Т. Слюдикова. Нові матеріали про зв'язки Лесі Українки з організаціями «Искры». — «Літературна Україна», 26 липня 1963 р.; Л. Міщеняко. Революційне оточення Лесі Українки. — У зб.: Леся Українка. К., «Наукова думка», 1973, стор. 56—65.

ливо пожвавились у 1896—1898 рр. З листів бачимо, що влітку 1897 р. поетеса виконувала за його дорученням важливу партійну роботу. Саме тоді Тучапський, активний діяч «Союзу боротьби», займався виданням нелегальних газет «Вперед» (орган групи «Рабочее дело») і «Рабочей газеты», яка мала загальноросійське значення. У той же час активізувалося видання прокламацій; Тучапський згадує, що «Союз боротьби» розповсюдив 1897 р. 6500 прокламацій на фабриках і заводах.

Леся Українка виконувала нелегальні партійні доручення. Климент Квітка (чоловік поетеси) згадує: «Взагалі ж завжди, як Леся жила в Києві, до неї вдавалися люди з різних гуртків з просьбами написати те або друге для практичного вжитку... Се, власне, люди спочатку з радикальних гуртків, потім з марксистських»¹.

Такі постаті, як В. Крохмаль, В. Крижанівська, С. Мержинський — кореспонденти і діячі ленінської «Искры», — були добрими знайомими і друзями Лесі Українки; вони разом провадили підпільну революційну роботу.

Близькість поетеси до ленінської «Искры», до революційної боротьби пролетаріату і його партії зумовили твердість її політичних переконань, широту поглядів у питаннях соціальної і національної боротьби, незламну принциповість у відстоюванні своїх переконань.

У порівнянні з іншими революційними демократами кінця XIX — початку XX ст. Леся Українка зробила значний крок вперед на шляху до марксизму, зокрема в питанні про історичну місію пролетаріату, про необхідність об'єднання робітників незалежно від їх національної приналежності.

Визвольний рух робітничого класу Леся Українка розглядала як всесвітньоісторичне явище, як реальну запоруку докорінної перебудови суспільного ладу. Говорячи про першу спробу пролетарської революції — Паризьку комуни 1871 року, — письменниця відзначала, що саме тоді залунала на весь світ «пісня про Червоний прапор», що комунари «полягли, як і Спартак, але дух Спартака не поліг вкупі з ними, а знайшов собі *нову* форму. Вони... виступили *сами*, без опіки буржуїв і показали *ділом*, що психологія новітнього свідомого пролетаріату, його революційна практика, його етика пішли за поступом, а не навпаки»².

¹ Спогади про Лесю Українку. К., «Радянський письменник», 1963, стор. 246.

² Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, т. II. К., Вид-во АН УРСР, 1956, стор. 54.

Леся Українка схвально оцінила революційні починання Паризької комуни, вбачаючи в ній першу в світі форму диктатури пролетаріату; вона уславлювала Паризьку комуну «за чесність, відвагу комунарів». Комуна, з жалем відзначала Леся Українка, «не мала сили відбитись від своїх ворогів і трагічно полягла в нерівнім бою...»¹.

Першочерговим завданням Леся Українка вважала завоювання політичної свободи, що цілком впливало з ленінських настанов. «Історія всього російського соціалізму,— писав В. І. Ленін,— привела до того, що найбільш насущним його завданням стала боротьба проти самодержавного уряду, завоювання політичної свободи...»² Кращими своїми творами Леся Українка боролася за «політичну волю, себто за ті права людські, що залежать від державного ладу», як писала вона в брошурі «Державний лад» (1898). Слід наголосити на дійшовому, безкомпромісно революційному характері поглядів поетеси, на бойовому, наступальному дусі її творчості.

В «Замітках з приводу статті «Політика і етика» (1903) письменниця висловлює упевненість в необхідності нещадної класової боротьби для справжнього прогресу людства, говорить про історичну місію пролетаріату в цій боротьбі, про велике значення революції пролетарської. «Класова його (пролетаріату.—Є. Ш.) боротьба є боротьбою за поступ суспільний і культурний, бо визволення пролетаріату мусить бути визволенням цілої суспільності людської, бо воно не може здійснитись (визволення фактичне, а не тільки життя після визволення) без знесення класів, без заснування сеї «асоціації, де свободний розвій кожного буде услів'ям свободного розвитку всіх»³.

Чим глибшим був вплив ідей визвольної боротьби пролетаріату, тим помітніше виступали в творчості Лесі Українки елементи нового, що наближали цю творчість до ідеології соціалістичної. Усвідомлення приходу нової ери, відображення нового етапу визвольної боротьби відкривало найширші поетичні обрії. Так, в алегоричній драмі «Осіння казка» (1905) поетеса наголошує, що саме у боротьбі пролетаріату вона знаходить джерело творчого натхнення:

...Нова вступає в душу сила,
Одвага в серці будиться, як гляню
На се нове життя, нову роботу.

¹ Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, т. II, стор. 53.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4. стор. 356.

³ Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, т. II, стор. 41.

З творчістю Лесі Українки ввійшли у вітчизняну поезію не тільки нові суспільні ідеї, а й нові морально-етичні ідеали, нове поняття краси. Йшлося не лише про соціальну проблему боротьби проти гніту й насильства, звеличувалася також краса цієї боротьби, розкривався облагороджуючий вплив її на людину. Поетеса показує, як боротьба за щастя людей збагачує їх самих, збагачує людську душу. Вимоги революції, за концепцією Лесі Українки, стають найвищими вимогами людської етики:

Хто не жив посеред бурі,
той ціни не знає сили,
той не знає, як людині
боротьба і праця милі.

(«З подорожньої
книжки»)

Це вже не просто «співчуття революції», а пряме служіння їй, вияв найбагороднішого поклику душі, голос серця.

•

Однією з важливих проблем, що їх підносила Леся Українка в своїх творах, є проблема революційного діяння. «Не знаю, як хто,— писала поетеса до М. Павлика 7 жовтня 1895 р.,— а я не можу терпіти мовчки під'яремного життя». Замало знати правду, констатувати її,— треба діяти, щоб перемогла правда, треба втручатися в життя, треба творити майбутнє. Той, хто лише констатує, в кого «рука неозброєна» для дії,— терпить поразку. Адже людина не «страждаючий свідок», не пасивна іграшка подій. Людина — учасник історичного життя. Тільки в діянні вона здобуває справжню красу, найповніше розкривається в своїй людяності. Художнє слово, література є важливим засобом громадянського, революційного діяння. «Наші слова стають нашими ділами»,— писала поетеса ¹.

В поезії «До товаришів» (1895) Леся Українка звертається до молоді, і в голосі її чуємо докір у пасивності, надію на те, що молодь усвідомить свій громадянський обов'язок:

Що ж, браття, мовчите? Чи втішені собою,
Що вже й докори сі вас не проймуть?
Чи так задавлені неволею, журбою?
Чи, може, маєте яку яснішу путь?..
Подаймо їм велику розвагу,

¹ Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, т. I, стор. 333.

Скажім і докажім, що ми бійці сами,
А ні, то треба ж мать хоч ту сумну одвагу —
Сказать старим бійцям: не ждіть, не прийдем ми!..

Одною з найвищих людських чеснот є почуття громадянського обов'язку. До цієї теми поетеса звертається раз у раз. Так, у творі «Грішниця» (1896) смертельно поранена молода революціонерка розповідає, як її надихали друзі на боротьбу:

Невже ти будеш остеронь сидіти
І споглядати, як ллється братня кров?
Ні, сором се терпіти. Наша смерть
Научить інших, як їм треба жити.

Письменник, митець, який хоче служити народові, повинен робити все, щоб наблизити прийдешнє,— таке переконання поетеси. Для Лесі Українки не було дилеми: поет чи громадянин. Поет — це і є громадянин-борець, захисник народу, провісник свободи. Він не тільки відображає життя народу, а й кличе вперед, виголошує гасла боротьби: «Ти блискавицею мусиш світити у тьмі» («Північні думи», 1895). Народний поет не тільки «співець страждань народу»,— він мислитель, ідейний натхненник, провідець. Бути в авангарді визвольної боротьби — така місія поета. Цим вимірюється його значення, вагомість його слова. В творі «Поет під час облоги» (1896) читаємо:

Он пісня з високого муру лунає.
По мурах одважний співець походжав.
Поет не боїться від ворога смерті,
Бо вільная пісня не може умерти.

У листі до І. Франка (13.I 1903 р.) Леся Українка наголошує на тому, що мета поета — підняти народ, широкі маси на здійснення визвольних завдань: «О, яке то щастя бути отим «чорноморцем», що має голос гукнути: «встань!» Що, якби я мала такий голос тут¹, над Лігурійським морем? Я б так гукнула, як тепер море гукає (на морі саме буря тепер) і геть-геть далеко прокотилось би через гори: «встань!»...» В циклі поезій «Ритми» (1900) письменниця проголошує:

Промінням ясним, хвилями буйними,
Прудкими іскрами, летючими зірками,
Палкими блискавицями, мечами
Хотіла б я вас виховать, слова!..

¹ Леся Українка перебувала тоді на лікуванні в Італії.

Леся Українка дала чудові зразки наступальної поезії митця-революціонера, поетичного трибуна всенародної боротьби. Сила художнього хисту, на думку письменниці, вимірюється тим, наскільки спроможний митець своїм словом підняти народ на звернення історичних завдаць.

Важливою рисою поезії Лесі Українки є її спрямованість у майбутнє. Поетеса вірить у світле майбутнє, в те, що повинні прийти часи, які цілком змінять обличчя світу. В цьому, власне, пафос її творів. Ще в ранній своїй поезії «Мій шлях» (1890) письменниця заявила:

Коли я погляд свій на небо зводжу,—
Нових зірок на йому не шукаю.
Я там братерство, рівність, волю гожу
Крізь чорні хмари вглядіти бажаю,—
Тих три величні золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі...

Вирок своїй сучасності Леся Українка виносить з позицій майбутнього. І це був не тільки осуд старого, а й підтримка прийдешнього, утвердження його зародків. То був дар «провідіння». Науковий соціалізм, за словами М. Горького, утворив височення інтелектуальне плоскогір'я, з висоти якого видно минуле, провідні тенденції розвитку сучасності, шляхи у майбутнє¹. Наближаючись до наукового соціалізму, Леся Українка підіймалася на ці вершини, поетичний зір її ставав проникливим і далекосяжним. У творі «Коли втомлюся я життям щоденним...» зліт у майбутнє звучить особливо схвильовано і радісно:

...В просторі бачу я країну
Осяйну, наче світло ідеалу,
Неначе світло правди...
Питаєш ти, що бачу я в просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні!

Обриси майбутнього, як і реальний зміст того ідеалу, в ім'я якого потрібно змінити й обнови́ти життя, лишалися для поетеси, особливо на перших етапах її творчості, не завжди чіткими і ясними. В цьому й полягала певна суперечність її світогляду й творчості. Разом з тим не можна не відзначити, що поривання в майбутнє у поетеси — не просто чарівна мрія, — воно органічно пов'язане з дією, з активним служінням задля звершення прийдешнього.

¹ Див.: М. Горький о литературе. Литературно-критические статьи. М., «Советский писатель», 1955, стор. 626.

Спрямування у майбутнє Леся Українка поєднує з величним процесом визвольної боротьби, з історією. І це зумовлює революційний аспект її ставлення до минулого. У поетеси немає ідеалізації старовини, вона осуджує будь-яке фетишизування минулого. Разом з тим відчуття органічної спорідненості з визвольним минулим є для Лесі Українки живим джерелом духовного й емоційного сприйняття досвіду народу, освяченого героїчною боротьбою за честь і гідність, за єднання народів.

У драматичній поемі «На руїнах» (1904) Леся Українка устами пророчиці Тірци закликає не ідеалізувати минуле, не закривати очей на те, що у цьому «золотому» минулому точилася кривава боротьба за владу, панувало насильство й знущання над трударями. Тірца закликає відстоювати інтереси тих, хто «в куренях та при багаттях удосвіта працює неослабно». В них — сила нації, її життєдайність, а не в тих, хто лицемірно називає себе «народними пророками» й уславлює «національні святощі», що узаконюють рабство й віковичне гноблення своїми і чужими можновладцями. Бездумне поривання у «прадавнє» не озброює на боротьбу, а знесилює й принижує національну гідність.



Художньо-естетичний ідеал великого мистецтва пройнятий громадянським змістом, визвольними мотивами. Поетеса виступає проти «куцого ідеалу», проти житейської, обивательської «правди», не спроможної піднятися над поодинокими явищами і фактами, не спроможної синтезувати широкий досвід життя. Вона звеличує вищу правду, бачить провідні сили розвитку, проникає в будуччину і з висоти будуччини оцінює дійсність.

Леся Українка з упевненістю твердила, що «на фальшивій основі... навіть геній не може створити нічого живого, правдивого»¹. Правдивість, на її думку, одна з найважливіших умов художності, більше того — вона є запорукою довір'я народу до літератури; без цього немислиме виховне діяння художнього слова. Жоден талент не врятує письменника, якщо він відступає від правди. Тільки «пройнята правдою» література активно впливатиме на життя, запалюватиме серця. Керуючись інтересами революції, Леся Українка проголошує єдність правди і людинолюбства, правди і совісті. В її творчості совість стає важливою естетичною категорією. Смысл поезії — бути з людиною і виражати все істинно людяне, сокровенно людське. Поезія, яка одвертається від народу, обходить питання громадянські, перестає бути поезією:

¹ Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, т. II, стор. 125.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

(«Давня казка», 1893)

Святим і незаперечним для Лесі Українки завжди є вірність обов'язкові, незламна твердість при його виконанні. Нагадаймо, як адвокат Мартіян (в однойменній п'єсі), долаючи найтяжчі випробування, готує оборонну промову. Писар його Констанцій здивований: «Ти можеш працювати?» Адвокат відповідає: «Я повинен...».

Там, де слабодухість, боягузтво, плазування — немає і бути не може нічого творчого, високого, людяного:

...Рабський дух
краси найвищої збагнуть не може!

(«Оргія»)

До цієї теми поетеса звертається неодноразово. «Лежачим краю рідного нема», — заявляє вона, і це становить провідний мотив її творчості. Не можна мовчати, коли народ у неволі. Це злочин, що не має жодного виправдання:

Коли республіканець, руки склавши
І мовчки, терпить люту тиранію —
Повинен смерті він!..

(«Руфін і Присцилла»)

Окремі образи Лесиної драматургії (наприклад, деякі риси скульптора Річарда в драматичній поемі «У пущі»), її поодинокі висловлення, вирвані з загального контексту, давали формально привід говорити про індивідуалізм письменниці. Але це глибока помилка! Не можна змішувати поняття свободи особи, боротьби за цю свободу з поняттям індивідуалізму. Поетеса розв'язує дуже складну проблему особи і суспільності. Вона звеличує протест проти експлуататорського ладу, який нівечить людську особистість, відчужує від неї її людяну сутність; вона протестує проти дійсності, яка спотворює, калічить людину, протестує проти суспільства, в якому людина стає непотрібною, зайвою.

Всім єством своєї творчості Леся Українка виступає проти індивідуалізму, проти суб'єктивізму, що їх так охоче насаджували буржуазні ідеологи. Декадентські пустослови з їх містикою, вишуканим занепадницьким скиглінням, усе рафіноване мистецтво літературних салонів Леся Українка піддає нещадній критиці й осудові. Її артистизм спрямований на поетизацію визвольної боротьби народу, на уславлення «мелодій барикад».

Прагнення до відособлення, намагання знайти «свободу» у відриві від суспільності, на переконання Лесі Українки, є явищем антигуманним, ворожим людяності й прогресу. Декаденти не звеличують особу, а принижують її навіть тоді, коли, здавалося б, її «підносять». Принижують саме тим, що відокремлюють від суспільства, позбавляють реальних сил, які дає людині суспільність.

Леся Українка наголошує на приреченості індивідуалізму і пов'язаного з ним абстрактного гуманізму. Натомість в центрі її уваги — войовниче революційне людинолюбство, боротьба за мужню, віддану визвольним інтересам народу, горду і вільну людину.

Самій не довго збитися з путі,
Та трудно з неї збитись у гурті,—

заявляє поетеса у поезії «Мій шлях», впевнена в непереможній силі єднання, бойового співробітництва в ім'я високих суспільних ідеалів. Саме ця впевненість привертала її до людей-борців, до перших гуртків по вивченню марксизму, де сіялися зерна революційної пролетарської правди.

Однією з важливих проблем, що їх розв'язувала своєю творчістю Леся Українка, є проблема взаємопроникнення індивідуального й громадянського, етичного і суспільного. Поетеса показує безпідставність тверджень, наче б увага до етичних проблем відволікає від суспільного, історичного змісту. Адже етична характеристика людини не може бути правдивою, якщо вона абстрагована від суспільної сутності. Проблеми етичні поетеса підносять до великих соціальних узагальнень, відкриває нові духовні обшари, вносить в поезію глибинні світи, завжди чисті і ясні, надихаючі й окрилюючі:

...Я знаю,
що крила знов на волі виростають
у соколів приборканих.

(«Осінь казка»)

Глибиною роздумів, діапазоном тем, широтою охоплення дійсності творчість Лесі Українки становить неповторне явище в світовій поезії ХХ ст. Роздуми її завжди про велике: життя, історію, людину. Теми Батьківщини, революції й людської особистості для поетеси неподільні. Творчий світ її — світ багатobarвний і багатозвучний. Тут — і найсердечніша лірика і гнівна сатира, мужній громадянський пафос і тепла посмішка, пекуча інвектива і гірка медитація. Могутній ліричний струмінь єднається з неповторним драматургічним, трагедійним хистом поетеси. Драматургія становить вершину її творчості.

Найніжніша білосніжна лірика поетеси пройнята громадянською схвилюваністю, благородством почуттів. Диханням історичних, соціальних, життєвих бур і тривог овіяні її поезії, навіть, здавалось би, найбільш інтимно-ліричні. Все особисте в творчості Лесі Українки стає загально значущим, суспільним, історично вагомим. Визначальною рисою ліричного стилю Лесі Українки є те, що кожна її особиста тема, зростаючи до найбільших епохальних узагальнень, набуває смислу і значення лише в міру своєї громадянської значущості. Нерозривна єдність особистого і загального, «свого» і «світового» органічно властива творчості української поетеси.

*

«Ніч після битви» — так назвав критик-більшовик В. В. Воровський 1908—1912 роки, роки реакції, коли вчорашні хисткі «попутники» революції квапливо міняли віхи, коли реакція особливо виявлялася в буржуазній літературі, коли «стовпи» цієї літератури на кожному кроці зраджували великим традиціям передової думки і культури. Арцибашев і Винниченко, Шаповал і Гіппіус проповідували політичне ренегатство; своїми творами несли цинізм, еротику, порнографію, антинародний естетизм.

Відхід від революції, зраду її ідеалів Винниченко намагався виправдати з погляду «особистої моралі», «чесності з собою» тощо. На перший план виходили оголений натуралізм, смакування розтлінної психіки і сексу, проповідь класового миру і осквернення революційної боротьби.

В надзвичайно тяжкі і складні роки реакції поетеса зайняла гідну й благородну позицію. Її не обеззброїла реакція. Навпаки, глибоко трагічне переживання цих років надихало її творчі сили, привело до створення нових художніх шедеврів. Смертельно ненавидить поетеса одну з наймерзенніших людських підлот — зрадництво. Вона обурена апологією зрадництва, що її почали наполегливо проповідувати різних мастей декаденти. «Іудина беллетристика» намагалася принизити ідею революції, спалювати її героїв, виправдати і прославити ренегатство, зраду революції. Звідси — всілякі спроби моральної реабілітації Іуди Іскаріота.

Драматичний етюд Лесі Українки «На полі крові» (1909) пройнятий огидою до зради, до її захисників. У Лесі Українки Юда — жахливий у своїй одвертості цинік, що продав свого вчителя «як товар»... Адже людей

так само продають.., як і все,
Як гуси, як худобу; поторгують
І вдарять по руках...

Народ ніколи не прощає зраду, підлість. Коли Юда на своє «виправдання» намагається зауважити:

...Той поцілунок
зовсім холодний був — я ж мусив якось
признаку дати, котрого з гурту брати,—

то прочанин, тремтячи від обурення, кидає зрадникові:

Мовчи! Не говори! Чи теплий гад,
розпарений на сонці, чи холодний —
однаково бридкий!..

Нічого спільного між зрадником і народом бути не може:

...Ось тобі
твоя вода. Волів би на безвідді
пропасти, ніж прийняти щось від тебе!..
Будь проклятий!.

Відступництво, зрада несумісні з людяністю. Зрада поставила Юду поза людством. «Тебе убити мало!» — з огидою кидає прочанин зрадникові.

Ненависні поетесі покора, байдужість, плазування. Раб Неофіт («В катакомбах», 1905) дедалі більше переконується, що людина повинна стати «вільною, непідвладною, богорівною». І це дає йому наснагу, за це готовий він іти на смерть. «Боротися в покорі — що це значить?» Відпущеник Нартал («Руфін і Прісцілла», 1908) з огидою дивиться на тих, хто плазує перед сильними світу:

Кубло гадюче! Перед ворогами
під ноги стеляться, мов поздохали,
а перед братом сторчака стають
і раді закусати! Скорпіони!

Нартал обурюється, що люди, як барани, низько кланяються єпископові, наче благають, щоб він розтопав їх гордість і гідність. Засуджений на смерть, Нартал на арені цирку вимагає меча, б'ється з пантерою, перемагає її, викликає на бій увесь рабовласницький світ.

Боротися проти одвічного зла, насильства, тупої гнітючої сили — таке покликання справжньої людини. Гартувати волелюбні почуття в людях — завдання митця. Леся Українка порівнює поета з гірською квіткою — *Saxifrag'ою* (ломикаменем), що долає, здавався б, непереможні труднощі, найтяжчі випробування.

«Поети,— казав А. В. Луначарський,— це передусім вихователі почуттів». Не можна недооцінювати виховного значення спадщини Лесі Українки. Адже з її творчістю в українську літе-

ратуру увійшли не тільки нові теми, нові суспільні проблеми, а й нові морально-етичні норми, нові поняття краси. Героїзм — це найбільша можливість для людини залишитися людиною. Перегукуючись із Шевченком, Леся Українка підносить образ Прометея — богоборця, тираноборця — як художній символ нескореності духу. Іскри прометеївського вогню поетеса вкладає в серця своїх героїв. І це не герої-одинаки. Героїзм властивий народові.

О, не один нащадок Прометея
Блискучу іскру з неба здобував,
І безліч рук до неї простягалось,
Мов до зорі, що вказує дорогу.

(«Fiat nox!», 1896)

Письменниця пишається волелюбним характером народу, його славними визвольними традиціями, пишається тим, що ніякі чорні сили, найвитонченіші тортури не зломали його духу, не зробили рабом.

...В нас вогонь Титана ще не згас,—

з гордістю заявляє поетеса у вірші «Товарищі на спомин» (1896). І цією гордістю сповнена вся її творчість, її мужня діяльність. Звідси — полум'яний заклик до боротьби за визвольну справу. «Будь проклята кров ледача, не за чесний стяг пролита!» — проголошує Леся Українка в поезії «Мрії» (1897). Священна війна народу проти гнобителів та їхніх прислужників — єдино правильний шлях до людського щастя, хоч він важкий, суворий і вимагає багато жертв, крові...

Поетесі неважко все, що прагне поставити людину на коліна, все, що знесилює її в боротьбі. Висока її людяність не виключає зненависті до ворогів народу. Більше того, гуманізм, на переконання поетеси, перетворюється в нікчемне, слабодухе «вболівання», якщо він не перейнятий полум'яною зненавистю до ворога. «Мене любов ненависті навчила», — виголошує дівчина-революціонерка в поезії «Грішниця» (1896).

В драматичній поемі «Одержима» Леся Українка устами Міріам заявляє:

...Я люблю не вмію ворогів.
О, кожний тихий усміх фарисея
для мене гірш від скорпіона злого.
Мені бридка не так сама отрута,
як все оте гнучке, підступне тіло.
Я вся тремчу, коли його побачу.
В моїх очах я чую зброї полиск,
в моїх речах я чую зброї брязкіт,
так я узброєна в свою ненависть...

До цієї теми поетеса звертається не раз. Коли О. Кобилянська порівняла було Лесю Українку з ангелом, вона напівжартома відповіла: «Щоб ви знали, тому ангелові приступна часом така ненависть, яка запевне скинула б його з неба, коли б навіть він туди дістався якимсь чудом»¹. М'якотілість, всепрощення не личать поетові... «Не поет, хто забуває про страшні народні рани» («Давня казка»).

Палкий протест проти будь-якого примиренства, компромісу, проти ліберального угодовства й огидної слабодухості є лейтмотивом творів Лесі Українки. Вогонь своєї пристрасті поетеса спрямовує на таврування душевного рабства. «Неволя ще мерзотніша,— зазначає вона,— коли ця неволя добровільна».

Боротьба за людяність, пафос утвердження людяності — основа основ творчості Лесі Українки. Ця творчість формувала енергію діяння, озброювала вірою в те, що людина повинна й може стати красивою, величною. Гуманізм поетеси — жива сила, що утверджувала ідею революційного перетворення світу, закликала піднятися на висоту любові до людей і поваги до себе. Провідною рисою її гуманізму є велика громадянська вимогливість до себе, до людей. Людина повинна стати творцем обставин, активною історичною силою. Це розкривало нові можливості естетичного освоєння дійсності, нові шляхи утвердження людяного в людині. Адже людина — не мізерна пилинка. Навіть найнепомітніша, вона вносить щось своє, неповторне. Ось як Леся Українка розкриває цю важливу гуманістичну думку в творі «Примара» (1905). Чорний морок гнобительського ладу давить людей, намагається звівелювати, обезличити їх. Але це неможливо! «Йдуть люди... Хоч вони йдуть безкраїм гуртом і всі немов однаковим пилом припали, однаковим маревом повились, однаковим колоритом поїнялись, мов безліч фігур на одній картині, але кожен з тих людей *один* і немає другого такого в цілім світі, нема, не було і не буде з правіку й до віку! І кожен з них іде, щоб уже не вертатись. І кожен з них має цілий світ в очах, і ніхто інший не має такого світу, і світ той гине навіки, як тільки погаснуть тії очі, і вже ніхто не відбудує його таким, як він був, хоч би настали міліарди нових світів».

Навіть найнепомітніша особистість не губиться, не повинна губитися в бурхливому вирі життя! Утвердження неповторності кожної людини йде поряд з утвердженням неповторності народу, людства. І саме це робить їх братами, соратниками. У трудівни-

¹ Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, т. I, стор. 326.

ків різних націй переважає те, що їх об'єднує, згуртовує. Люди тягнуться до людей, і в цьому їх сила. Захищати людину — це значить відстоювати її право на єднання. На таке єднання, де кожна людина виблискує своїм неповторним світлом.

*

У творчості Лесі Українки проблеми гуманізму вийшли на передній край етики й естетики. Високою людяністю пройнята й концепція поетеси в національному питанні, у визначенні завдань вітчизняної літератури. Передусім — це проблема патріотизму. Леся Українка, як і Шевченко, чи не найяскравіший зразок благотворного взаємодіяння Генія і Батьківщини. Патріотичні почуття проймають усю творчість Лесі Українки. Вона оспівує красу рідного краю, чари рідної природи, душевну велич співвітчизників. Але серце поетеси обливається кров'ю, бо вона бачить вітчизну, її трудящий люд під чоботом царизму, під гнітом буржуазно-поміщицького ладу:

Палають страшні, незагойні рани
На лоні у тебе, моя Україно!..

(«Сльози-перли», 1891)

На весь голос лунає мотив боротьби з самодержавним ладом, заклик до героїчного діяння. Без цього немає справжньої любові до батьківщини:

Полум'ям вічним на жах всім нащадкам
Дантове пекло палає;
Пекло страшніше горить в нашім краю,—
Чом же в нас Данта немає?..

(«Де тії струни, де голос потужний»,
1902)

В умовах царизму, в умовах жорстокого соціального і національного гноблення Леся Українка відстоює честь і гідність народу. Обурюючись зухвалим паплюженням героїчного минулого народу (що йшло, зокрема, від П. Куліша), поетеса писала:

Нехай же ми раби, невільники продажні,
Без сорому, без честі,— хай же й так!
А хто ж були ті вояки одважні,
Що їх зібрав під прапор свій Спартак!..

(«Товарищі на спомин»)

Пильно вглядаючись в історію народу, катованого всілякими загарбниками, своїми й чужими гнобителями, поетеса з гордістю писала в листі до Івана Франка 14 січня 1903 року: «І скажуть

колись люди: коли сей народ пережив і такі жаси і не згинув, то він сильний!..»

Мужність, героїзм органічно повднюються в творчості Лесі Українки з глибокою, ніжною жіночністю, з теплою, сердечною ліричністю. Іноді бринять й сумні, а то й розпачливі ноти, особливо на світанку творчого шляху:

Хотіла б я вийти у чисте поле,
Припасти лицем до сирій землі
І так заридати, щоб зорі почули,
Щоб люди вжахнулись на сльози мої.
(«Мелодії», 1893—1894)

Поетеса не знаходить собі місця від душевного болю, гнітючої скорботи. «Не скрию від тебе,— писала Леся Українка сестрі О. Косач 16 листопада 1897 року,— що бувають у мене хвилини розпачу, коли мені здається, що все даремне, що я от-от упаду па дорозі і важкий хрест задавить мене...». В листі до Г. Хоткевича (25.I 1907 р.) вона писала: «...Почуваєш себе так, як той, що потопає в трясовиці: от-от густе багно заліпить і рота, й носа, й очі...».

Душевна мука, зойк від кривавих терзань прориваються в окремих поезіях Лесі Українки; знесилена в боротьбі з чорною силою, придавлена горем, вона іноді не бачить рятунку:

Серце кидалось, розпачем билось,
Замирало в тяжкій боротьбі.
Я змаганням втомилась кривавим,
І мені заспівати хотілось
Лебединую пісню собі.
(«То була тиха ніч чарівниця»)

Які то тяжкі години зневіри й муки! Бодем одчаю позначені поезії Лесі Українки «Нічка тиха і темна була...», «Хотіла б я ушлисти за водою...». Поетесі неймовірно важко... І вона часом — на хвилинку (але яка це тяжка хвилина!) прагне зректися життя, вийти з нього, опускає свій меч.

Це була трагедія великого художника, трагедія подвижників народу, що задихалися в гнітючій атмосфері безнастанних переслідувань. «Мені не раз видається,— писала Леся у березні 1891 року до брата М. П. Косача,— що на руках і на шії у мене видно червоні сліди, що понатирали кайдани та ярмо неволі...» Біль, стогін поетеси йшов не тільки від ран особистого життя, а й з глибин народного горя. «Сей стогін,—відзначав І. Франко в одній із статей про Лесю Українку,—тим страшніший, що він

не пливе з якогось песимістичного світогляду, не є доктриною, а тільки є виразом безмірно болючих обставин»¹.

Однак попри найтяжчий сум і печаль, що проймають ряд творів Лесі Українки, читача ніколи не лишає світле, оптимістичне почуття. Причина цього — у високих етичних засадах, на основі яких поетеса виносить свій вирок тогочасній дійсності. Її печаль зумовлює не розгубленість чи то схиляння перед ворогом. Печаль ця переходить у заклик до боротьби: «Що сльози там, де навіть крові мало?!» — проголошує поетеса у вірші «І все-таки до тебе думка лине...» (1895).

Як уже зазначалося, в ряді творів Лесі Українки чуємо безмірну душевну втому, а то і розпач. Але це не песимізм. Це — трагедійне переживання, так властиве великій поетесі. Її герої не схиляються перед «всевладністю долі», вони йдуть на боротьбу із «злою долею» — боротьбу самовіддану й мужню. Нехай багато з них гинуть у нерівній боротьбі, але смисл трагедії в тому, що все ж торжествує життя, торжествує всупереч загибелі героїв, тому що ця загибель героїчна: вона завжди — подвиг в ім'я людства.

...Герой умирає на війні.
Він рад серед бою
Лягти головою,
Аби не впустив корогви.
Він чесно поляже,
Товаришам скаже:
«Я вдержав, держіть тепер ви!»
(«Зимова ніч на чужині», 1897)

Навіть в години сумнівів і розпачу не згасає остаточно віра, полум'яніє вогонь,

Де жевріє залізо для мечей,
Гартується ясна і тверда криця.

Прометеїзм стає центральною темою Лесі Українки; «нащадки Прометея» виступають справжніми захисниками вітчизни.

•

Патріотичні погляди Лесі Українки формувалися в боротьбі проти українського буржуазного націоналізму, проти всіляких лжепатріотів — консерваторів і лібералів, проповідників мирного «каганцювання», хutorянського «просвітянства», проти поборників «культурної автономії», готових іти на будь-який компроміс

¹ І в а н Ф р а н к о. Твори в двадцяти томах, т. 17, стор. 237.

із самодержавством. Вбивчими рисами поетеса малює цих «землячків», зокрема в таких сатирах, як «Казка про Оха-чародія», «Веселий пан», «Практичний пан», «Пан політик», «Пан народовець» та ін. Поетеса картає буржуазно-ліберальствующих «діячів», апологетів жалюгідного гасла «малих діл», ірубатурів реакційних ідейок «національного єднання», проповідників відрубності й національного егоїзму:

А ви, мов скорпіон в своєму гніві,
Самі собі отрути завдасте,
Самі себе пожрете, мов ті змії!..

(«На руїнах», 1904)

Не збанкрутілі політикани з націоналістичного табору, що погрузли в інтригах, не фальшиві патріоти піднімуть честь і славу нації. Це зробить народ, сповнений сили і гідності, народ — у бойовому єднанні з братніми народами, з великим російським народом.

У творах Лесі Українки людяність піднято на таку височінь, так глибоко розкрито народні помисли, що трудящі кожного народу відчувають тут своє, найзаповітніше. Ще О. М. Горький наголошував, що великий поет не обмежується, не може обмежитися сферою життя лише свого народу; в його творчості провідним є те, що єднає, зближує, ріднить усі народи. Таким поетом була Леся Українка. В центрі її уваги — проблема дружби і єднання людей. «Добре ж будуйте міст, що мусить з'єднувати народи...» — закликала поетеса прогресивну французьку інтелігенцію, і цей заклик становить сфедо її творчості.

Леся Українка прагнула розбити кордони відчуження між народами, об'єднати їх ідеями боротьби за визволення трудящих всіх націй, запалити ідеями правди і справедливості. Вона прекрасно розуміла значення інтернаціональних зв'язків для української літератури, добре усвідомлювала, що для письменника необхідна широка обізнаність із світовою літературою, найглибші творчі контакти, взаємозв'язки, широкі ідейно-художні виднокури. Творчість Лесі Українки, її діяльність як перекладача і критика, поруч з діяльністю Франка, становить епоху в розвитку інтернаціональних взаємин української дожовтневої літератури. Своїми перекладами з слов'янських, східних та західноєвропейських літератур Леся Українка розширила обрії української культури, нечувано підвищила майстерність поетичного перекладу, збагатила вітчизняну поетику новими художніми засобами й образами.

Відомі переклади Лесі Українки з Гоголя («Вечорниці на хуторі під Диканькою», «Запропаща грамота», «Зачароване

місце»), Тургенєва, Горького, російських поетів-демократів, Міцкевича (уривки з поеми «Конрад Валленрод»), Конопницької (ліричні твори), Байрона (ряд віршів і поема «Каїн»), Шекспіра («Макбет») тощо. Переклади Лесі Українки з російської, польської, англійської, німецької, французької, італійської та інших мов, а також переспіви з єгипетської, старогрецької, індійської слід розглядати як подвиги на полі вітчизняної культури. У самовідданих перекладацькій праці поетеса виявила себе палкою патріоткою, поборницею єднання народів. Це зустрічало шалений опір і глузування з боку буржуазно-націоналістичних верховодів. «Треба нагадати,— писав Максим Рильський,— що й героїчну Лесю Українку гнали й топтали за «екзотичність сюжетів», що й Самійленко своїм перекладом «Божественної комедії», своїми переспівами з Беранже, і Старицький своїми «Сербськими думами», своїм перекладом «Гамлета», і Франко своїми «Бідним Генріхом» та «Мойсеєм», і Леся Українка своїми трагедіями, своїм «Камінним господарем» уперто, з надзвичайною силою волі розсували рямці, розширяли обрії української літератури»¹.

Поетеса вірить у нездоланну силу єднання народів, у їхню взаємоприязнь. І вона приходить до висновку: люди й народи можуть, повинні бути друзями. Звідси — властиві поетесі роздуми над долею людства, радісне відкриття в глибинах інших народів тих рис, які близькі й співзвучні рідному народові. Пригадаймо хоча б такий твір Лесі Українки, як «Дим» (1903).

Починається вірш з мотивів туги за рідним краєм:

Для нас у ріднім краю навіть дим
Солодкий та коханий...

Слогади про Україну переплітаються з ліричним замилюванням чудовими пейзажами італійських «рижових полів», з захопленням барвистими картинами чарівної природи. Але далі ці почуття відходять на задній план. Поетеса бачить околиці Генуї, вглядається в її промислові квартали, укриті отруйним димом передмістя, де живуть робітники:

...З вікон визирили, мов привиддя,
якісь бліді, невідьничькі обличчя,
А над усім той дим, той легкий дим,
що не гризе очей, притьмом не душить,
а тільки небо ясне застилає
і краде людям сонечко веселе,
п'є кров з липя і гасить людський погляд,
і барви всі рівняє сивизною...

¹ «Комуніст», 15 січня 1941 р.

Поетеса не може спокійно дивитися на все це. Біль і страждання італійських робітників нестерпні їй; вона пізнав в цих «невільницьких обличчях» братів свого народу:

Той дим проник мені у саме серце,
і стиснулось воно, і зацімло,
і вже не говорило: чужина.

Братерство народів, єднання трудящих усіх націй в боротьбі за свободу оспівані поетесою у багатьох творах. Вона славить волелюбство — нескорене і невмируще, славить боротьбу за волю, що єднає і споріднює людей, народи. У вірші «*Légende des siècles*» (1906) поетеса мріє про часи, коли

Все злучиться в цілість — природа і люди,
що є, що минуло, що сталося, що буде,
і рідне й чуже поєднається щільно
і житиме в думці моїй нероздільно,
затихнуть навік ворожнеча і болі,
не буде діяти вже й ганьба неволі,
усім моїм мукам настане кінець —
і се буде пильної праці вінець.

Справжній прогрес — це зближення народів, їхнє єднання, злиття в єдину сім'ю; найвищий ідеал — світова спільність трудящих! Літературі належить величезна роль в утвердженні духовних стимулів до зближення народів. Відчуженість і національна ворожнеча потрібні гнобителям, вони аж ніяк не належать до тих традицій, які слід оберігати. Вони є гальмом у справі духовного змушнення і збагачення народу. Те цінне, що є в культурі інших народів, не може бути чужим. Процес творчого співробітництва між народами відбувається зовсім не «на шкоду» національній демократичній культурі.

*

Буржуазно-націоналістичні «коментатори», — слушно зазначає В. Л. Микитась, — фальсифікуючи біографію Лесі Українки, зокрема участь її в загальноросійському революційно-демократичному русі, приписують поетесі сепаратистський, «український шлях до соціалізму», зараховують до діячів опортуністичних груп і течій на Україні, які перешкождали створенню марксистсько-ленінської партії. Їм би дуже хотілося, аби Лесю Українкою належала до націоналістичного угруповання і була б ворогом всього російського¹.

¹ В. Л. Микитась. Проти фальсифікацій спадщини Лесі Українки. К., «Наукова думка», 1974, стор. 150.

Дослідник справедливо відзначає, що всім тогочасним і нинішнім трубадурам українського буржуазного націоналізму Леся Українка дала нищівну відповідь в листі до М. П. Драгоманова 28 січня 1894 року: «У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-українськи (а надто вже коли писати децидю), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п. Така легкість репутації приманює многих. Ще тепер можна у нас почути таку фразу: «Як се? От Ви казали, що NN дурень і тупиця, а він же так чудово говорить по-нашому». «Говорить по-нашому» — се вже ценз! А послухати часом, що тільки говорить по-нашому, то, може б, краще, якби він говорив по-китайськи». І поетеса підсумовує: «Наслухавшись таких милих розмов від людей, що звать себе патріотами та українофілами, боїшся як вогню, коли б хто тебе не назвав сими іменнями і таким способом не загнав у баранячу кошару». Поетеса рішуче відмежовується від українських націоналістів. «Ми думаєм,— пише вона Драгоманову,— що краще зробити нову корогву, ніж латати стару і ради того латання ризувати власною честю».

Леся Українка ніколи не була національно обмеженою й у трактуванні соціал-демократичного руху, який вона називала «універсальним». У полеміці з Іваном Франком (в статті «Не так тії вороги, як добрії люди», 1897) поетеса заперечувала деякі невірні погляди свого старшого товариша, зокрема те, що він під народом розумів тільки селянство (без робітників) та шкодував, що відомі народовольці А. Желябов і М. Кибальчич стали в ряди російських революціонерів, ніби занедбавши тим справу національного визволення України. Як показує Леся Українка, народовольці українського походження, виступаючи проти царизму, беручи участь у загальноросійській соціально-визвольній боротьбі, відстоювали інтереси і українського, і російського народів¹.

Картаючи тих, хто намагався ревізувати марксизм, звернути на націоналістичні манівці, поетеса радила прийняти програму революційної соціал-демократії й «працювати в душі соціал-демократичної партії цілого світу»².

Відомо, що В. І. Ленін вважав журнал «Дзвін» органом «націоналістичних міщан, які розколюють пролетаріат» та поширюють безбожну плутанину в національному питанні³. Леся Українка,

¹ В. Л. Микитась. Проти фальсифікацій спадщини Лесі Українки, стор. 144.

² Спогади про Лесю Українку. Вид. 2-е. К., «Дніпро», 1971, стор. 198.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 299.

збагнувши антинародну сутність цього ренегатського органу, осуджуючи його керівників (Юркевича, Донцова, Винниченка, Левицького), відмежувалася від причетності до цієї трибуни українського націоналізму, зокрема вимагала, щоб було знято її «імення з списку постійних співробітників «Дзвону» (див. лист Лесі Українки до матері 14 лютого 1913 р.).

Хапаючись за нечіткі формулювання в окремих творах поетеси, смакуючи ідейно-художні слабкі місця в її творчості, українські буржуазні націоналісти намагалися і намагаються залучити Лесю Українку до свого табору. Зокрема ці фальсифікатори підносять на щит драму «Бояриня», в якій поетеса устами Оксани та інших персонажів чітко не відмежовувала по суті російський царизм від російського народу, гіпертрофувала національні почуття. Відомо, що Леся Українка вважала цей твір своєю творчою невдачею, про що й зазначала в листах до А. Кримського (24.V 1912 р.) та до матері (28.XII 1912 р.). Показово, що вона не опублікувала цей твір. Лише після її смерті драму «Бояриня» було надруковано в журналі «Рідний край».

Аналізуючи творчість Лесі Українки, ми бачимо, як поетеса все рішучіше відкидала будь-які тенденції до національного відчуження, обмеженості та відрубності. Інтернаціоналістські погляди Лесі Українки наближали її до концепції робітничого класу в національному питанні.

В додатку до згаданого перекладу брошури Ш. Дікштейна «Хто з чого живе» Леся Українка писала: «Свідомі свого стану робітники не повинні вважати на те, хто з них до якої віри чи народу належить..., а повинні триматися спільно, одностайно, бо у всіх у них один ворог — стан багатців, капіталістів, що користає з робітницької праці. Тим-то повинні бути для кожного робітника святими ці слова: робітники з усіх країн, єднайтесь! Бо тільки тоді робітницька воля стане міцно, коли вона по всіх краях буде однакова, коли ніхто не зможе прийти збоку і зруйнувати її».

Заслугою передових письменників кінця XIX — початку XX ст., зокрема Лесі Українки, було те, що вони, йдучи під значним впливом ідей наукового соціалізму, все послідовніше ставили завдання національно-визвольної боротьби в залежність від соціальної боротьби робітничого класу. Вони виступали проти буржуазних націоналістів різних мастей, за братерське єднання трудящих усіх націй. Вони засуджували брехливі космополітичні вигадки про те, що «світло культури» начебто йшло на Україну з буржуазного Заходу, підкреслювали животворний зв'язок культури українського і російського народів.

Передові українські письменники розуміли, що єдність з російським народом і кращими представниками його культури означала для вітчизняної культури, зокрема для літератури, ствердження концепції реалізму і народності, переконаність в тому, що саме літературі, художньому слову належить благородна роль у справі духовного взаємопізнання і творчого співробітництва народів.

Леся Українка була переконана, що тільки на шляхах інтернаціоналізму, дружби і співробітництва народів розквітає і збагачується все краще, що є у вітчизняній демократичній культурі. «Обрії людства,— говорить Олесь Гончар,— для Лесі Українки були широко відкриті, почуття поваги до людей усіх рас і націй було для неї визначальним, в ньому її поезія черпала для себе наснагу, багату образність, той пристрасний інтернаціоналізм, завдяки якому творчість української поетеси вийшла на найвищі кряжі світової гуманістичної культури»¹.



Величезне значення для ідейно-художнього розвитку передової української літератури переджовтневого періоду мало вчення В. І. Леніна про партійність літератури і мистецтва, зокрема його відома праця «Партійна організація і партійна література» (1905). Ленінські настанови були новим словом і в естетичній теорії: вони збагачували передових діячів літератури, мистецтва найглибшим розумінням суспільно-перетворюючої ролі літератури, надавали якісно нового змісту самим принципам народності літератури. Це окрилювало і надихало митців на нові творчі звершення, на боротьбу проти декадентщини і занепадництва в літературі.

Невичерпним джерелом прекрасного стає в творчості Лесі Українки боротьба трудящих під керівництвом пролетаріату за нове, соціалістичне життя, єднання народів у боротьбі за це життя.

Леся Українка привітала революцію 1905 року рядом полум'яних поезій («Мріє, не зрадь!», «Пісні про волю» та ін.). Поетеса закликає створити

Пісню нову, щоб сіяла, як промінь,
Щоб гомоніла й буяла, як племін,
Так, щоб червона ясна короґва
З піснею вкупі творила дива!

(«Пісні про волю», I, 1905)

¹ «Радянська Україна», 4 вересня 1973 р.

Образом-символом цих поезій є червоний прапор, що майорить над лавами повсталого народу («Ось вони йдуть...»). Поетеса закликає творити нові пісні-заклики, сповнені вогню і пристрасті:

Де зброя, громадо?
Де військо в рядах?
Чиею ж се крів'ю
Политий нам шлях?
(«Пісні про волю», II, 1905)

Алегорична драма «Осінь казка» була безпосереднім відгуком на революційну боротьбу 1905 року. Образом Будівничого в цьому творі поетеса наголошує не руйніницьку «місію» пролетаріату, як це твердили вороги, а покликання будувати нове життя. Мистецтво, література повинна служити робітничому класові в його все-народній боротьбі й творенні.

Життєдайні громи російської революції 1905 року гартували творчий дар Лесі Українки; вони розкрили в її поезії нові, високі громадянські якості. Доречно згадати тут афоризм Карла Маркса: «Еолові арфи звучать тоді, коли по їх струнах вдаряє буря»¹. Вітаючи революцію й повсталий народ, поетеса писала: «Хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною». У листі до О. Кобилянської 26 лютого 1906 р. Леся Українка вказувала на величезне значення подій 1905 р. для духовного змужніння народу; цей рік, писала вона, «зміряв силу духу мого, я знаю тепер, що я можу і чого не можу...». Нагадаємо, що первісний варіант першої строфи вірша Лесі Українки «Ось вони йдуть...» починався рядками:

Вони йдуть. Червоний прапор має,
Мов полонінь. Мов військо наступає,
Великі лави. Йдуть ряди тісні...

Ряд віршів Лесі Українки входили в текст революційних більшовицьких прокламацій. Так, епіграфом до однієї з листівок, поширюваних київською, катеринославською, одеською організаціями РСДРП, було взято слова з поезії Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця...»:

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

В роки реакції Леся Українка всією своєю творчістю бореться проти занепадництва і ренегатства. Вона переконана, що боротьба

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве, т. 1. М., «Искусство», 1957, стор. 301.

проти царизму, проти буржуазно-капіталістичного ладу буде продовжуватися, і закликає згуртовувати сили для нових боїв:

Хто волі ще не одцуравсь,
Нехай іде до бою!
Хто пам'ятає про славу й честь,—
До зброї! Хто за мною?

(«Роберт Брюс, король шотландський»)

Вже незадовго до смерті поетеса в творі «Про велета» (1913) привітала нове революційне піднесення, давши могутній образ революційного пролетаріату, що веде народ на штурм царизму:

І встане велетень з землі,
Розправить руки грізні
І вмить розірве на собі
Усі дроты залізні.

Було б невірно, якби ми брали творчість Лесі Українки надто прямолінійно, ігноруючи слабкі сторони її світогляду, певні суперечності, властиві ідеології демократичній, хай і революційно-демократичній. Але слід пам'ятати, що не ці суперечності є провідними в спадщині геніальної поетеси, а те, що сприяло подоланню цих суперечностей і робило її великою народною поетесою. Це — невгамовна тривога серця, невідступне уболівання за долю трудящих, високе патріотичне горіння, прагнення революційного діла, презирство й зненависть до ворогів народу, інтернаціоналізм, віра в перемогу трудящих, у світле майбутнє і самовіддана, мужня діяльність для його наближення.

Ідейно-естетичний злет поезії Лесі Українки — це результат життєдайного впливу на її творчість ідей наукового соціалізму, ідей марксизму-ленінізму. Саме ці життєдайні ідеї розкрили перед поетесою, як і її соратниками — Франком, Коцюбинським, — неосяжні творчі виднокруги, врятували від багна занепадництва і розкладу, характерних для декадентщини, озброїли на боротьбу проти «таких поглядів і смаків, які виключають сприймання художніх творів у всій сукупності їх зв'язків з життям і долею народів»¹. Пролетаріат і більшовики творили ту атмосферу, в якій зріс, змужнів і розквітнув художній геній Лесі Українки — поетеси і мислителя великих категорій.

*

Близькість до соціалістичної ідеології, органічний зв'язок з народом, з його революційним авангардом — соціалістичним пролетаріатом, очоленим партією великого Леніна, відкрили для ми-

¹ М. З. Шамота. Література і ідеологічна боротьба в сучасному світі. — «Радянське літературознавство», 1973, № 8, стор. 4.

стецтва, для діячів літератури нові перспективи, сприяли формуванню зародків нового творчого методу — соціалістичного реалізму, визначали шляхи до його утвердження.

Величезну роль відіграв тут Максим Горький. Соціалістичний ідеал Горького вже в дожовтневій його творчості спирався на розуміння закономірностей суспільного розвитку в світі ідей наукового соціалізму, на боротьбу робітничого класу. Віднині до сфери прекрасного входила боротьба революційного пролетаріату за нове, безкласове суспільство, а це зумовлювало і новий спосіб відображення дійсності у мистецтві. Це був початок нового етапу реалістичного мистецтва. Народження методу соціалістичного реалізму радянське літературознавство по праву зв'язує з творчістю Горького.

Серед українських письменників дожовтневої доби найближчими до О. М. Горького були М. М. Коцюбинський та Леся Українка. Горький так само, як і Леся Українка, писав О. І. Білецький, «вважав терпіння і покірливість «сумнівними доброчесностями»; так само, як і вона, ставив своєю метою збудити в людині дух бунту проти всякого гніту; як і вона, ненавидів душевну млявість і дух компромісу. Подібно до неї, він високо цинив прекрасну легенду, яка зміцнює волю людини до життя й боротьби, підносить в ній почуття власної гідності та віру в свої сили. Сучасна йому критика називала його за це «романтиком»; Лесі Українці також іноді дорікали за схильність до романтичних перебільшень. На це вона відповідала: «Нехай краще буде *exagération* (перегин. — Є. Ш.) в сторону лицарства, ніж пошлості...».

«Серед українських демократичних письменників переджовтневої доби,— писав О. І. Білецький,— Леся Українка, разом з І. Франком, М. Коцюбинським, була справжнім провозвісником вже близького соціального перевороту, була письменницею, яка зрозуміла, кому саме належить майбутнє і хто стане гегемоном у вирішальній боротьбі трудящих за остаточне визволення. Як її великий сучасник Горький, вона була «буревісником» революції... Своєю творчістю вона проклала шлях до літератури переможного соціалістичного суспільства, до літератури соціалістичного реалізму»¹.

На якій підставі можна це твердити? Насамперед відзначимо активну громадянську спрямованість творчості Лесі Українки, її намагання сприйняти точку зору революційного пролетаріату. Ця творчість наскрізь тенденційна в найглибшому розумінні цьо-

¹ Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 1, стор. XXVI—XXVII.

го слова. «Скинутися «всякої політики» в літературі...— писала Леся Українка до М. Павлика 10 квітня 1903 р.,— ніяк не можу, бо не тільки переконання, але й темперамент мій того не дозволяє...»

До питання про тенденційність літератури, мистецтва Леся Українка зверталася неодноразово. Під тенденційністю вона розуміла ідейність, громадянську пристрасність. Це, на думку поетеси, не нав'язлива дидактика, а *внутрішня* потреба митця висловити ідеї в живих хвилюючих образах. «Коли я буду тенденцію за волосся притягати,— писала Леся Українка М. П. Драгоманову 3 березня 1892 р.,— то всім буде чутно, як її волос трищатиме нещасний. А вона, як схоче, то й сама до мене прийде, тоді я вже її не прожену».

Ці слова поетеси напрочуд співзвучні з думкою Ф. Енгельса, яку він висловив у листі до М. Каутської 1885 року: «Сучасні російські і норвезькі письменники, які пишуть чудові романи, геть-чисто всі тенденційні. Але я гадаю, що тенденція повинна сама по собі впливати з становища і дії, без того, щоб її особливо підкреслювали, і що письменник не повинен підносити читачеві в готовому вигляді майбутнє історичне розв'язання змальовуваних ним суспільних конфліктів»¹. Отже, тенденційність, ідейність не повинні прямо і безпосередньо декларуватися в художньому творі. Вони мусять йти від душі письменника, впливати на почуття і розум людей через художні образи, діяти силою мистецтва.

У листі до А. Кримського 3 листопада 1905 р. Леся Українка говорить про гармонію її творчих задумів з настроєм революційних мас: «Тим часом в поезії я тепер обдарована несподіваною гармонією настрою мови музи з громадським настроєм (се далеко не завжди бувало!). Мені якось не приходитьсь навіть нагадувати сій свавільній богині про її «громадські обов'язки», так обмарив її суворий багрянець червоних корогів і гомін бурхливої юрби».

У світовій літературі Леся Українка чи не найяскравіший візир митця, який безстрашно і владно втручається в життя. Поетеса рішуче викриває фальш тієї версії, ніби героїчне розкриття поетичного образу обмежує і звужує його, штовхає художника на спрощення характерів, ситуації тощо. Героїчний аспект включає в себе і романтичну піднесеність, і суворість барв реалізму. У поетичній революційній окриленості, спрямованості у майбутнє і визрівав новий творчий метод. Виховання душевної готовності до подвигу становить пафос цього методу.

¹ К. Маркс, Ф. Енгельс. Вибрані листи. К., Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 377.

Єднання реалізму з романтизмом Лєся Українка вважала цілком природним і відповідним буремній добі. В листі до матері 14 січня 1903 р. вона писала: «Реалізм і романтизм єднаються в лиці одного автора на тисячі прикладів у всіх літературах, і се зовсім законне єднання». Такий новий напрям в літературі поетеса називала «новоромантизмом»; це реалізм, окрилений романтизмом. Схвально оцінивши новелу Ольги Кобилянської «Некультурна», Лєся Українка в листі до авторки новели 22 січня 1900 р. писала: «Такий реалізм я признаю, бо він не виключає поривів *ins Blau*. Адже цей порив *ins Blau* (у блакить, у верховини) органічно поєднується з протестом особи проти гнітючого, затхлого середовища, протест в ім'я світлих ідеалів людяності.

В концепції Лєсі Українки романтизм — це дух «вічного непокою», «нескореного стремління», дух сміливого, революційного втручання в життя. Романтизм української поетеси — наскрізь активний, життєво правдивий, соціально спрямований, звернений не до абстрактно-ілюзорного, а до життєво конкретного, пройнятого спрагою жити великим, повнокровним життям. І тут Лєся Українка солідаризувалася з Горьким, який підкреслював, що йдеться про романтизм соціальний, романтизм колективізму. Соціальний романтизм, зазначав Горький, «виникає на ґрунті усвідомлення людиною її зв'язків із світом і відчуття своєї творчої сили, викликаної цією свідомістю... Цей вид романтизму тільки що зароджується, тільки що формується, і носієм його ми бачимо той клас, який входить в життя, як провідник соціалістичної ідеї звільнення всього людства з полону капіталізму, як провідник ідеї всесвітнього братства і вільної праці,— соціалістичного ладу»¹.

Поетеса бере під захист зародки нового, спрямовує громадську думку на підтримку нового. У своїй творчості вона поєднує духовну масштабність, філософічність, найсокровенніший ліризм з активною участю в революційному перетворенні життя, з художньою публіцистичністю, нещадним сарказмом, з натхненим ушляхенням прийдешнього. Поетичне слово Лєсі Українки то гримить бурею і «блискавкою розтинає», то «лине угору, мов жайворонка спів, дзвіночком срібним», то розсипається над чорною ріллею, «мов дзвінкий дощ, просвічений промінням», то укриває землю, «мов ті листочки, що зриває буря, мов діамантові сніжинки в хуртовину», то милує звуками арфи, що пестить

¹ М. Горький. История русской литературы. М., Гослитиздат, 1939, стор. 70.

«тільки в снах дітей щасливих». Мінорні ноти переходять у бойові заклики-поривання до «заповітних високоствей», до соціалізму.

Творчість Лесі Українки підносила великі культурно-історичні, політичні, філософські та етичні проблеми сучасності. Ця творчість засвідчувала, що ідейно-естетичними цінностями художні твори стають тоді, коли в них втілюються найвищі народні ідеали, коли вони найбільше відповідають прогресивним запитам епохи. Поезія Лесі Українки несла в собі елементи соціалістичного світорозуміння — елементи, що характеризують вищий етап у художньому розвитку людства — метод соціалістичного реалізму.

С. А. Крижанівський у статті «Деякі питання теорії соціалістичного реалізму» писав про формування у творчості видатних українських письменників початку XX століття — Франка, Коцюбинського, Лесі Українки — зародків соціалістичного реалізму. «Хіба,— зазначає він,— ці письменники не були соціалістами за своїми переконаннями і реалістами за своїми творчими принципами? Хіба не в їх творчості з величезною силою виражені не тільки ідеали нової епохи, а й створені образи нового героя, що має перетворити світ на нових основах — образи робітника, революціонера, колективіста?.. Хіба не вони стали першими вчителями першого покоління радянських письменників після Жовтня? Хіба не їхніми іменами, поряд з Шевченком, визначилась революційна творчість українського народу на новому, пролетарському етапі визвольного руху? Ці письменники вийшли далеко за межі критичного реалізму, їхні ідейно-мистецькі ідеали виростили з теорії наукового соціалізму. Ми маємо право говорити не лише про стихійний, а й про усвідомлений процес наближення до марксизму, ми можемо оперувати наявністю соціалістичного ідеалу не лише в їхній публіцистиці чи критичних виступах, а й в самій художній творчості, наявністю нового героя — робітника, умінням пов'язати долю героїв з життям всього суспільства»¹.

Формувався новий кодекс моралі і краси, нові виміри добра і зла, визначалися засади нової естетики — естетики праці і боротьби. Леся Українка активно обстоювала зв'язок мистецтва з визвольним рухом трудящих, очоленим робітничим класом. У пошуках нового художнього методу вона намагалася знайти і нові принципи відображення життя, образного відтворення нового героя, нових ситуацій і колізій. Висота суспільних позицій незмірно підвищувала художню вимогливість письменниці, її поетичне новаторство. Невтомну працю Лесі Українки над худож-

¹ «Радянське літературознавство», 1958, № 1, стор. 7.

нім словом, над поетичною довершеністю своїх творів треба розглядати як працю борця: «вигострю, виточу зброю іскристу» («Слово, чому ти не твердая криця...»).

Творчий метод Лесі Українки ще не був методом соціалістичного реалізму. «Соціалістичний реалізм,— справедливо підкреслює С. Петров,— не міг сформуватися і визначитися повністю як естетично усвідомлений літературний напрям у світовій літературі до того моменту, коли він дістав можливість спиратися не тільки на революційну боротьбу робітничого класу проти капіталізму, але також і на будівництво нового соціалістичного суспільства»¹. Це, безумовно, так. Але не можна не бачити органічних, глибоких зв'язків, що єднають творчість Лесі Українки з провідними засадами формування літератури соціалізму.

В статті «Л. М. Толстой» (1910) В. І. Ленін (в зв'язку із смертю письменника) писав, що потрібен грандіозний соціальний переворот, щоб «зробити його великі твори дійсно здобутком *ecce*»². Ці слова можна повністю віднести і до Лесі Українки. Потрібна була Велика Жовтнева соціалістична революція, щоб у всій величч і багатобарвності відкрилась глибина і краса літературної спадщини поетеси, героїзм і самовідданість її подвижницького труда.

У розмові з О. Є. Корнійчуком О. М. Горький сказав: «Вам, українцям, є чим пишатися у своїй культурі. Яких могутніх людей дала ваша література, яку славу традицію! Шевченко, Франко, Леся Українка — це ж не тільки поети величезного таланту і невичерпної творчої енергії, вони люди з великим людським серцем і розумом, з героїчною силою духу. У них є чого повчитися не тільки українцям»³.

У світлі соціалістичного Жовтня творчість Лесі Українки сяє незгасним вогнем. Велич її в тому, що з нею люди відчують себе достойнішими, благороднішими; навколишній світ стає прекраснішим. Читаючи твори Лесі Українки, відчуваеш духовне піднесення, очам відкривається радість і тепло життя, впевненість у нездоланності добра; міцніє відчуття відповідальності за долю Батьківщини, за долю людства.

Силою свого духу, мужнього й благородного, Леся Українка стала нашим сучасником і соратником. Чарівність її поезії,

¹ С. Петров. Реализм. М., «Просвещение», 1964, стор. 403.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 17.

³ Чуття єдиної родини. К., «Дніпро», 1972, стор. 133.

людяність її дум і почуттів по праву успадковані нині реалізмом соціалістичним. Спадщина геніальної поетеси належить всім народам Радянського Союзу, всьому прогресивному людству. «Месники дужі приймуть мою зброю»,— проголосила поетеса у вірші «Слово, чому ти не твердая криця...». І це звучить як заповіт. Слово Лесі Українки, ота найкоштовніша «зброя іскриста», «в руках невідомих братів» — нових і нових поколінь поетів, митців, поборників соціалістичного мистецтва, служить і служитиме все-світньо-історичній справі утвердження найлюдянішого суспільства — комунізму, справі утвердження «чуття єдиної родини», зміцнення золотих мостів взаємопізнання і дружби народів.

У вітальній телеграмі від Всесвітньої Ради Миру з нагоди 100-річчя з дня народження поетеси говорилося: «Леся Українка увійшла в безсмертя як співець рідної землі, як провісник світового майбутнього людства і тому така дорога її творча спадщина усім людям доброї волі. Її твори, видані багатьма мовами світу, користуються величезною любов'ю читачів і будуть завжди служити справі єднання нових і нових поколінь людей в ім'я утвердження справжнього гуманізму, розуму, добра й справедливості в їхній боротьбі з темними силами реакції й насильства, за торжество благородних ідей миру. Слава великій дочці українського народу!»¹

Пророчими виявилися слова поетеси:

Ні! я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає.
(«Лісова пісня», 1911)

В поезії Лесі Українки, її драмах, публіцистиці продовжують звучати з усією силою заклики до боротьби проти гнобителів, за свободу і незалежність, за гідність людини.

3 вересня 1973 року в столиці України — Києві було відкрито пам'ятник Лесі Українці. Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький у своїй промові сказав: «Спадковмиця революційних демократів, Леся Українка весь свій могутній талант віддала служінню трудящим, боротьбі за перемогу над силами реакції і гноблення, за утвердження дружби народів, високих соціалістичних ідеалів...

Відкриваючи сьогодні пам'ятник великій поетесі, ми ще і ще раз низько вклоняємося її генієві, який ввібрав у себе живу душу народу, став частиною його життя. Її полум'яне серце, огнисте

¹ «Літературна Україна», 5 березня 1971 р.

слово оживили бронзу і камінь — і живе, йде з нами дочка Прометея! Натхненна творчість ніжної і мужньої Лесі Українки завжди кликатиме до дружби і братерства, до самовідданої праці на благо нашого народу, в ім'я прекрасного майбутнього!»¹.

Комуністична партія Радянського Союзу, вірна ленінським заповітам, створює всі умови для того, щоб багатства світової культури, скарби вітчизняної художньої спадщини стали надбанням всенародним. Огнiste слово Лесі Українки, її ім'я, оповите любов'ю всього прогресивного людства, сяють, як чиста і ясна зброя в боротьбі за мир, добро і справедливість у всьому світі.

Євген Шабліовський

¹ «Радянська Україна», 4 вересня 1973 р.

НА
КРИЛАХ
ПІСЕНЬ

СІМ СТРУН

(Посвята дядькові Михайлові)

DO

(Гімн. C r a v e ¹)

До тебе, Україно, наша бездольная мати,
Струна моя перша озветься.

І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця поллеться.

По світі широкому буде та пісня літати,
А з нею надія кохана
Скрізь буде літати, по світі між людьми питати,
Де схована доля незнана?

І, може, зустрінеться пісня моя самотная
У світі з пташками-піснями,
То швидко полине тоді тая гучная згряя
Далеко шляхами-тернами.

Полине за синєє море, полине за гори,
Літатиме в чистому полю,
Здійметься високо-високо в небесні простори
І, може, спітка тую долю.

І, може, тоді завітає та доля жадана
До нашої рідної хати,
До тебе, моя ти Україно мила, кохана,
Моя безталанная мати!

RE

(Пісня. B r i o s o ²)

Реве-гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
Та я нею не журюся.

¹ Урочисто (*итал.*).— Тут і далі переклад іноземних слів і виразів, що належать упоряднику, подається з ремаркою «Ред.». Пояснення Лесі Українки подаються беззастережно.

² Весело (*итал.*).— Ред.

Гей ви, грізні, чорні хмари!
Я на вас збираю чари,
Чарівну добуду зброю
І пісні свої узброю.

Дощі ваші дрібненькії
Обернуться в перли дрібні,
Поломляться ясенькії
Блискавиці ваші срібні.

Я ж пущу свою пригоду
Геть на тую бистру воду,
Я розвію свою тугу
Вільним співом в темнім лугу.

Реве-гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
Та я нею не журюся.

МІ

(*Колискова. A g r e g g i o* ¹)

Місяць яснесенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час.

Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.

Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...

¹ Тут: акорди на арфі (*итал.*).— *Ред.*

Леле, дитинонько!
Житть — сльози лить.

Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твій прийде
З долею битися,—
Сон пропаде...

Місяць яснесенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час!

FA

(Сонет)

Фантазіє! ти сило чарівна,
Що збудувала світ в порожньому просторі,
Вложила почуття в байдужий промінь зорі,
Що будиш мертвих з вічного їх сна,

Життя даєш холодній хвилі в морі!
Де ти, фантазіє, там радощі й весна.
Тебе вітаючи, фантазіє ясна,
Підводимо чоло, похилене в горі.

Фантазіє, богине легкокрила,
Ти світ злотистих мрій для нас відкрила
І землю з ним веселкою з'єднала.

Ти світове з'єднала з таємним,
Якби тебе людська душа не знала,
Було б життя, як темна ніч, сумним.

SOL
(Rondeau¹)

Соловейковий спів навесні
Ллється в гаю, в зеленім розмаю,
Та пісень тих я чуть не здолаю,
І весняні квітки запашні
Не для мене розквітли у гаю,—
Я не бачу весняного раю;
Тії співи та квіти ясні,
Наче казку дивну, пригадаю —
У сні!..
Вільні співи, гучні, голосні
В ріднім краю я чути бажаю,—
Чую скрізь голосіння сумні!
Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
Тільки й чуються вільні пісні —
У сні?

LA
(Nocturno²)

Лягідні веснянії ночі зористі!
Куди ви од нас полинули?
Пісні соловейкові дзвінко-срібlistі!
Невже ви замовкли, минули?

О ні, ще не час! ще бо ми не дізнали
Всіх див чарівливої ночі,
Та ще бо лунають, як перше лунали,
Веснянки чудові дівочі.

Ще маревом легким над нами витає
Блакитна весняная мрія,
А в серці розкішно цвіте-процвітає
Злотистая квітка — надія.

¹ Рондо (*итал.*).— *Ред.*

² Ноктюрн (*итал.*).— *Ред.*

На крилах фантазії думки літають
В країну таємної ночі,
Там промінням грають, там любо так сяють
Лагідні веснянії очі.

Там яснії зорі і тихії квіти
Єднаються в дивній розмові,
Там стиха шепочуть зеленії віти,
Там гімни лунають любові.

І квіти, і зорі, й зеленії віти
Проводять розмови кохані
Про вічну силу весни на сім світі,
Про чари потужні весняні.

SI
(Settina¹)

Сім струн я торкаю, струна по струні,
Нехай мої струни лунають,
Нехай мої співи літають
По рідній коханій моїй стороні.
І, може, де кобза знайдеться,
Що гучно на струни озветься,
На струни, на співи мої негучні.

І, може, заграє та кобза вільніше,
Ніж тихії струни мої.
І вільнії гуки її
Знайдуть послухання у світі пильніше;
І буде та кобза — гучна,
Та тільки не може вона
Лунати від струн моїх тихих щиріше.

[1890]

¹ Назва строфи на сім рядків (*итал.*).— *Ред.*

ЗОРЯНЕ НЕБО



Зорі, очі весняної ночі!
Зорі, темряви погляди ясні!
То лагідні, як очі дівочі,
То палкії, мов світла прекрасні.

Одна зірка палає, мов племінь,
Білі хмари круг неї, мов гори,
Не до нас посила вона промінь,
Вона дивиться в інші простори...

Інша зіронька личко ховає
В покривало прозорев срібне,
Соромливо на діл поглядає,
Сипле блідеє проміння дрібне.

Ти, прекрасна вечірняя зоре!
Урочисто й лагідно ти сяєш,
Ти на людське не дивишся горе,
Тільки щастя й кохання ти знаєш.

Як горить і мигтить інша зірка!
Сріблом міниться іскра чудесна...
Он зоря покотилась,— то гірка
Покотилась сльозина небесна.

Так, сльозина то впала. То плаче
Небо зорями-слізьми над нами.
Як тремтить тее світло! Неначе
Промовля до нас небо вогнями.

Горда, ясна, огнистая мова!
Ллється промінням річ та велична!
Та ми прагнем лиш людського слова,
І німа для нас книга одвічна...

* *

*

Есть у мене одна
Розпачлива, сумна,
Одинокaя зірка ясна;
Сеї ж ночі дарма
Її кличу,— нема!
Я стою у журбі самотная.
І шукаю вгорі
Я тієї зорі:
«Ох, зійди, моя зірко лагідна!»
Але зорі мені
Шлють проміння сумні:
«Не шукай її, дівчино бідна!»

* *

*

Моя любa зоря ронить в серце мені,
Наче сльози, проміння тремтять,
Рвуть серденько моє ті проміння страшні...
Ох, чого моя зіронька плаче!

* *

*

Я сьогодні в тузі, в горі,
Мов у тяжкім сні,—
Отруїли ясні зорі
Серденько мені.

* *

*

В небі місяць зіходить смутний,
Поміж хмарами вид свій ховає,
Його промінь червоний, сумний
Поза хмарами світить-палає.

Мов пожежа на небі горить,
Землю ж темнії тіні вкривають,
Ледве промінь прорветься на мить,
Знову хмари, мов дим, застилають.

Крізь темноту самотно зорить
Одинокa зірка ясна,
Її промінь так гордо горить,
Не страшна їй темнота нічна!

Гордий промінь в тієї зорі,
Та в нїм туга палає огниста,
І сяє та зірка вгорі,
Мов велика сльоза промениста.

Чи над людьми та зірка сумна
Променистими слізьми ридає?
Чи того, що самотна вона
По безмірнім просторі блукає?..

КОНВАЛІЯ

Росла в гаю конвалія
Під дубом високим,
Захищалась від негоди
Під віттям широким.

Та недовго навітшалась
Конвалія біла,—
І їй рука чоловіча
Віку вкоротила.

Ой понесли конвалію
У високу залу,
Понесла її з собою
Панночка до балу.

Ой на балі веселая
Музиченька грає,
Конвалії та музика
Бідне серце красє.

То ж панночка в веселому
Вальсі закрутилась,
А в конвалії головка
Пов'яла, схилилась.

Промовила конвалія:
«Прощай, гаю милий!
І ти, дубе мій високий,
Друже мій єдиний!»

Та й замовкла. Байдужою
Панночка рукою
Тую квіточку зів'ялу
Кинула додолу.

Може, й тобі, моя панно,
Колись доведеться
Згадать тую конвалію,
Як щастя минеться.

Недовго й ти, моя панно,
Будеш утішатись
Та по балах у веселих
Таночках звиватись.

Може, колись оцей милий,
Що так любить дуже,
Тебе, квіточку зів'ялу,
Залишить байдуже!..

[Волинь, 30/X 1884]

НАПРОВЕСНІ

Не дивуйтесь, що квітом прекрасним
Розцвілася дівчина несміла,—
Так під промінням сонечка ясным
Розцвітає первісточка біла.

Не дивуйтесь, що думи глибокі
Будять речі та сльози пекучі,—
Так напровесні дзвінкі потоки
Прудко, гучно збігають із кручі.

Не дивуйтесь, що серце так рв'яно,
Щиро прагне і волі, і діла,—
Чули ви, як напровесні рано
Жайворонкова пісня бриніла?..

CONTRA SPEM SPERO! ¹

Гетьте, думи, ви, хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть — і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвилюк очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

[2 травня 90 р.]

¹ Без надії сподіваюсь! (лат.).— Ред.

Коли втомлюся я життям щоденним,
Щоденним лихом, що навколо бачу,
Тоді я думку шлю в світі далекі,
Блукає погляд мій в країні мрії.
Що бачу я в далекому просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні.
Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі
Старий дідусь навча своїх онуків,
Про давнину справдешні байки править,
Про те, що діялось на нашім світі.
Родинне коло діда оточило,
Сини та дочки, молоді онуки;
Одні уважно, пильно вислухають,
У других тиха мрія в очах сяє.
Онук щонаймолодший сів близенько
Край діда і слідкує його рухи
Палким, уважним поглядом блискучим.
Дідусь мовляє тихо, урочисто:
«Щасливі, дітки, ви, що народились
В лагідний час, в безпечную годину!
Ви слухаєте, мов страшную казку,
Сю розповідь про давні дикі часи.
Так, дітки! світ наш красний, вільний
Темницею здавався давнім людям;
Та й справді, світ сей був тоді темниця:
В кормигу запрягав народ народа,
На вільне слово ковано кайдани.
Півроду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат на брата.
Ви знаєте, що звалося війною?
Тоді війною звали братовбійство
Во ім'я правди, волі, віри, честі,
А кроволиття звалося героїзмом;
Убожеством там звали смерть голодну,
Багатством — награбовані мастки,
Простотою — темноту безпросвітну,
Ученістю — непевнеє блукання,
Бездушну помсту звано правосуддям,
А самоволю деспотичну — правом.
Всім гордим-пишним честь була і слава,

Зневаженим-ображеним погорда.
Загинув би напевно люд нещасний,
Якби погасла та маленька іскра
Любові братньої, що поміж людьми
У деяких серцях горіла тихо.
Та іскра тиха тліла, не вгасала,
І розгорілася багаттям ясним,
І освітила темную темноту,—
На нашім світі влада світла стала!..
Се розповідали мені старії люди,
Не за моєї пам'яті було те».
Так говорив дідусь. Онук найменший,
Підвівши чоло, ясно подивився,
Уста тремтіли усміхом утішним.
«Дідусю, ти страшні казав нам байки,
Я радий, що не бачив лихоліття!»

[10 липня 1890]

МІЙ ШЛЯХ

На шлях я вийшла ранньою весною
І тихий спів несмілий заспівала,
А хто стрівався на шляху зо мною,
Того я щирим серденьком вітала:

«Самій не довго збитися з путі,
Та трудно з неї збитись у гурті».

Я йду шляхом, пісні свої співаю;
Та не шукайте в них пророчої науки,—
Ні, голосу я гучного не маю!

Коли ж хто сльози ллє з тяжкої муки,—
Скажу я: «Разом плачмо, брате мій!»
З його плачем я спів з'єднаю свій,

Бо не такі вже гіркі сльози — спільні.
Коли ж на довгому шляху прийдеться
Мені почути співи гучні, вільні,—
В моїй душі для них луна знайдеться.
Сховаю я тоді журбу свою
І пісні вільної жалем не отрую.

Коли я погляд свій на небо зводжу,—
Нових зірок на йому не шукаю,
Я там б р а т е р с т в о, р і в н і с т ь, в о л ю г о ж у
Крізь чорні хмари вглядіти бажаю,—
Тих три величні золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі...

Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну, може, де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду,
Чи без пори скінчу свій шлях тернистий,—
Бажаю так скінчити я свій шлях,
Як починала: з співом на устах!

[22 мая 1890]

В'ЯЗЕНЬ

Сидить в темниці в'язень самотний
І скрізь блукає поглядом, смутний:
То по закуренім низькім склепінню,
То по стіні, по брудному камінню.
Над головою в нього розпустила
Нудьга свої широкі сиві крила.

А думка рветься в той широкий світ,
Його вкрива тепер весняний цвіт...
«Забудь той світ! міцна твоя темниця!»
І думка пада, мов підбита птиця.
Не плаче бідний в'язень, не ридає,
Сумний, понурий, край вікна сідає.

Перед вікном широка бита путь,
По ній чужі байдужі люди йдуть.
Хто йде, хто їде — на темницю гляне.
Холодний погляд!.. Ох, як серце в'яне!
В темниці тут жива душа конає,
Ніхто про те не думає, не дбає...

Дорогою йде жінка молода.
Яка ж сумна, убога та бліда!
І на руках несе малу дитину,
Обгорнену в подерту сірячину.
Яка ж вродлива, гарна, мов картина,
Та безталанна вбогая дитина!

Побачив в'язень пару ту й зрадів,
А тільки вид йому як сніг збілів.
Ох, се ж його дружина молодая!
Ох, се ж його дитинонька малая!
«Здоров був, любий!» — жінка говорила,—
А в голосі її слеза бриніла.

Але весела й жвавенька була
І щебетала дівчинка мала:
«Ку-ку, ку-ку! а де ти? тут, татусю?
Візьми на руці, поцілуй Марусю!»
Здавалось, певне, бідному дитяті,
Що татко жартами сховався за грати.

А татко ручку доні цілував
І гіркими сльозами обливав.
«Ох, ти ж моє дитя кохане, рідне!..»
А жінка мовила: «Радіє, бідне...
Мале,— його ще лихо не діймає;
Вже другий день, як хліба в нас немає.

В неділю ще за той нещасний хліб
Останню худобу жид загріб,
Продав за довг останню корову...»
І сльози жінці перебили мову;
До каменя холодного припала
І гірко, розпачливо заридала.

Мала дитина почала квилить
І стиха їсти в матері просить.
«Прощай!» — промовила понуро мила,
Дитину до віконця підсадила.
Татусь, цілуючи свою дитинку,
Невільничого хліба дав скоринку...

Він погляд свій услід їм посилав.
Він і тепер не плакав, не ридав,
На очах в його сльози не блищали,—
Вони на серце каменем упали.
І в'язень руки заломив з журбою:
«Навіщо ми побралися з тобою!..»

[1889]

СПІВЕЦЬ

Пишно займались багрянії зорі
Колись навесні,
Їлюбо лилися в пташиному хорі
Пісні голосні;

Грала промінням, ясним самоцвітом
Порання роса,
І усміхалась весняним привітом
Натури краса.

Гордо палала троянда розкішна,
Найкраща з квіток,—
Барвою й пахом вродливиця пишна
Красила садок.

А соловейко троянді вродливій
Так любу співав,
Голосом дивним співець чарівливий
Садки розвивав;

Слав до вечірньої зорі прощання,
Що гасла вгорі,
Ще ж голосніше співав на вітання
Поранній зорі...

Вже пролетів, немов пташка зальотна,
Весняний той час,—
Осінь холодная, осінь вільготпа
Панує у нас.

Тихо спускається нічка осіння,—
Година сумна;
Місяць холоднее кида проміння;
Здалека луна

Пугача віщого крик — гук єдиний.
Діброва німа.
Де ж соловейко? де ж спів солов'їний?
Ох, де ж він? Нема!

В вирій полинув, де вічная весна,
Натхненний співець.
Вічно красує там рожа чудесна,
Там теплий вітрець;

Глухо і сумно кругом на просторі,
Мій гаю сумний!
Кинув співець тебе в тузі та в горі,
Тебе й край рідний.

Тиша така тепер всюди панує.
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріада сумує,
Із жалем глухим.

Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б, та щира, гарячая мова
Зломила зиму!

І розлягалась би завжди по гаю
Ясна-голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Новая весна.

Та хоч би й крила мені солов'їні,
І воля своя,—
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!

РОЗБИТА ЧАРКА

На весіллі бринять чарочки,—
Хай здорові живуть молодята!
Хай живуть, як в гніздечку пташки,
Хай кохаються, мов голуб'ята!

На весіллі хтось чарку розбив,—
Молода на посаді сумує,
Молодий смутно чоло схилив,—
Не журіться, то щастя віщує!

На весіллі музика гучна,
Тож-то шпарко та весело грає!
Ох, я знаю, комусь-то вона
Безталаннее серденько крає!..

І розбилось від жалю свого
Серце смутне... Чи хто тебе чує?
Чи не скаже хто часом того,
Що розбите серце віщує?

[1891]

СОСНА

З вітром весняним сосна розмовляла,
Вічно зелена сосна.
Там я ходила і все вислухала,
Що говорила вона.
Ой, не «зеленого шума» співала
Вічно смутная сосна...
Ні, не «зеленого шума»!
Чулася в гомоні тяжка зимовая дума.

Ранком зимовим діброва мовчала,
Наче замерла сумна,
Тільки рясним верховіттям шептала
Вічно зелена сосна;
Там я ходила і все вислухала,
Що говорила вона,—
Та не веселая дума
Чулася в гомоні того «зеленого шума»!..

[1892]



Якщо прийде журба, то не думай її
Рознести у веселошах бучних
За столом, де веселії друзі твої
П'ють-гуляють при покликах гучних.

Ти не йди в пишний дім, де музика бривить,
Де танцюють веселії пари,—
Там ще гірше серденько тобі заболить,
Чоло вкриють ще тяжчії хмари.

І в людську течію ти не важся іти,
Де юрба стоголова, як море,
Йде, хвилює, шумить,— в ній поринеш і ти,
Не розійдеться ж там твоє горе.

Краще йди в темний гай, у зелений розмай
Або в поле, де вітер гуляє,
На дозвіллі із лихом собі розмовляй,
Може, там його вітром розмає.

Або пісню утни голосну, не смутну,
Щоб, мовляв, засміялося лихо,
Проженеш тоді, певне, потвору страшну,
І на серденьку знов стане тихо...

Над хвилями моря, на скелі,
Хороша дівчина сидить,
В лавровім вінку вона сяє,
Співецькую ліру держить.

До пісні своєї сумної
На лірі вона приграє.
І з піснею тою у серці
Велика їй туга встає:

В тій пісні згадала і славу
Величну свою, красний світ,
Лукавих людей, і кохання,
І зраду, печаль своїх літ,

Надії і розпач... Дівчина
Зірвала лавровий вінець
І в хвилях шумливого моря
Знайшла своїй пісні кінець.

[с. Колодяжне, 1884, 3 ноября]

ДО МОГО ФОРТЕПІАНО

Елегія

Мій давній друже! мушу я з тобою
Розстатися надовго... Жаль мені!
З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.

То ж при тобі, мій друже давній, вірний,
Пройшло життя дитячеє моє.
Як сяду при тобі я в час вечірній,
Багато спогадів тоді встає!

Картина повстає: зібравсь гурточок,
Провадить речі, і співа, й гука,
На клавішах твоїх швидкий, гучний таночок
Чиясь весела виграва рука.

Та хто се плаче там, в другій хатині?
Чие ридання стримане, тяжке?..
Несила тугу криль такій малій дитині,
Здавило серце почуття гірке.

Чого я плакала тоді, чого ридала?
Тоді ж кругом так весело було...
Ох, певне, лихо серцем почувала,
Що на мене, мов хмара грізна, йшло!

Коли я смуток свій на струни клала,
З'являлась ціла зграя красних мрій,
Веселкою моя надія грала,
Далеко линув думок легкий рій.

Розстаємось надовго ми з тобою!
Зостанешся ти в самоті німій,
А я не матиму де дітися з журбою...
Прощай же, давній, любий друже мій!

[15 марта 90 р.]

ДОСВІТНІ ОГНІ

Ніч темна людей всіх потомлених скрила
Під чорні, широкії крила.
Погасли вечірні огні;
Усі спочивають у сні.
Всіх владарка ніч покорила.

Хто спить, хто не спить,— покорись темній силі.
Щасливий, хто сні має милі!
Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка,
Навколо все спить, як в могилі.

Привиддя лихі мені душу гнітили,
Повстати ж не мала я сили...
Зненацька проміння ясне
Од сну пробудило мене,—
Досвітні огні засвітили!

Досвітні огні, переможні, урочі,
Прорізали темряву ночі,
Ще сонячні промені сплять,—
Досвітні огні вже горять.
То світять їх люди робочі.

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли,—
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.

[1892]

В МАГАЗИНІ КВІТОК

В великому місті в розкішну теплицю
Дівчина прийшла молода,
Бо серцем почула весну-чарівницю,
Шуміла весняна вода.

І ледве струмки задзвеніли співочі,
Пташки заспівали дрібні,—
Вчувались дівчині веснянки дівочі,
Ввижались діброви рідні.

І ледве натуру зо сну зимового
Збудив поцілунок весни,—
Дівчина зажагнула рясту дрібного,
Йй проліски снилися ясні.

Тепер вона тут, в сій розкішній світлиці...
Ох, що се так серце стиска?
Як душно, як тісно, немов у темниці!
Сей пах, мов отрута яка!

В теплиці між квітами скрізь походить
Гурток панночок і панів.
Дівчина кругом погляда, уважає,
І погляд її посмутнів.

Всі квіти розкішні... Дівчина зітхнула.
«Чим можу панянці служити?..» —
Зненацька чийсь голос дівчина почула,—
То крамар паничик біжить.

«Чи є в сій теплиці веснянії квіти?» —
Питає дівчина його.
«Аякже! є різні,— чим маю служити?
Тут можна набути всього:

Ось є гіацинти, нарциси і рожі,
Азалії є запашні,
Конвалії свіжі, фіалочки гожі...» —
«Ні, пролісків треба мені!..»

Здивовано глянув панич; зашарілось
Дівчини обличчя бліде.
«То панночці пролісків простих схотілось?
Їх в місті немає ніде!

Тут тільки садові квітки». — «Дуже шкода».
І вийшла дівчина сумна.
«Тут міські розкоші! Тут міська вигода!»
Вертає додому сумна.

Зустрілась їй жінка, на плечах похилих
Несе щось, убога така.
«Чи купите, панночко, пролісків білих?» —
Тремтить із квітками рука.

«Звичайно! А звідки, я вас попитаю,
Взяли ви ці квіти свої?» —
«Та сила ж квіток тепер всюди по гаю!
Се тут...» Та не чула її

Дівчина. Згадала околиці рідні:
Скрізь квіти, ряс, ясна роса...
На проліски білі, на квіти лагідні
Скотилася тихо сльоза...

НАДІЯ

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:

Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянути ще раз на рідну країну,

Поглянути ще раз на синій Дніпро,—
Там жити чи вмерти, мені все одно;

Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки...

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.

[Луцьк, 1880]

СЛІЗОЗИ-ПЕРЛИ

(Посвята Іванові Франкові)

I

Сторононько рідна! коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, заніміло?
Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... як глухо, як тихо...
Ой лихо!

Ой, де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?
Чому ти не зійдеш на землю із неба?
Осяяти землю безщасною треба!
Ти бачиш, як все в нас покрила ніч темна?
Ти чуєш, як правду неправда скрізь бере?
Ой горе!

О люде мій бідний, моя ти родино,
Брати мої вбогі, закуті в кайдани!
Палають страшні, незагойніі рани
На лоні у тебе, моя Україно!
Кормигу тяжку хто розбить нам допоможе?
Ой боже!

Коли ж се минеться! Чи згинем без долі?
Прокляття рукам, що спадають без сили!
Навіщо родитись і жити в могилі?
Як маємо жити в ганебній неволі,
Хай смертна темнота нам очі застеле!
Ой леле!

II

Україно! плачу слізьми над тобою...
Недоле моя! що допоможе ся туга?
Що вдію для тебе сією тяжкою журбою?
Гай-гай, невелика послуга!

Ох, сльози палкі — вони душу палили,
Сліди полишили огнисті навіки.
Ті жалі гіркії — вони мені серце зв'ялили!
Даремні для нього всі ліки.

Чи ж мало нас плаче такими сльозами?
Чи можем ми, діти, веселими бути,
Як ненька в недолі, в нужді побивається нами?
Де ж тут веселого слова здобути?

Говорять, що матері сльози гарячі
І тверде, міцніше каміння проймають;
Невже найщиріші кривавії сльози дитячі
Ніякої сили не мають?

III

Всі наші сльози тугою палкою
Спадуть на серце, — серце запалає...
Нехай палає, не дає спокою,
Поки душа терпіти силу має.

Коли ж не стане сили, коли туга
Вразить украй те серденько замліле,
Тоді душа повстане недолуга,
Її розбудить серденько зболіле.

Як же повстане — їй не буде впину,
Заснути знов, як перш, вона не зможе,
Вона боротись буде до загину:
Або загине, або переможе.

Або погибель, або перемога —
Сі дві дороги перед нами стане...
Котра з сих двох нам судиться дорога?
Дарма! повстанем, бо душа повстане.

Так, плачмо, браття! мало ще наруги,
Бо ще душа терпіти силу має;
Хай серце плаче, б'ється, рветься з туги,
Хай не дає спокою, хай палає!

СОН

(Посвята Александри С-вій)

Був сон мені колись: богиню ясну
Фантазії вбачали мої очі,
І друга любого подобу красну
Богиня прийняла тібі ночі.

Той самий вираз і усмішка мила,
Той самий погляд довгий, розумливий,
На плечах лиш барвисті мала крила,
Вінець над чолом з лавру святобливий.

Вона іде! Непереможна сила
Мене примушує за нею простувати
По темних, тісних хідниках. Вступила
Вона в якісь таємні палати.

Чи то свята будова, чи темниця?
Високе і темне склепіння,
Одно віконце вузьке, мов стрільниця,—
Крізь нього сиплеться бліде проміння

І падає на стіну; височенний
Орган стоїть там, наче скеля дика,
Де був прикований Титан страшенний,
Що забажав освіти чоловіка.

Спинилася богиня, і за руку
Взяла мене, і словом говорила:
«Вважай і пам'ятай мої слова й науку:
То світовий орган, і доля так судила,

Що тільки раз він має гук подати,
Страшний той гук, потужний і величний,
По всіх країнах має залунати
І перекинути світовий стрій одвічний.

Страшне повстане скрізь землі рушення.
І з громом упадуть міцні будови.

Великий буде жах, велике й визволення!
Тоді спадуть всесвітніі окови.

І правда лавром чоло уквітчає.
І згине зло, укриване віками.
В честь волі нової хвалу співець заграє
На вільних струнах вільними руками.

Тож слухай: ти орган порушить можеш
Не дужою, та смілою рукою,
Всесвітнє зло тим гуком переможеш,
Здобудеш для землі і щастя, і спокою.

Та знай: твоє життя так миттю згасне,
Як блискавка, що перед громом свіне:
Не для тебе те світло правди ясне,
Що світ осяє, ні! життя твоє загине!

І вільні струни славити не будуть
Ні твого ймення, ані твого діла,
Щасливії нещасною забудуть,
Не буде вкрита лаврами могила!»

Промовила і зникла. В самотині
Я застаюся розважати-гадати,
Як визволить той гук, що замкнутий в скеліні,
Що має гучно в світі залунати?

І я стою, неначе скам'яніла.
Знебула думка вже не розважає...
Що се? немовби пісня забриніла
Здалека, мовби цілий хор ридає.

Глибока, тиха, нерозважна туга
Вникає в серце, каменем лягає;
Ридає хор, мов дикий вітер з луга,
А темрява склепіння застилає.

З віконця ледве-ледве блисне промінь;
Ті хмари темні давлоть мою душу,
А серце палять, мов жерущий пломінь.
Ні, гук страшний я видобути мушу!

Хай я загину, та хай сяє мило

Над людьми сонцем правда і надія!

Зважливо простягаю руку, сміло —

І прокидаюсь... Так! то сон був... мрія!

СОН ЛІТНЬОЇ НОЧІ

Сон літньої ночі колись мені спився,
Коротка та літняя нічка була,
І сон був короткий,— він хутко змінився
І зник, як на сході зоря розсвіла.

Чудовая мрія, розкішна та ясна,
Кохано в ту ніч обгорнула мене,
Приснилась мені люба доля прекрасна,
Приснилось невидане щастя дивне.

Була я щаслива, безмірно щаслива;
Приснилось мені... та того не списать!
Де в світі є мова така чарівлива,
Щоб справжнєє щастя могла розказать?

Та сон був короткий. Ранесенько-рано
Вже зникла рожевая мрія моя,—
Туди полинула, де грала кохано
Злотисто-рожева світова зоря.

Поглянула я, що вже нічка зникала,—
І душу мою обгорнула печаль;
І тихо-тихесенько я промовляла:
«Сон літньої ночі! мені тебе жаль!..»

Я щастя не маю і в мріях не бачу,
Бо інші мрії у серці ношу;
Коли я часами журюся і плачу,—
Я щастя у долі тоді не прошу.

Для інших і доля, і щастя хай буде,
Собі я бажаю не сну, а життя,—
Хто зо сну прокинувся, хай щастя забуде,
Йому вже до щастя нема вороття!

[1892]

СОНЕТ

Натура гине — вся в оздобах, в злоті,—
Останній усміх ясний посила
І краскою непевною пала,
Немов конаюча вродливиця в сухоті.

Недавно ще була вона в турботі,
Жила і працею щаслива була;
Тепер останнії дарунки роздала
І тихо умира... кінець її роботі!

Спокійно умира і листом покриває
Росинки білії, ті сльози самотні
Від сонця ясного і від людей ховає.

Натура ллє ті сльози таємні
Того, що хутко ляже в смертнім сні,
В холодній, білій сніговій труні.

[4—20 листопада 1890]

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА

Колись нашу рідну хату
Тёмрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.

Та минав ти, наш Кобзарю,
Чужії пороги,
Орав свою вбогу ниву,
Рідні перелоги.

Гомоніла твоя кобза
Гучною струною,
В кожному серці одбивалась
Чистою луною.

Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Вкраїні.

Хай же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє,
«Огню іскра великого»
Повік не згасав!

Щоб між нами не вгасало
Проміння величне,
Ти поставив «на сторожі»
Слово твоє вічне.

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги.

Скрізь плач, і стогін, і ридання,
Несмілі поклики, слабі,
На долю марні нарікання
І чола, схилені в журбі.

Над давнім лихом України
Жаликуєм-тужим в кожний час,
З плачем ждемо тії години,
Коли спадуть кайдани з нас.

Ті сльози розтроюють рани,
Загоїтись їм не дадуть.
Заржавіють від сліз кайдани,
Самі ж ніколи не спадуть!

Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам воріття!
Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!

[1890]

ДО НАТУРИ

Натуро-матінко! я на твоєму лоні
Дитячі радощі і горе виливала,
І матір'ю тебе я щиро звала,
З подякою складаючи долоні.

Ти іскру божую збудила в моїх грудях;
Надія,— їй же першу пісню я співала,—
Мені провідною зорею стала,
І з нею буду я добра шукати в людях.

Коли ж почую я, що промінь погасає
Надії милої,— тоді, Натуро-ненько,
Прийми моє знебулеє серденько,
І проміння нове нехай йому засяє!

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

(Коханій мамі)

Уже скотилось із неба сонце,
Заглянув місяць в мов віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
Усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
При місяченьку та й заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо,
В таку годину забудеш лихо!
Кругом садочки, біленькі хати,
І соловейка в гаю чувати.
Ой, чи так красно в якій країні,
Як тут, на нашій рідній Волині!
Ніч обгорнула біленькі хати,
Немов маленьких діточок мати,
Вітрець весняний тихенько дише,
Немов діток тих до сну колише.

ЗАВІТАННЯ

В темну безсонную ніч, в передсвітнюю чорну годину,
Втомленим очам моїм вельми дивна поява з'явилась:
Темно-червонеє світло, неначе той одблиск пожежі,
Лихо віщуючий, темряву ночі розсунув.

В світлі з'явилася генія темная постать.

Довга та чорная шата, мов хмара, його покривала

І хвилювала в повітрі, як море в негоду,

Сталі холодної полиском крила широкі ясніли;

Кучері чорні та довгі спадали на плечі.

В темних та гострих очах його погляд непевний

світився,—

Сумно дивився в простор, і палкії лилися з них сльози.

Горе тому, в чие серце ті сльози огнистії кануть:

Лихо та горе, всесвітню нікчемність побачить він разом,

В серці в його запалає той племінь страшенний, жерущий,

Що у тім погляді жевріє,— і безнадійність,

Тяжка, понура, обгорне його, наче хмара осіння.

Скована жахом, я погляд спустила додолу.

Він же промчав, наче вітер, і зник у просторі.

Темрява знов залягла, ще чорніша, ще глибша.

Вечір був місячний, ясний, і зорі лагідно сіяли;

Тихо було у повітрі, вітрець тільки часом

Легким крильцем повівав — і далеко, далеко

Із-за гори десь доносився гук від вечірнього дзвона.

Довгая біла стяга простелилась від срібного саява

В хаті моїй,— надто ясно вже світач рогатий

Ночі тієї світив. Якась тінь у тім саяві з'явилась,

Легка, блакитна, прозора і певиразна, як мрія.

Геній то був, але геній не той, що з'являвся

Темної ночі тоді, коли жахом скував мою душу.

Тихо стояв він, і ледве що маяла шата прозора;

Кучері яснії, легкі вилися над чолом лагідним,

Білії крила сріблясті леліли у місячнім саяві,

Яснії очі були, і погляд їх був, паче промінь;

Любо всміхався, від усміху того у серці

Радісна, тиха надія, мов квітка лілеї, розквітла.

Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання

Кращої долі, яснішої,— той ідеал мені саяв

В погляді яснім, і серце за ним поривалося линути.

Він подивився на мене журливо — і серцем я вчула,
Що у небесні простори несила моя ще полинуть...
Зник він, як мрія, як срібний туман проти сонця.
Збря на небі рожева уже починала займатись,
Із-за гори десь доносився гук від далекого дзвона...

НА ДАВНІЙ МОТИВ

— На добридень, ти моя голубко!
«На добридень, мій коханий друже!»
— Що ж сьогодні снилось тобі, любко?
«Сон приснився, та дивненький дуже».

— Що ж за диво снилось тобі, мила?
«Мені снились білії лелії...»
— Тішся, мила, бо лелія біла —
Квітка чистої та любові надії!

«Мені снились білії лелії,
Що хитались в місячному світлі,
Мов гадали чарівнії мрії,
І пишались гордії, розквітлі.

І сяли дивною красою,
Мов непевні, чарівничі квіти,
І блищали ясною росою,
Що горіла, наче самоцвіти.

Приступила я до квітів ближче,—
Всі лелії раптом затреміли,
Почали хилитись нижче, нижче
Та й пожовкли, далі почорніли.

І з лелій тих чорних поспадали
Всі блискучі самоцвітні роси,
На травиці схиленій лежали,
Наче дрібні та ряснії сльози...»

— Дивний сон твій, любко моя гожа...
А мені червоні снились рожі.
«Тішся, милий, бо червона рожа —
То кохання квітка та розкоші!»

— Мені снилося: червоні рожі
Пломеніли в промені злотистім
І були на райські квіти схожі,
Запашнії, з листячком барвистим.

Так чудово рожі паленіли
Від кохання й радості ясної
І цвіли, тремтіли та горіли
Від жаги палкої, таємної.

Приступив я до одної рожі,
Пригорнуть хотів я до серденька,
Зблідли раптом рожі прехороші
І найкраща роженька ясненька.

Та й умилась буйною росою
Та моя найкраща рожка мила,
Мов підтята гострою косою,
Полягла мені до ніг, змарніла...

Засмутилась пара молоденька,
Зрозуміти снів своїх не може
І додому поверта смутненька.
Дай їм, боже, щоб було все гоже!..

[20 марта 90 р.] .

ПІСНЯ

Чи є кращі між квітками
Та над весняні?
Чи є в житті кращі літа
Та над молодії?

Не всихайте, пишні квіти,
Цвітій хоч до літа!
Пождіть літа, доля прийде,
Не тікайте з світа!

Двічі на рік пишні квіти
Та не процвітають;
В житті літа найкращії
Двічі не бувають.

Та ще ж квіти не посохли,
Рута зелененька,—
Не журися, дівчинонько,
Ще ж ти молоденька!

У ПУТЬ

Хвилини йдуть,
Пора у путь!
Прощай, рідний краю!
Вже хутко я піду.
Тут долі не маю,—
На чужині знайду.

Шукатиму долі в далекій стороні!
Вперед! прагну волі, у світ пора мені!
Бо літа не ждуть...
Пора мені в путь!

Прощай, товариство, родино-рідна!
Прощай, моя люба дружино смутна!
Я, може, навіки іду в чужий край...
Прощай,— добрим словом мене спогадай!

Я йду, тверда звага
Веде мене на шлях,
У серці одвага,
Хоч сльози на очах...

В далекій чужині
Я сили наберусь
Служити країні
Або — не вернусь...

Я все покидаю: садочки рясні,
І темні діброви, і ниви ясні,
З собою несу я лиш рідні пісні.

Пора у путь,
Хвилини йдуть!
Шумлять на прощання
Зеленії луги,
Летять розставання
Хвилини дорогі!..
Хоч тяжко країну
Рідную покидать,

Я йду на чужину,
Я мушу поспішати.

Далекая путь,
Хвилини не ждуть!

ОСТАННЯ ПІСНЯ МАРІЇ СТЮАРТ

Que suis je, hélas!..¹

Що я тепер, о боже! жить мені для чого?
Слаба, мов тіло, в котрім серця вже нема,
Тінь марна я, мене жаль-туга обійма,
Самої смерті прагну, більше вже нічого.

Не будьте, вороги, ненависні до того,
Хто в серці замірів владарних не здійма,
Бо муку більшую, ніж має сил, прийма,
Не довго втримувать вам лютість серця свого!

Згадайте, друзі,— ви, котрі мене любили,—
Що я без щастя-долі у житті сьому
Нічого доброго зробить не мала сили;

Кінця бажайте безталанню мойому,
Бо вже коли я тут недолі досить маю,
Хай буду я щаслива там, у іншій краю!

¹ О, що я такел.. (франц.).— Ред.

ПОДОРОЖ ДО МОРЯ

(Посвята сім'ї Михайла Ф. Комарова)

I

Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок!
Мене від тебе доленька жене,
Немов од дерева одірваний листочок...
І мчить залізний велетень мене.
Передо мною килими чудові
Натура стеле — темнії луги,
Славути красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги.
Снується краєвидів плетениця,
Розтопленим сріблóm блищать річки,—
То ж матінка-натура чарівниця
Розмотує свої стобарвні нитки.

II

Далі, все далі! оп латані ниви,
Наче плахті, навкруги розляглись;
Потім укрили все хмари ті сиві
Душного диму, з очей скрився ліс,
Гори веселі й зелені долини
Згинули раптом, як любії сни;
Ще за годину, і ще за хвилину
Будуть далеко, далеко вони!..
Щастя колишнього хвилі злотисті
Час так швидкий пожира, мов огонь,—
Гинуть ті хвилі, мов квіти барвисті,
Тільки й згадаєш: «Ох, милий був сон!..»

III

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!

Онде балочка весёла,
В ній хороші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.

Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю,— аж знову
Бори величезні, густії
Проводять таємну розмову.

Он ярочки зелененькі,
Стежечкі по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки,
Річка плине, берег рвучи,
Далі, далі попід кручі..

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!..

IV

Сонечко встало, прокинулось ясне,
Грає вогнем, променіє,
І по степу розлива своє світлонько красне,—
Степ від його червоніє.
Світлом рожевим там степ паленіє,
Промінь де летіє іскристий,
Тільки туман на заході суворо синіє,
Там заляга він, росистий.
Оп степовее село розляглося
В балці веселій та милій,
Ясно-блакитним туманом воно повилося,
Тільки на хатоньці білій
Видно зелепую стріху. А далі,— де гляну,—
Далі все степ той без краю,
Тільки вітряк виринає де-не-де з туману;
Часом могилу стріваю.

В небі блакитнім ніде ні хмаринки,—
Тихо, і вітер не віє.
Де не погляну, ніде ні билинки,
Тиха травиця леліє...

V

Беликеє місто. Будинки високі,
Людей тих — без ліку!
Веселую чутно музику.
Розходяться людські лави широкі,
Скрізь видно ту юрбу велику.

І все чужина! ох, біда самотньому
У місті широкім!
Себе почувать самотнім!
І добре, хто має к багаттю чийому
Склонитися слухом і оком.

То ж добрії люди мене привітали
В далекій країні,
Там друга в прихильній дівчині
Знайшла я. І моря красу споглядали
Не раз ми при тихій годині.

На тихому небі заблиснули зорі,
Огні запалали
У місті. Ми тихо стояли,
Дивились, як ясно на темному морі
Незлічені світла сіяли.

VI

Далі, далі від душного міста!
Серце прагне буяць на просторі!
Бачу здалека,— хвиля іскриста
Грає вільно по синьому морі.

А у тую неділеньку рано
Синє море чудово так грає,
Його сонечко пестить кохано,
Красним-ясним промінням вітає.

Що біліє отам на роздоллі?
Чи хмариночка легкая, біла
Геть по небі гуляє по волі?
Чи на човні то білі вітрила?

В морі хвиля за хвилею рине,
Море наче здіймається вгору,
А склепіння небеснеє сине
Краї свій ясний купає у морю.

Світло там простяглося від сходу,—
Очі вабить стяг та іскриста;
Корабель наш розрізує воду —
І дорога блакитно-перлиста

Зостається широка за нами,
Геть далеко розкочує хвилі,
Що сердито трясуть гребенями,
Наче гривами бігірі білі.

А здалека, отам на заході,
Срібнокудрії хвилі кивають,—
Нереїди при сонячнім сході
Промінь ранній таночком стрівають...

І танцюють химерно та легко,—
Ось близенько вже видно ту зграю,
Аж і знов одкотилась далеко,
Геть біліє в туманному краю...

Море, море! Без краю просторе,
Руху повне і разом спокою!
Забуваю і щастя, і горе —
Все наземне, — з'єднатись з тобою

Я жадаю на час, на годину,
Щоб не бачить нічого на світі,
Тільки бачить осяйну долину
І губитись в прозорій блакиті!..

Ой високо сонце в яснім небі стало,
 Гаряче проміння та й порозсипало,
 По хвилях блакитних пливе човен прудко.
 От і берег видко! прибули ми хутко.

Ой вже сонечко яснее та стало на межі,
 Освітило акерманські турецькі вежі.

Сі круглі вежі й високі мури —
 Страшні та суворі, непевні, понури,
 І скрізь у тих мурах стрільниці-бійниці,
 При вежах тих сумні «темні темниці».

В сих темницях колись наші та приймали горе,
 Слали думки крилаті через синє море...

У темних темницях нема ні віконця,
 Не видко з них світла ні ясного сонця!
 А світ такий красний, хороший, розкішний!
 Під ясним промінням лиман такий пишний.

Його хвиля край берега ясно так синіє,
 А дедалі ледве-ледве, мов туман, леліє...

Глянуть на лиман той, — втішається око!
 Колись його хвилі вкривались широко
 Тими байдаками, легкими чайками,
 Що плили на сей бік та за козаками:

Швидко рідних визволяти козаки летіли...
 За мурами високими вороги тремтіли...

Славо, наша згубо! славо, наша мати!
 Тяжко зажуритись, як тебе згадати!
 Кров'ю обкипіла вся наша давнина!
 Кров'ю затопила долю Україна.

Ой лимане-лиманочку, хвиле каламутна!
 Де поділась наша воля, слава наша смутна?

Все мина!.. Від слави давньої давнини
 Лиш zostались вежі та німії стіни!



Лариса Косач.
Фото. 1878—1879

Де ходили люті турки-яничари,
Там пасуться мирні овечок отари...

Де полягла козацькая голова думлива,
Виріс там будяк колючий та глуха кропива.

Виросла там квітка у темниці, в ямі,
Ми її зірвали,— нехай буде з нами!
Квітка тая, може, виросла з якого
Козацького серця, щирого, палкого?..

Чи гадав той козаченько, йдучи на чужину,
Що вернеться з його серця квітка на Вкраїну?..

Сумно тут усюди, так пусто, так глухо,
У цілому замку немає ні духа,
Коло брами тільки мінарет тоненький,
Там курінь приладив вівчар молоденький.

Та в курені-мінареті вівчаря немає,—
Он він з вежі високої на діл поглядає.

З високої вежі вівчарику видко,
Як котяться хвилі лиманові швидко,
А далі зникають у синьому морі...
Вівчарика погляд блукає в просторі.

Має він простор широкий для думок та гадок,
Що то він тепер гадає, лицарський нащадок?..

VIII

Вже сонечко в море сіда;
У тихому морі темніє;
Прозора, глибока вода,
Немов оксамит, зеленіє.

На хвилях зелених тремтять
Червонії іскри блискучі
І ясным огнем миготять,
Мов блискавка з темної тучі.

А де корабель наш пробіг,
Дорога там довга й широка
Біліє, як мармур, як сніг,
І ледве примітно для ока.

Рожевіє пінистий край;
То іскра заблิสне, то згасне...
Ось промінь остатній!.. Прощай,
Веселеє сонечко ясне!

ІХ

Кінець подорожі,—
Вже зіроньки гожі
Сіяють на небі ясному,
І вже височенько
Ясний місяченько,—
Вже хутко прибудем додому!

Огні незліченні,
Мов стрічки огнєнні,
До моря спускаються з міста,
А в пристані грає,
Огнями сіяє
Корабликів згряя барвиста.

За час, за годину
Тебе я покину,
Величнеє море таємне!
І знов мене прийме,
Огорне, обійме
Щоденщина й лихо наземне.

І в рідному краю
Не раз спогадаю
Часини сі любі та милі!
Прощай, синє море,
Безкрає, просторе,—
Ви, гордії, вільнії хвилі!

КРИМСЬКІ СПОГАДИ

(Посвята братові Михайлові)

ЗАСПІВ

Південний краю! як тепер далеко
Лежиш від мене ти! за горами крутими,
За долами розлогими, за морем,
Що вже тепер туманами густими
Укрилося, бурливе. Та не страшно
Моїм думкам осінньої негоди
На Чорнім морі. Швидше тої чайки
Воли перелетять за темні води.
Вони перелетять у ту країну,
Де небо ще синіє, як весняне,
Де виноград в долині зеленіє,
Де грав сонця проміння кохане.
Туди мої думки полинуть швидко
І привітають ту ясну країну,
Де прожила я не одну днину,
А не була щаслива й на годину...
Та я за те докірливого слова
Тобі не кину, стороно прекрасна!
Не винна ти, що я не маю долі,
Не винна ти, що я така нещасна!

[1891]

1

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певне, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певне, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем,—
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння,—
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

Євпаторія,
1890, 16 серпня

2

ГРАЙ, МОЯ ПІСНЕ!..

Досить невільная думка мовчала,
Мов пташка у клітці замкнута од світа,
Пісня по волі давно не літала,
Приборкана тугою, жалем пририта.

Час, моя пісне, у світ погуляти,
Розправити крильця, пошарпані горем,

Час, моя пісне, по волі буяти,
Послухатъ, як вітер заграв понад морем.

Плинь, моя пісне, як хвиля хибкая,—
Вона не питає, куди вона плине;
Линь, моя пісне, як чайка прудкая,—
Вона не боїться, що в морі загине.

Грай, моя пісне, як вітер сей грає!
Шуми, як той шум, що круг човна вирує!
Дарма, що відгуку вітер не має,
А шум на хвилиночку погляд чарує!..

Серед чистого моря 1890 р. 17 серпня

3

БЕЗСОННА НІЧ

Цілу ніч до зорі я не спала,
Прислухалась, як море шуміло,
Як таємная хвиля зітхала —
І як серце моє стукотіло.

Ночі темної дивні почвари
Заглядали в безсоннії очі,
І страшніші, ніж сонні кошмари,
Ті привиддя безсонної ночі.

Думки-гадки, мов птахи нічні,
Налетіли, тяжкі та суворі,
Ох, непевні ті думи страшні,
Наче хвилі у північ на морі!

Хто одважиться в північ на море
Свос хибке човенце зіпхнути?
Хто поважиться людськеє горе
Світовее серденьком збагнути?

Той у північ на море поплине,
Хто не думає ранку діждати...
Хай же думка моя вільно лине,—
Я не буду на ранок чекати.

Серед мороку, бурі-негоди
Цілу ніч буде човен блукати;
Як зійде сонце правди та згоди,
Я тоді вічним сном буду спати.

Буде шарпати буря вітрила,
Пожене геть по темному морю.
Ох, коли б мені доля судила
Хоч побачити ранню зорю!

Бвпаторія, 1891 р.

4 НА ЧОВНІ

Нічко дивна! тобі я корюся.
Геть всі темні думи сумні!
Не змагаюся вже, не борюся,
Потопаю в сріблястому сні.

Люди сплять, спить і людськеє лихо,—
Лихо сили не має в сю ніч.
Тихо скрізь, і на серденьку тихо,
Деся журба з нього згинула пріч.

Може, тільки сховалась глибоко?
Може, зараз прокинеться знов?
Та дарма! поки ясне ще око,
Не здіймаймо журливих розмов!

Глянь, як хвилі від срібла блищаться!
Глянь, як небо синіє вгорі!
Вабить хвиля на море податся,
Кличе промінь ясної зорі.

.

Плине білий човник, хвилечка колише,
Хвилечка гойдає;
Плине білий човник, вітер ледве дыше,
Ледве повіває.

Білії хмаринки, лебедині крила
Угорі гуляють,

Довгою стягою, що зорю покрила,
Місяця сягають.

Місяченько світло і рожеве, й срібне
Кида-розсипас,
І ряхтить, і сяє світло теє дрібне,
Як вогонь палає.

Геть далеко в морі кораблі видніють.
Бачу здалеченька,
Як виразно щогли тонкії чорніють
Проти місяченька.

Плиньмо геть за теє корабельне місто,
Там, де нам прекрасна
Доріженька сяє, де пала огнисто
Stella maris¹ ясна.

.

На човні нас було тільки двоє.
Хвилі скрізь вколо нас коливались,
І такі ми самотні обоє
Серед того простору здавались.

Я дивилась на тебе, мій брате;
Що гадала,— не вимовлю зроду;
Чим було тоді серце багате,
Поховала я в тихую воду.

Може, хвиля тобі розказала
Все, що думала я в тую мить?
Ні! вона те глибоко сховала...
Хай же там моя думонька спить!

Думка спить, і серденько спочило;
Я дивлюсь на обличчя твоє;
Тихе море спокою навчило
Невгамовнеє серце моє...

Євпаторія, 1891 р. 8 липня

¹ Зоря морська (лат.).— Ред.

НЕГОДА

В темний вечір сиджу я в хатині;
Буря грає на Чорному морі...
Гомін, стогін, квиління пташині,
Б'ється хвиля, як в лютому горі.

Там на березі мріє кілками
Морський човен, розбитий, пуждений,
Наче звір, що в пустині пісками
Його вихор засипав південний;

Мов у неба рятунку благають
Ті останки сумні, нещасливі,
А з туману на них набігають
Грізні, люті вали білогриві.

Вдарить вал і гукне, мов з гармати,
Скрізь по березі гук залунає;
Хоче море човна розламати,
Трощить, ломить, піском засипає.

Як розбитий човен безталанний
Серед жовтих пісків погибає,
Так чудовий сей край богоданний
У неволі в чужих пропадає.

Наче кінь степовий, вільний, дикий,
Що в пісках у пустині вмирає:
Захопив його вихор великий,
Кінь упав і в знесиллі конає.

В ньому серце живеє ще б'ється,
В ньому кров не застигла живая,
А над ним вже кружляє та в'ється
Птаства хижого чорная зграя;

Рвуть, хапають, їдять та шматують
При пажёрнім та лютім ячанні,
І кривавеє тіло батують,
Що тремтить при останнім сконанні.

Сильне море! зберися на силі!
Ти потужне, нема тобі впи́ну,—
Розжени свої буйні хвилі,
Затопи сю пещасну країну!

[Євпаторія, 1891]

6 МЕРДВЕН

Бескиди сиві, червонії скелі,
Дикі, непевні, нависли над нами.
Се, кажуть люди, злих духів оселі
Стали під хмари стінами.

З гір аж до моря уступи сягають,
Люди прозвали їх Чортові сходи;
Ходять злі духи по них та збігають
Гучні веснянії води.

Люди ж не сміють зійти по тих сходах
Геть на верхів'я, туманом повиті,—
Духи поклали по всіх переходах
Скелі, від кручі відбиті;

Хто тільки йтиме по сходах,— задують,
Кинувши скелею в нього тяжкою,
І подоланого стогін заглушать
Духи луною гірською.

7 БАЙДАРИ

Дорога довга. Чагарі, долини,
На небі палкому віде ні хмари.
Ми їдемо, спочинку ні хвилини.

Коли зненацька чую: «Ось Байдари!»
Дивлюся: брама, сиві дві скелини...
О, що се? Чудо чи потужні чари?

Немов заслона впала і відкрила
Натури дивні, краснії дари,
Що досі від людських очей ховались.

Щоб тут жити, треба мати крила!
Вже люди, певне, від тії пори
Тут не живуть, як з раєм попрощались.

Мов невидимая рука тут положила
Границею отсії дві гори,
Що високо до неба поздіймались.

Один зелений бєсکید, другий — темний.
Здалека море хвилі золотії
Шле, наче провість волі і надії...

Чи се той світ, загублений, таємний,
Забутий незабутній рай наземний,
Що так давно шукають наші мрії?..

8

ТАТАРОЧКА

Там, за містом, понад шляхом битим,
По гарячім каменистім полі
Йде дівча татарськеє вродливе,
Молоденьке, ще гуля по волі.

На чорнявій сміливій голівці
Червоніє шапочка маленька,
Вид смуглявий ледве прикриває
Шовком шитая чадра біленька.

То закриє личко, то відкриє,—
А очиці, наче блискавиці,
Так і грають з-посід брівок темних!
Що за погляд в сеї чарівниці!

БАХЧИСАРАЙ

Мов зачарований, стоїть Бахчисарай.
Шле місяць з неба промені злотисті,
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті,
Спить ціле місто, мов заклятий край.

Скрізь мінарети й дерева сріблисті
Мов стережуть сей тихий сонний рай;
У темряві та в винограднім листі
Тасмно плеще тихий водограй.

Повітря дише чарівним спокоєм,
Над сонним містом легкокрилим роєм
Витають красні мрії, давні сни.

І верховіттям тонкії тополі
Кивають стиха, шепотять поволі,
Про давні часи згадують вони...

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ДВОРЕЦЬ

Хоч не зруйнована — руїна ся будова,
З усіх кутків тут пустка вигляда.
Здається, тільки що промчалась тут біда,
Мов хуртовина грізна, раптова.

Тут водограїв ледве чутна мова,—
Журливо, тихо гомонить вода,—
Немов сльозами, краплями спада;
Себе оплакує оселя ся чудова.

Стоять з гарему звалища сумні,
Садок і башта; тут в колишні дні
Вродливі брапки вроду марнували.

Кослись тут сила і неволя панували,
Та сила зникла, все лежить в руїні,—
Неволя їй досі править в сій країні!

БАХЧИСАРАЙСЬКА ГРОБНИЦЯ

Палкого сонця промені ворожі
 На кладовище сиплються, мов стріли,
 На те каміння, що вкрива могили,
 Де правовірні сплять, піддані божі.

Ні квітів, ні дерев, ні огорожі...
 І серед пустки, наче на сторожі,
 Стоїть гробниця. Ті, що в ній спочили,
 Навіки в ній своє імення скрили.

З чужого краю тут співці бували
 І тіні бранки любої шукали,—
 Витає ж тут інша тінь, кривава:

Ні, тут не лежить краса гарема,
 Марія смутна чи палка Зарема,—
 Тут спочива бахчисарайська слава!

НАДСОНОВА ДОМІВКА В ЯЛТІ

Смутна оселя!.. В веселій країні,
 В горах зелених, в розкішній долині
 Місця веселого ти не знайшов,
 Смутний співець! умирать в самотині
 В смутну оселю прийшов.

Звідси не видно ні моря ясного,
 Гомону з міста не чути гучного,
 З бору соснового шум тут іде;
 Гори лунають од вітру буйного,
 Часом де дзвін загуде...

Стали в саду кипариси стіною
 Оберігати в оселі спокою,
 Лаври — неначе зсушила журба,
 Тихо, журливо кива головою,
 Віттям плакучим верба.

Все тут журливе кругом сеї хати,—
Та найсмутніші отії кімнати,
Де безталанний поет умирав:
Все тут забрали, що можна забрати,—
Смутку ж ніхто не забрав.

Вікна тьмянії, мов очі слабого,
В хаті порожній самотньо, убого,
Висить свічадо на голій стіні,
Млою повите,— дивитись на нього
Сумно здавалось мені...

Тута остатні «огні догоріли»,
Тута остатні «квітки облетіли»,
Тільки зосталася муза одна,
Що не лишила співця до могили,
Тута витає сумна.

Тіло поета в далекій чужині,—
Там, у тій самій холодній країні,
Серце на смерть отруїли його!
Смутная муза літа в самотині,
Кличе поета свого.

В ДИТЯЧОМУ КРУЗІ

* *

*

На зеленому горбочку,
У вишневому садочку,
Притулилася хатинка,
Мов маленькая дитинка
Стиха вийшла виглядати,
Чи не вийде її мати.
І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло сонце, засвітило
І хатинку звеселило.

[1885]

* *

*

Літо краснее минуло,
Сніг лежить на полі;
Діти з хати виглядають
В вікна... шкода волі!

Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
«І нащо зима та люта? —
Все вони питають. —

Он все поле сніг завіяв,
Хоч не йди із хати!
У замкнуті дивись вікна,
Ніде й погуляти!

Сніг з морозом поморозив
Всі на полі квіти...
Десь зима та не скінчиться!» —
Нарікають діти.

Ждіте, ждіте, любі діти!
Літо знов прилине,

Прийде мила годинонька,
Як зима та згине;

І завітне наше поле,
І зазеленіє,—
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.

[1884]

* *

*

«Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?» —
В неньки спитала дитина.

«Ні, не кожна,— одказує мати,—
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати,—
Ще zostалась пташина маленька».

«Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?»

«Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної.
Жде, що знову прилине весна».

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі,—
Чусш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач — розспівалися як!»

«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати».

«Нащо ж співає? Чудна!
Краще шукала б зерна!»

«Спів пташині потіха одна,—
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна».

[1891]

* *

*

Тішся, дитино, поки ще маленька.
Ти ж бо живеш навесні,
Ще твоя думка літає легенька,
Ще твої мрії ясні.

Мрія полине із думкою вкупці
Геть у далекі світа,—
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!

Чи пам'ятаєш ти казку-дивницю,
Як то колись принесла
Тую цілющу-живущу водицю
Дрібна пташина мала?

Їй не страшні були дикі простори,
Скелі і хвилі морські,
Перелітала найвищії гори,—
Мала крильцята прудкі.

Так твоя думка швиденько полипе,
Тільки їй волю даси,
І принесе з чарівної країни
Краплю живої роси.

І як приступить журба певсипуща
Та до серденька твого,—
Тая росиця цілюща-живуща
Буде жити його.

Хай же та мрія із думкою вкупці
Лине в незнані світа,—
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!

[1891]

ВЕСНЯНКА

(Сестрі Олесі)

Як яснее сонце
Закине свій промінь ясний
До тебе в віконце,—
Озвись на привіт весняний.
Олесю, серденько,
Співай веселенько!
Весняного ранку
Співай, моя люба, веснянку!

Як бідну первістку,
Дочасну, морози поб'ють.
І кущик любистку
Холоднії роси поллють,—
Не плач, моя роже,
Весна переможе!
Весняного ранку
Співай, моя люба, веснянку!

Як дрібнії дощі
Заслонять нам світ навесні,
Як нам молодощі
Пов'ються у хмари сумні,—
Не тратьмо надії
В літа молодії!
Весняного ранку
Співаймо, сестрице, веснянку!

На літо зелене
Поїду я геть в чужий край,
Згадай же про мене,
Як підеш по квіти у гай.
Спогадуй, Олесю,
Сестру свою Лесю!
Весняного ранку
Даю тобі сюю веснянку!

[6 квітня 1890 р.]

ДУМИ
І
МРІЇ

МЕЛОДІЇ

* *
*

Нічка тиха і темна була.
Я стояла, мій друже, з тобою;
Я дивилась на тебе з журбою,
Нічка тиха і темна була...

Вітер сумно зітхав у саду.
Ти співав, я мовчазна сиділа,
Пісня в серці у мене бриніла;
Вітер сумно зітхав у саду...

Спалахнула далека зірниця.
Ох, яка мене туга взяла!
Серце гострим пожем пройняла...
Спалахнула далека зірниця...

* *
*

Не співайте мені сеї пісні,
Не вражайте серденька мого!
Легким сном спить мій жаль у серденьку,
Нащо співом будити його?

Ви не знаєте, що я гадаю,
Як сиджу я мовчазна, бліда.
То ж тоді в мене в серці глибоко
Ся пісня сумная рида!

* *
*

Горить моє серце, його запалила
Гаряча іскра палкого жалю.
Чому ж я не плачу? Рясними сльозами
Чому я страшного вогню не заллю?

Душа моя плаче, душа моя рветься,
Та сльози не ринуть потоком буйним,
Мені до очей не доходять ті сльози,
Бо сушить їх туга вогнем запальним.

Хотіла б я вийти у чистеє поле,
Припасти лицем до сирої землі
І так заридати, щоб зорі почули,
Щоб люди вжахнулись на сльози мої.

* *
*

Знов весна і знов надії
В серці хворім оживають,
Знов мене колишуть мрії,
Сни про щастя навівають.

Весна красна! любі мрії!
Сни мої щасливі!
Я люблю вас, хоч і знаю,
Що ви всі зрадливі...

* *
*

Дивлюсь я на ясні зорі,
Смутні мої думи, смутні.
Сміються байдужії зорі
Холодним промінням мені.

Ви, зорі, байдужії зорі!
Колись ви інакші були,
В той час, коли ви мені в серце
Солодку отруту лили.

* *
*

Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну
То знов таємно-тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії.



Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луцу.

Щоб геть аж під яснії зорі
Полинути співом дзвінким,
Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі яснії,
Гучніші, ніж море гучне.

ПЕРЕМОГА

Довго я не хотіла коритись весні,
Не хотіла її вислухати,
Тії речі лагідні, знадні, чарівні
Я боялась до серця приймати.

«Ні, не клич мене, весно,— казала я їй,—
Не чаруй і не ваб надаремне.
Що мені по красі тій веселій, ясній?
В мене серце і сумне, і темне».

А весна гомоніла: «Послухай мене!
Все кориться міцній моїй владі:
Темний гай вже забув зимування сумне
І красує в зеленім наряді;

Темна хмара озвалася громом гучним,
Освітилась огнем блискавиці;
Вкрилась темна земля зіллям-рястом дрібним;
Все кориться мені, мов цариці;

Хай же й темнеє серце твоє оживе
І на спів мій веселий озветься,

Бо на нього озвалося все, що живе,
В тебе ж серце живе, бо ще б'ється!»

Тихо думка шепоче: «Не вір тій весні!»
Та даремна вже та осторога,—
Вже прокинулись мрії і співи в мені...
Весно, весно,— твоя перемога!

14/V 1893

ДО МУЗИ

Прилинь до мене, чарівнице мила,
І запалай зорею надо мною,
Нехай на мене промінь твій впаде,
Бо знов перемогла мене ворожа сила,
Знов подолана я, не маю сил до бою,—
Я не журюсь, я знала — се прийде.
Спокійна я, боротися не хочу.
В душі у мене інші бажання:
Я тільки думкою на світі буду жить,
Я хочу слухать річ твою урочу
І на своїм чолі твоє сіяння
Почуть бажаю хоч єдину мить.

13/I 1894

* *
*

То була тиха ніч чарівниця,
Покривалом спокійним, широким
Простелилась вона над селом,
Прокидалась край неба зірниця,
Мов над озером тихим, глибоким
Лебідь сплескував білим крилом.
І за кожним тим сплеском яскравим
Серце кидалось, розпачем билось,
Замирало в тяжкій боротьбі.
Я змаганням втомилась кривавим,
І мені заспівати хотілось
Лебединую пісню собі.

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомоніло —
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

1894 року.

* * *

*

У чорную хмару зібралася туга моя,
Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився,
Ударив перуном у серце,
І рясним дощем полились мої сльози.
Промчалась та буря-негода палка надо мною,
Але не зломила мене, до землі не прибила,

Я гордо чоло підвела,
І очі, омиті сльозами, тепер поглядають ясніше,
І в серці моїм переможнії співу лунають.
Весняная сила в душі моїй грає,
Її не зломив зимові морози міцні,
Її до землі не прибили тумани важкі,
Її не розбила і ся перелітна буря весняна.
Я вийду сама проти бурі
І стану,— поміряю силу!

НЕВІЛЬНИЧІ ПІСНІ

Eternal spirit of the chainless mind!
Brightest in dungeons, Liberty, thou art,
For there thy habitation is the heart,
The heart, which love of thee alone can bind!
Byron. Sonnet on Chillon.

(Ти, вічний дух розкутого ума,
О Воля! найясніша ти в темниці,
Бо там в людських серцях твої світлиці,
В серцях, що полонила ти сама).
Байрон. Шільйонський сонет.

МАТИ-НЕВІЛЬНИЦЯ

Був ясний день, веселий, провесняний,
До нас у хату крізь вікно одкрите
Вривався гомін голосних потоків,
Що бігли вниз по вулиці нагірній,
Вітрець влітав і, мов пуста дитина,
Скидав додолу від стола папери,
За ним влітала ціла зграя гуків,
Все та давно знайома пісня міста,
Але і в ній нові лунали ноти,
Весняні... Та вони лунали не для нас,
Бо не було весни у нашім серці.
Ота весна, що за вікном сміялась,
Нам принесла новини невеселі,
Тюремні вісті: той сидить в неволі,
Недавно взятий, той в тюрмі збожеволів,
А той педавно вийшов, але хворий
Душею й тілом, він же був забраний
Якраз в розцвіті мрій, надій і праці.
Над нами теж, мов туча громовая,
Нависли влади темної погрози.
Така була для нас в той рік весна.
Удвох сиділи ми і розмовляли,
Я сумно слухала товаришки розповідь
І безуважно торочки сплітала
На обрусі (товаришці той обрус
В тюрмі покійна мати вишивала);
Розповідь та була уривчаста і тиха,
Бо голос був приглушений від туги.

І хутко він урвався, мов струна;
У хаті стало тихо, тільки чутно,
Як гралася товаришки дитина
І лякала маленьким батіжком,
На стільчику рушаючи в дорогу.
Я, дивлячись на неї, проказала:
«Ба, що робити? Не журіться, друже!
Хоч, може, ми і не побачим волі,
Але дитинка ся побачить, певне!
Що скажеш ти на се, малий філософ?»
Дитинка ясно глянула на мене
Розумним, цікавими очима,
А мати шпарко мовила до мене:
«Мовчіть, нехай воно сього не чує!
Ви знаєте, дитиною я часто
Від матері покійної се чула:
Як виростеш, то будеш вільна, доню.
Вона казала се так весело і твердо,
Що я повірила в свою щасливу долю.
І вірила, аж поки не зросла...
Тепер моїй дитині се говорять...
Іди, іди, моє маленьке, грайся!»
Дитина знов до забавок вернулась,
Товаришка взяла шиття, я книжку,
Розмова наша більше не велася...

1895



І все-таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю,
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

Сі очі бачили скрізь лихо і насилля,
А тяжкого від твого не видали,
Вони б над ним ридали,
Та сором сліз, що ллються від безсилля.

О, сліз таких вже вилито чимало,—
Країна ціла може в них втопнитись;
Доволі вже їм литись,—
Що сльози там, де навіть крові мало!

1895

ВООРОГАМ

(Уривок)

...Вже очі ті, що так було привикли
Спускати погляд, тихі сльози лити,
Тепер метають іскри, блискавиці,—
Їх дикий блиск невже вас не лякає?
І руки ті, не учені до зброї,
Що досі так довірливо одкриті
Шукали тільки дружньої руки,
Тепер зводяться від судороги злості,—
Чи вам байдуже про такі погрози?
Уста, що солодко співали й вимовляли
Солодкі речі або тихі жалі,
Тепера шиплять від лютості, і голос
Спотворився, неначе свист гадючий,—
Що, як для вас жалом язик їх буде?..

1895

ПІВНІЧНІ ДУМИ

Годі тепера! ні скарг, ані плачу,
Ні варікання на долю,— кінець!
Навіть і хвилю ридання гарячу
Стримать спроможусь. Нестиму вінець,
Той, що сама положила на себе.
Доле сліпая, вже згинула влада твоя,
Повід життя свого я одбираю від тебе,
Буду шукати сама, де дорога моя!
Мрії рожеві, тепер я розстануся з вами,
Тихо відводжу обійми ясних моїх мрій.
Довго проводити буду сумними очами
Подруг моїх легкокрилих зникаючий рій.

.

Згинули мрії, і темрява слід їх закрила...
Ледве що зникли, а в мене вже знов над чолом
Полум'ям віють огненні широкії крила,
Мрія новая літа надо мною орлом.
Мов зачарована, слухаю голос надземний:
«Ти блискавицею мусиш світити у тьмі,
Поки зорею рожевою край твій освітитись темний,
Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярмі.
Глянуть всі ті, що живуть у великій темниці,
Скажуть: «Се в нашій країні настала весна,—
Грають по небі зірничі, ясні блискавиці,
Темна ще піч, та вже хутко минеться вопа».
Мріє новая! твій голос і крила огнисті
Ваблять мене, я піду за тим світлом ясним
Через простори і дикі дороги тернисті,
Так, як Ізраїль ішов за стовпом огняним.
Зпаю, куди ти мене поведеш за собою:
Там без упину лютує страшна, невсипуща війна,
Люди там гинуть у тяжкому лютому бою,
Кров там не летиться, панує там смерть потайна.
Кличеш? Я йду! за тобою усюди долину,
Знов повернуся у той занепащений край,
Де, може, волі не буде мені до загину,
Мріє новая, з тобою і там буде рай!

1895

ДО ТОВАРИШІВ

О, не забуду я тих днів на чужині,
Чужої й рідної для мене хати,
Де часто так приходилось мені
Пекучу, гірку правду вислухати.
Уперше там мені суворії питання
Перед очима стали без покрас;
Ті люди, що весь вік несли тяжке завдання,
Казали: «Годі нам, тепер черга на вас,
На вас, робітники неznані, молодії...
Та тільки хто ви, де? Подайте голос нам.
Невже ті голоси несміливі, слабкії,
Квиління немовлят — належать справді вам?
Невже на всі великії події,
На все у вас одна відповідь є —

Мовчання, сльози та дитячі мрії?
Більш ні на що вам сили не стає?
Невже се так?..» Я мовчки все приймала;
Чим мала я розбити докори ці?
Мов на позорищі прикута я стояла,
І краска сорому горіла на лиці...
Що ж, браття, мовчите? Чи втішені собою,
Що вже й докори сі вас не проймуть?
Чи так задавлені неволею, журбою?
Чи, може, маєте яку яснішу путь?
Подаймо їм великую розвагу,
Скажім і докажім, що ми бойці сами;
А ні, то треба мати хоч ту сумну одвагу —
Сказати старим бойцям: не ждять,
не прийдем ми!

1895

ПОЕТ ПІД ЧАС ОБЛОГИ

У місті панує велика тривога.
Туманом окутала вража облога,
І голод грозиться страшною рукою,
Від шпигів ворожих немає спокою.
Збирається в місті за радою рада,
Та згоди немає, панує розрада,
Змагання, непевність і крик: зрада! зрада!
Мов тяжка хвороба, так час там пливе,
Та місто не вмерло, воно ще живе.
Он в церкву ідуть молодята до шлюбу,
Он мати колише дитиноньку любу.
«Ходімо, — говорить дружина дружині, —
З'єднаємо руки і долю свою,
Як згинуть прийдеться, — в останній годині
Побачу край себе дружину мою».
«Спи, — мати співає, — моє немовлятко,
Уроджене в люту годину дитятко!
Не будеш ти лиха і голоду знати,
Поки ще на світі живе твоя мати».
Іде на стрівання хороший вояк,
Віта його мила щаслива.
«Чого зажурився, мій любий козак?» —
Питає дівчина вродлива.

«Прощатись прийшов я, кохана, з тобою,
От зараз піду з товариством до бою.
Несила терпіти лихої напасти,
Волю я в широкому полі пропасти,
Ніж тут, немов у тюрмі, погибати!
Тебе тільки, зіронько, жаль покидати...»

Вопа подає йому стрільбу грімку,
Чіпляє сама ясну шаблю важку,
Цілує, і пестить, і щастя бажає,
І, мов на музики, на бій виряджає:
«Хай наша зоря тебе, милий, веде!»
І милий на смерть без вагання іде.
А опде нещасний коханець край брами
У розпачі голову стиснув руками:
«Найгірша для мене ся люта година!
Не любить мене чарівниця-дівчина.
Подвійний мій розпач, подвійний мій жаль,
Моя нерозважна печаль!..»

Он пісня з високого муру лунає.
По мурах одважний співець походить.
Поет не боїться від ворога смерти,
Бо вільная пісня не може умерти.
Тож він з ворогами і з лихом жартує
І вірші, мов легкії стрілки, гартує,
І кидає пісню в широкий простор;
Скрізь чутно її, на майдані і в полі,
Юрба перейма тую пісню, мов хор.
Все бачить співець у широкім роздоллі —
І небо, і море, красу світову,
І людям співає він пісню нову.
Усе одбивається в пісні, як в морі:
Рожевая зоря, й червоная кров,
І темна ненависть, і ясна любов,
І племінь пожару, і місяць, і зорі.
Та пісня, як море, і стогне, й рида,
І барвами грає,
І скелі зриває,
Як чиста прозора вода.

Всі слухають пісню: нещасний коханець,
Щасливая пара, і мати, й дитина,
Співа тую пісню дружині дружина,—
Те знає і тішиться музин обранець,
Бо вдень, серед люду, поети мов діти,



Лариса Косач з братом Михайлом.
Фото. 1880—1881

Їм милі тріумфи, і лаври, і квіти,
І вабить їм очі великая слава,
Якої не дасть перемога кривава,—
В надії на неї терновий вінець
Прийма молоденький співець.

Ось день проминув, зник і вечір погожий,
Ніч криє і місто, і табір ворожий,
І дивляться любо небеснії очі;
Поснули усі, до спочинку охочі,
Здрімалася навіть обачна сторожа,
Скрізь тихо... Міцна чарівниченька божа,
Кориться їй все під кінець;
Але не кориться співець.
Ті промені горді, ясні, золотії,
В ньому розбудили і речі, і мрії,
Їх стримати — груди тісні!
І прудко, мов іскри з багаття огнисті,
Мов хвилі гірського потоку срібlistі,
Летять голоснії пісні.
І ллються, і ллються без примусу, вільно,
Недбалі про славу й вінки,
І линуть з північними вітрами спільно
Високо під ясні зірки.
Бринить у них радість, лунає і горе,
Шумить у них спогадів, мрій ціле море,
Навколо них розпач хаосом чорніє,
Над ними веселка надій променів.
Не знає поет, чи хто слуха його,
Не стримує серця і співу свого,
Співа серенаду ясній своїй зірці,
Та ночі, та музи своїй винозірці,
Що з ним була в кожній порі...
І пісня чарує облогу ворожу
І будить на мурах обачну сторожу,
Заснуть не дає до зорі!

12/IV 1896

ТОВАРИШЦІ НА СПОМИН

Товаришко! хто зна, чи хутко доведеться
Провадить знов розмови запальні,
Нехай, поки від них ще серце б'ється,
Я вам на пезабудь спишу думки сумні.

От, може, вам колись, — часами се буває, —
Розглянути старі шпаргали прийде хіть,
Ваш погляд сі щілки, блукаючи, спіткає
І затримáється при них на мить.

І вам згадасться садок, високий ганок,
Летючі зорі, тиха літня піч,
Розмови наші, співи й на останок
Уривчаста, палка, завзята річ.

Не жаль мені, що се вам нагадає
Запеклої ненависті порив.
Що ж! тільки той ненависті не знає,
Хто цілий вік нікого не любив!

Згадати тільки всі тяжкії муки,
Що завдали борцям за правду вороги, —
Кому ж не стиснуться раптово руки
Від помсти лютої жаги?

Ні, жаль мені, що й сей порив погасне,
Як згасне все в душі невільничій у нас.
Ох, може б не було життя таке нещасне,
Якби вогонь ненависті не гас!

Лагідність голубіна, погляд ясний,
Патріція спокій — не личить нам.
Що вдіє раб принижений, нещасний,
Як буде проповідь читать своїм панам?

Так, ми раби, немає гірших в світі!
Феллахи, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас.

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам:
Не нам, обідраним невільникам, казати
Речення гордеє: «Мій дом — мій храм!»

Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи світа-сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поводитарів оддав.

Одвага наша — меч, политий кров'ю,
Бряжчить у піхвах, ржа його взяла.
Чия рука, порушена любов'ю,
Той меч із піхви видобуть здола?

Нехай же ми раби, невільники продажні,
Без сорому, без честі, — хай же й так!
А хто ж були ті вояки одважні,
Що їх зібрав під прапор свій Спартак?..

17/VII 1896

ГРІШНИЦЯ

Колись давно в далекій стороні
Була війна страшна і незвичайна:
Те лихо звалось білою війною.
Без гасел бойових, без гучної музики,
Без грімких вистрілів, без ясних корогов.
Вона була немов лихе повітря,
Що прилітає на совиних крилах.
І полягав вояк за вояком,
Полки зникали, як вали на морі;
На поєдинки там виходили вночі,
Ховаючи під пахву короговку.
У темряві густій ніхто не бачив,
Як блискала й щербилась ясна зброя,

Як падав і конав один з борців,
Як ворог загірбав його у темну яму,
Не раз іще живого. Старшина
Лічила ранком військо, і багато
Найкращих вояків у ньому бракувало:
Ніхто не знав, де й як вони лягли.
В той час найбільше воювали шнуром,
Кайданами, отрутою, підкопом,
А зрада гаслом військовим була.
Часами тільки бомба огнева
Могильну тишу розбивала гучно
І всіх навколо ранила скалками.
Раз в темну ніч на бій дівчина вийшла
(Тоді йшли всі, жінки і чоловіки,
І навіть діти не сиділи дома).
Вона була при зброї: у руках
Був заступ гострий, а в кишені куля,
Набитая знадобом розривним.
Дівчина йдучи тихо шелотіла,
А на устах був усміх зловорожий:
«Ой, підкопаю вражее гніздо!
Злетять вони угору, мов ті птахи!»
От підійшла вона під темний мур
Високої будови. Притаїлась,
Перечекала сторожкий патруль
І почала копать завзято, швидко...
До половини підкопала стіну,
Підклала кулю розривну під неї.
А потім добула вогню і запалила
У кулі трут і подалась додому
З надією страшною. Коли раптом
Мов грім ударив, — куля розірвала
Завчасно стіну, і каміння гостре
Посипалось навколо, наче град.
І ось один важкий та гострий камінь
Улучив дівчину, і полягла вона,
Немов прибита градом ніжна квітка.
Тут незабаром прилетів патруль,
Знялася заметня, тривога, шуканина,
І дівчину знайшли. «Чи мертва, чи зомліла?» —
Питали вояки. «Несіть її в шпиталь!» —
Сказав старший. «Нехай її черниці
Там одволодають, а потім буде суд».

І віднесли в шпиталь зомлілую дівчину.
І прийняли її там сестри милосердні,—
Вони приймали всіх,— приставили до неї
Черницю молоденьку, щоб гляділа.

Лежала цілий день без пам'яті слаба,
Але надвечір їй вернувся тямок,
Одкрила очі, глянула навколо:
Склепіння біле, образ і лампада
І біля ліжка, наче другий образ,
Бліда дівчина в чорному убранні.

Хвора

Де я і хто ти?

Черниця

Сестро, мир тобі!
Се божая оселя, ти в шпиталі,
А я твоя сестра, тебе гляджу.
Хвала найвищому, що ти опам'яталась.

Хвора

А чула ти, що сталось сеї ночі?

Черниця

Хай бог простить тому, хто се вчинив...

Хвора

Се я!

Черниця

О сестро! ти?.. Ти каєшся, запевне!

Хвора

Ні, каються вважала б я за гріх!
Скажи,— ти певне знаєш,— адже в замку
Усі погинули? ніхто з них не zostавсь?

Черниця

Ні, милував господь. Одна лиш вежа
Упала, на той час там не було нікого.

Хвора

О, що ти кажеш?! (*Хвора заридала*).

Черниця

Вгамуйся, бідна сестро, помолися
Зо мною вкупі богові святому,
Подякуй, що не дав тобі вчинити зла,
Проси, щоб мир твоїй душі послав він
І в серце повернув забутую любов.
Сльозами змий оту лихую пляму,
Що положив гідкий, ворожий замір.
Аби простив тебе суддя небесний,
А суд земний для праведних — ніщо.

Хвора

Гадаєш ти, що я боюся суду?
Запевне, бридко між гадюк попасти,
Та я їх не боюсь, суд не страшний для мене,—
Небесний чи земний, для мене все одно,—
Однакові для мене рай і пекло,
Бо я не вірю в них.

Черниця

О господи, рятуй
Оцю заблукану, нещасну душу!
Послухай, сестро, ти ще молода,
І, може, прийдеться загинути...

Хвора

Дарма!

Не жаль мені, що молодою згину,
А жаль — о лютий жаль, що пропаду даремне.

Черниця

Ніхто даремне в господа не гине,
Без волі божої і волос не спаде.

Хвора

Не хтіла б я тебе вразити, сестро,
Та, бачу, прийдеться розмову залишити,
Бо ми говоримо на різних мовах.

Черниця

Ні!

У всіх людей одна є спільна мова —
Братерська любов.

Хвора

Любов, ти кажеш?

А я б сказала — щирість...

Черниця

Прожени

Ненависті дракона геть із серця,
Нехай в ньому зостанеться любов,
І ми одна одну запевне зрозумієм,
Як розумів розбійника Христос.

Хвора

Пожди, кохана сестро, я те бачу,
Що ти мене і жалуєш, і любиш,
Хоч я тобі чужа. Та я б хотіла,
Щоб знала ти, кого і за що любиш,
І як осудиш, то щоб знала за що.
Сядь ближче біля мене, нахили
Лагідне личенько до мене ближче,
Забудь про те, що звете ви гріхом
Чи праведністю, слухай тільки пильно.

Черниця

Боюся я, що втомишся, — ти ж хвора.

Хвора

Дарма! нехай умру, та думка не умре!
В таке безсмертя й я привикла вірить.
Адже і в вас є сповідь перед смертю...
Мене жде шибениця — я те знаю.
Так слухай. Ти все згадуєш любов,
Вона й моя наставниця єдина.
Мене любов ненависті навчила,
Колись і я була, як ти, лагідна, тиха
І вірила в братерську любов,
Бо при мені були брати кохані,
Родина й ніжні подруги мої.

Образу я сльозами зустрічала
І перед кривдою схиляла я чоло,
Коли вона на мене наступала.
Я матері і батькові корилась,
Вони ж були до мене завжди добрі.
Я думала, що лад такий можливий
Між ворогом і бранцем... Коли се
Розпочалося біле лихоліття
І наше місто зайняла облога;
Боролося воно, змагалось, як уміло,
А потім мусило відперти браму,
І вороги ввійшли з тріумфом в неї.
Я бачила, тоді, що хто хилився найнижче,
Того найбільш топтали люди й коні.
Мій батько й мати ворогам корились,
А добрості не бачили ніколи.
У мене розум наче потьмарився,
Не знала я, де правда і де кривда,
Я знала тільки, що мені так жаль,
Так жаль на ворогів і жаль на подоланих.
Сумний був час; товариші мої
Пішли у військо, кликали й мене.
Та я в собі не чула сили.
Ті, що zostались, я їх одцуралась
Або вони мене, пропала наша згода.
Брати і сестри смутнії ходили,
Той самий жаль гнітив їх, що й мене.
Та що казати? В подоланім місті
Немає щастя і не може бути!
Хотіла я спершү, як ти, піти в черниці,
У сестри милосердні, та для сього
Потрібна віра, — я її не мала...
Отак життя минало день за днем.
Я бачила, як гинуло найкраще,
Як родичі мої гнили по тюрмах
І як високе низько упадало.
Тоді в мені спалахнула ненависть
До тих, що нищили мою любов.
Ненависть розгоралась більше й більше,
Та я не знала, де її подіти.
Так, може б, я себе вогнем спалила власним,
Та іншеє судилося мені.
Прийшов один товариш і промовив:

«Ходи; ми знову на війну зібрались!
Не ми уб'єм, то нас вони уб'ють;
Ми мусим боронитись, поможи нам!
Невже ти будеш остронь сидіти
І споглядать, як лється братня кров?
Ні, сором се терпіти. Наша смерть
Научить інших, як їм треба жити.
Ходи, з тобою, певне, й другі підуть».
І я пішла...

Ч е р н и ц я
А мати? а родина?

Х в о р а

У ту хвилину я про них забула,
Та, може б, не згадала і тепер,
Якби вдалось моє велике діло.
Я б упилася щастям перемоги,—
Не спогадом, надією жила б.
Але ж тепера я даремне гину
І думаю про той даремний жаль,
Що може вбить мою кохану матір.
Своїх сестер я бачу у жалобі,
Братів у смутку — і даремне все!..
Коли б могла я ще хоч раз побачить
Моїх коханих!..

Ч е р н и ц я

Сестро, не журись!
Якби ти тільки вірила у те,
В що вірим ми, потішилась би певне.
Ми віримо, що в іншій, кращій світі
Побачимо усіх, кого любили.

Х в о р а

Шкода! Ви вірите, що єсть і рай, і пекло,
Що люди й «там» не можуть рівні бути.
Моя лагідна мати не злочинка,
Не вбила і не хтіла вбити нікого,
Їй мусить райська брама відчинитись,
А для таких, як я, в раю немає місця.

Ч е р н и ц я

Все переможе щире каяття,
І гріх, і пекло перед ним зникають,
І райська брама навстежи одкрита.
Згадай же, сестро, любую родину,
Покалуй душу бідну, молоденьку,
За віщо ж має гинути вона?

Х в о р а

Чернице, спогадай: стоїть у вашій книзі:
«Ніхто не має більшої любові,
Як той, хто душу покладе за друзів».
Ну, годі, я скінчила, ти вже знаєш
І як осудиш, то вже знаєш за що.

Умовкла хвора, і черниця тихо
Сиділа, очі в землю опустивши...

15/IX 1896

ХВИЛИНА РОЗПАЧУ

О горе тим, що вроджені в темниці!
Що глянули на світ в тюремне вікно.
Тюрма — се коло злої чарівниці,
Ніколи не розіб'ється воно.

О горе тим очам, що звикли бачить зроду
Каміння сіре, вогкий мур цвілий!
Ім сірим здасться все, як небо у негоду,
І світ, немов тюремний двір малий.

О горе тим рукам, що звикли у неволі
Носить кайдани ржаві та важкі,
На волю вирвуться, і там брудні мозолі
Ім нагадають, хто вони такі.

О горе тим, що мають душу чесну!
Коли вони ще вірять у богів,

Благати мусять силу ту небесну:
«Пошли нам, боже, чесних ворогів!»

О горе нам усім! Хай гине честь, сумління,
Аби упала ся тюремная стіна!
Нехай вона впаде, і зрушене каміння
Покриє нас і наші імена!

16/IX 1896

* *
*

О, знаю я, багато ще промчить
Злих хуртовин над головою в мене,
Багато ще надій із серця облетить,
Немов од вихру листячко зелене.

Не раз мене обгорне, мов туман,
Страшного розпачу отрутнеє дихання,
Тяжке безвір'я в себе, в свій талан
І в те, що у людей на світі є призначення.

Не раз в душі наступить перелом,
І очі глянуть у бездонну яму,
І вгледжу я в кохання над чолом
Строкату шапку блазня або пляму.

Не раз мій голос дико залуна,
Немов серед безлюдної пустині,
І я подумаю, що в світі все мана
І на землі нігде нема святині.

І, може, приведуть не раз прокляті дні
Лихої смерті грізную примару,
І знову прийдеться покинутій мені
Не жити, а нести життя своє, мов кару.

Я знаю се і жду страшних ночей,
І жду, що серед них вогонь той загориться,
Де жевріє залізо для мечей,
Гартується ясна і тверда криця.

Коли я крицею зроблюсь на тім вогні,
Скажіть тоді: нова людина народилась;
А як зломлюсь, не плачте по мені!
Пожалуйте, чому раніше не зломилась!

16/IX 1896

АНГЕЛ ПОМСТИ

У темряві таємній серед ночі
До мене часто гість непевний приліта,
Він поглядом жахає і віта,
Мов зірка Марс кривава, сяють очі.

Всміхається мені страшний посланець,
Я бачу в усміху ненависть і любов,
На білих крилах червоніє кров,
Мов на снігу зорі вечірньої багрянець.

Він промовля мені слова страшні й великі,
В руках палає меч осяйний, огневий,
І в серці, наче поклик бойовий,
Здіймаються у мене співи дикі.

«Слова, слова, слова! — на них мій гість мовляє,—
Я ангел помсти, вчинків, а не слів,
Не думай же, що твій одважний спів
Других, а не тебе до бою закликає.

Даю тобі сей меч, дарма що ти не сильна,
Мій меч не тяжкий для одважних рук,
Чи ти боїшся смерті, кари, мук,
Ти, що була душею завжди вільна?»

Він подає свій меч, я хочу взяти зброю,
Але не слухає мене моя рука,
І лютість огнева із серця геть зника:
«Іди,— кажу йому,— я не піду з тобою.

Не жаль мені життя, а жаль її людини,
Що у мені живе, що бачу я в других,
Коли ж її уб'ю, хай кара йде за гріх,
Не схочу пережити ганебної години.

Твоя слуга Корде, одважна нормандка,
В тиранах бачила тиранів цілий вік,
Але й в тирані їй з'явився чоловік,
Як над убитим крикнула кохапка...»

Зника північний гість, та погляд той і мова
Лишають в серці слід кривавий і страшний,
І вдень мені в очах стоїть той гість дивний,
А душу рве й гнітить нескінчена розмова...

FIAT NOX! ¹

«Хай буде тьма!» — сказав наш бог земний.
І стала тьма, запанував хаос,
Немов перед створінням світу. Ні, ще гірше
Був той хаос, бо у ньому були
Живі створіння, їх давила тьма.
Скрізь марища з хаосу виринали,
Лиха зараза, голод, злидні, жах —
Несвітський жах усім морозив душу:
І найодважнішим ставало жаско,
Голодні крики слухаючи й стогін,
Що виринали, наче зо дна моря,
З юрби великої і темної. Здавалась
Ота юрба частиною хаосу
І голосом його. Часами розлягалось
У темряві гукання: «Світла! Світла!»
І на відповідь чувся голос дужий
Земного бога з високості трону:
«Хай буде тьма!» І знов тремтів хаос.

О, не один нащадок Прометей
Блискучу іскру з неба здобував,
І безліч рук до неї простягалось,
Мов до зорі, що вказує дорогу.
І розсипалась та велика іскра
На іскорки малесенькі, незначні,
І кожний іскорку ховав, неначе скарб,

¹ Латинський вираз, в перекладі Лесі Українки: «Хай буде тьма!» — *Ред.*

У попелі холодному віддавна;
Вона не гасла, тліла в тій могилі,
Та не давала ні тепла, ні світла,
А сміливий нащадок Прометея
Знаходив смутну долю свого предка:
Вигнання, муки, нерозривні пута,
Дочасну смерть у дикій самотині...

І досі так, о браття! й досі тьма.
Гей, озовіться! Страшно в сім хаосі.
Я чула голоси одважні, вільні,
Вони лунали, мов гукання в лісі,—
Тепер замовкли, і страшніше тиша
Мені здається, ніж була раніш.
Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді,—
Бридкі гадюки в серце уп'ялись.
Ви не приковані на тій кавказькій кручі,
Що здалека сіяє сніжним чолом,
Про в'язня звістку людям даючи!
Ні, ви поховані в землянках, звідки навіть
Не чутно брязкоту кайданів, ні стогнання,
Ні непокірних слів...

Гей, царю тьми!
Наш лютий вороже! Недарма ти боїшся
Кайданів тих залізної музики!
Боїшся ти, що грізні, смутні гуки
Пройняти можуть і камінне серце.
А чим же ти заглушиш дикий голос
Хаосу темного, крик голоду й біди
І розпачливого гукання «світла, світла»?
На нього завжди, як луна у горах,
Одважні, вільні голоси озвуться.
«Хай буде тьма!» — сказав ти, — сього мало,
Щоб заглушить хаос і Прометея вбить.
Коли твоя така безмірна сила,
Останній вирок дай: «Хай буде смерть!»

25/XI 1896

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ ЛИСТОЧКОВІ,
СПАЛЕНОМУ ПРИЯТЕЛЬСЬКОЮ РУКОЮ
В НЕПЕВНІ ЧАСИ

Ой палка ти була, моя пісне!
Як тебе почала я співати,
В мене очі горіли, мов жар,
І зайнявся у грудях пожар.
Хтіла я тебе в серці сховати,
Та було моє серденько тісне,
Ой палка ти була, моя пісне!

Так, була моя пісня палка.
Вислухала товаришка спів,
Мов троянда, уся паленіла,
І сльоза в неї в очах бриніла
Від гарячих, невтримливих слів,
І тремтіла подана рука...
Так, була моя пісня палка.

Ти занадто палка, моя пісне!
Як настала тривожна година,
Запалилося слово вкінєць
І спалило тонкий папірець...
Замість пісні лежить пожарина.
Ой, глядіть, знову іскорка блисне!
Ти занадто палка, моя пісне!

26/XI 1896

* *
*

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що зди́ма вражі голови з плеч?

Ти моя щира, гартована мова,
Я тебе видобу́ть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллєш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброя,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброя моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

25/XI 1896

ВІДГУКИ

ВІДГУКИ

Пролітав буйний вітер над морем,
По безмірнім, широкім просторі;
Білі хвилі здіймались високо,
І знялися од вітру ще вище,
Загукали, як військо вороже,
Заглушили вони буйний вітер.

Пролітав буйний вітер в пустині,
По безкрайому, мертвому полі.
Закрутились пісковаті вихри,
Простяглись геть під небо високе,
Наче велети люті, страшні,
І розсипались, впавши звисока;
Смерть покрила слід буйного вітру.

Пролітав буйний вітер край вежі,
Що стояла самотно на кручі,
Там знайшов він Еолову арфу.
Він шарпнув її довгі струни,
І всі струни озвалися співом,
Лагіднішим од вітру дзвінкого.
Буйний вітер замовк, пролетівши,
Але арфа ще довго бриніла...

1896

ЄВРЕЙСЬКА МЕЛОДІЯ

Ти не мій! розлучив нас далекий твій край,
І вродлива чужинка забрала!
Ти там, може, знайшов незаказаний рай,
Я ж без тебе, мов квітка, зів'яла.

І zostались мені лиш пісні та думки...
Ті пісні наші бранці зложили,
Прислухаючись, як край Євфрату-ріки
Вавілонській верби шуміли.

Ті пісні не співались, у дні жалібні
Арфи висіли смутно на вітах
І гойдались, неначе журились, сумні,
По веселих утрачених літах.

На мовчазних устах не лунав тихий спів,
Він на крилах думок у пустиню,
У зруйноване божєє місто летів
І оплакував рідну святиню:

«Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм,
Вороги найсвятіше сплямили,
На твоїм олтарі неправдивим богам
Чужоземці вогонь запалили.

Всі пророки твої від тебе відреклись,
І левітів немає з тобою.
Хто погляне на стіни, величні колись,
Покиває, сумний, головою.

Ти не наш, але вірними будуть тобі
На чужині ізраїльські люди,—
Що господь сам обрав за святиню собі,
Те довіку свяतिною буде!»

Милий мій! ти для мене зруйнований храм,
Чи я зрадити маю святині
Через те, що віддана вона ворогам
І чужій, неправдивій богині?

Безжалісна музо, куди ти мене завела?

Навіщо ти очі мені осліпила згубливим промінням своїм?
Навіщо ти серце моє одурила, привабила маревом щастя?
Навіщо ти вирвала в мене слова, що повинні б умерти
зо мною?

Ти квітами серця мого дорогу собі устелила,
І кров'ю його ти окрасила шати свої,
Найкращії думи мої вінцем золотим тобі стали,
Ти, горда цариця, мене повела за собою,
Мов бранку-невільницю в ході твоїм тріумфальнім.
Іду я окована міцно, і дзвонять кайдани мої.
Ти, владарко, все одбираєш од мене,—
Усі таємні свої скарги тобі я повинна віддати
І килим, що виткали мрії, під ноги тобі простелити.
Моє божевілля собі ти взяла за актора,
Щоб грало закохані ролі тобі на потіху.

Невже тобі заздро, богине, на вбогее щастя моє?
Те щастя,— то був тільки сон. Ти голосом гучним
Від нього мене пробудила, гукнувши:
«Прокиньсь, моя бранко, ти мусиш служити мені!
Співай мені пісню, ту пісню, що спить в твоїм серці.
Торкни ту струну в своїй арфі, що досі іще не бриніла,
Всі струни озватися мусять хвалою мені,
Я дам тобі пишні дарунки, забудеш недолю свою».

Даремне хотіла я арфу свою почепити
На вітах плакучих смутної верби
І дати велику присягу, що в світі ніхто не почує
Невільничих співів моїх.
Ти глянула поглядом владним, безжалісна музо,
І серце моє затремтіло, і пісня моя залунала,
А ти, моя владарко горда, втішалася піснею бранки,
І очі твої променіли вогнем переможним,
І вабив мене той огонь і про все заставляв забувати.
Все я тобі заспівала, і те, чого зроду нікому,
Навіть самій собі, вголос казати не хтіла.

Все ти від мене взяла. Де ж твої подарунки,

царице?

Ось вони, пишні дари: сльози — коштовнії перли,

¹ Радуйся, царице! (лат.).— Ред.

Людське признання — холодний кришталь,
Смуток мене одягає чорним важким оксамитом,
Тільки й скрашає жалобу жалю кривавий рубін.
Гарна одежа для бранки, що йде в тріумфальному ході.
Радуйся, ясна царице, бранка вітає тебе!

21/VIII 1896

Стій, серце, стій! не бийся так шалено.
Вгамуйся, думко, не літай так буйно!
Не бий крильми в порожньому просторі.
Ти, музо винозора, не сліпи
Мене вогнем твоїх очей безсмертних!
Дай руку, притули мене до свого лона.
Тобі я віддала усе, що мала,
Подай мені великую пораду.

Дивись: навколо нас великі перелоги,
І дикі пущі, і високі кручі,
І темні, тихі води. Подивись:
Шляхів нема, а тільки де-не-де
Поплутані стежинки йдуть на безвість.
Он люди — мало їх — орють ті перелоги,
Он з пущі ледве чуто стук сокири,
З високих круч луна орлиний клекіт,
Лиш тихі води все стоять мовчазно,
І тільки часом камінь з круч зірветься,
Впаде і кане в темні, тихі води, —
Розійдеться і зникне круг тремтячий.

Скажи мені, пораднице надземна,
Куди мені податись у просторі?
Чи маю я здійснити срібло-злото
З своєї ліри і скувати рало,
А струнами сі крила прив'язати,
Щоб тінь не падала на вузьку борозну,
Зайняти постать поряд з тими людьми,
Орати переліг і сіяти, а потім —
А потім ждати жнив, та не для себе?
Чи, може, кинутись туди, у пущу,
І в диких нетрях пробивать дорогу
З сокирою в руках і з тонкою пилою,
Поки який гнилий, великий стовбур
Впаде й задавить серед хащів темних?
Чи, може, злинути орлицею високо,
Геть понад кручі, у простор безмежний,
Вхопити з хмари ясну блискавицю,
Зірвати з зірки золотий вінець

¹ Бути чи не бути? (англ.). — Ред.

І запалати світлом опівночі?
А що, коли те світло миттю згасне,
Як метеор, і темрява чорніше,
Страшніше здасться, ніж була раніш?
А що, коли не стане в мене сили,
Вогонь обпалить крила й я впаду,
Неначе камінь, що зірвався з кручі,
Туди, у темні води, в глибину,
В холодну тишу, і недовго буде
Тремтіти круг на площині води?
Мовчиш ти, горда музо! тільки очі
Спалахнули вогнем, барвисті крила
Широким помахом угору здійнялись
І сплеснули... О чарівнице, стій!
Візьми мене з собою, лишьмо разом!

10/IX 1896

З ПРОПАЩИХ РОКІВ

1

Я знаю, так, се хворії примари,—
Не час мені вмирати, не пора.
Та налягли на серце чорні хмари
Лихого пречуття, душа моя вмира!

Вдяглися мрії у смуткові шати
І понесли мене в дивний, мовчазний край,
І там прийняв мене в зеленії палати
Плакучих верб і кипарисів гай.

Серпанком чорним жалібниці-мрії
Мені покрили очі, змеркнув світ,
І залунали скарги жалібнії
Моїх покинутих пісень-сиріт.

Пісні вернулись плакати на могилі
Палкого серця, що носило їх,
Вони були між людьми гості милі,
Та не прийняв ніхто їх за своїх.

28/XII 1896

2

Обгорта мене туга, болить голова,
Стіни й стеля гнітять, мов темниця...
Де ж ви, де, мої щирі, одважні слова?
Де поділась моя чарівниця,

Молода моя муза, і горда, й смутна,
Жалібниця-порадниця тиха?
Я ж без неї тепера така самотна
Серед сього безкрайого лиха.

Сее лихо моє, мов туман восени,
Без краси-блискавиці, без грому,
Без раптового вихру буйної весни,
Що гуляє по гаю густому.

Навіть муза боїться вступити сюди,
В сей осінній туман небарвистий,
Кличе здалека: «Встань і за мною ходи
Тим шляхом, що сіяє срібlistий.

Кожна зірочка снігу нам буде в очах,
Наче справжня зірка, зоріти,
Будуть зорі встилати розложистий шлях,
Наче шлях тріумфатора квіти.

Будуть сніжні зорі таночки вести
З буйним вітром, мов коло дівоче,
Адже правда, моя вихованко, і ти
До зірок полинула б охоче?..»

Вабить, кличе далекая муза мене,
Мов гарячка наводить примари,
А навколо туман, наче море сумне...
Чом його не розвіють сі чари?

19/І 1897

ДО ТОВАРИША

Чи згадали хоч раз ви про мене в тюрмі,
Як про вас я спогадую, хвора?
Як ростинам бракує життя в вогкій тьмі,
Так обом нам бракує простора.

Ох, тепера мене у недолі моїй
Не один добрий друг потішає:
«Не годиться журитись в пригоді такій,
Адже іншим ще гірше буває!»

Та які се слова і даремні, й нудні,
Хоч порадники щирі й охочі.
Якби знали сі люди, які то сумні
Дні без сонця, без місяця ночі!

Та ще гірше, ніж болі й неволя тісна,
Ся єдина думка вбиває,
Ся розвага людська і ганебна, й страшна:
«Адже іншим ще гірше буває!»

В тім і жаль, що, хоч би ми черпати могли
Непомірними чашами горе,
Скільки б ми таких кубків гірких не пили,—
Ще зостанеться цілеє море.

В тім і лихо, що, скільки б вінків не плели
Для робітників діла і слова,
Скільки б терну на тії вінки не стяли,
Ще зостанеться ціла діброва.

19/І 1897



Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що, болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда, —
Щоб не плакати, я сміялась.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, зловна епіграма, —

Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

2/II 1897

РОМАНС

Не дивися на місяць весною,—
Ясний місяць наглядач цікавий,
Ясний місяць підслухач лукавий,
Бачив він тебе часто зі мною

І слова твої слухав колись.

Ти се радий забуть? Не дивись,
Не дивися на місяць весною.

Не дивись на березу плакучу,—
На березі журливеє віття
Нагадає тобі лихоліття,
Нагадає тобі тугу пекучу,

Що збратає обох нас колись.

Ти се радий забуть? Не дивись,
Не дивись на березу плакучу.

2/II 1897

КРИМСЬКІ ВІДГУКИ

I

ІМПРОВІЗАЦІЯ

В гаю далекім, в гущавині пишній,
Квіти гранати палкі розцвітають,
Мов поцілунки палкі на устах
Іншим палким поцілункам назустріч,
Мов поцілунки рубінових уст...
Спи, моє серце! нехай там у гаю
Квіти гранати палкі розцвітають...

Вітри північні тремтять, затихаючи,
Між запашними кущами лавровими,
Наче зітхання жаги,
Наче ті лаври стрівання таємне
Любо ховають од світу цікавого
Листом ласкавим густим...
Спи, моє серце! хай вітри північні
В лаврах лагідних тремтять, затихаючи...

До кипариса магнолія пишная
Чолом завітчаним ніжно схилилася,
Як молода до свого нареченого.
Білії квіти тремтять в темних кучерях,
Але серпанку немає на їх.
Щире кохання не вкрите серпанками...
Спи, моє серце! хай пишна магнолія
До кипариса стрункого схиляється.

З темного моря білявая хвилечка
До бережного каменя горнеться,
Пестоці, любові, сяєво срібне
Хвиля несе в подарунок йому;
Темне чоло бережного каменя
Хвилі коханій назустріч засіяло.
Пестоці, любові, сяєво срібне...
Спи, моє серце! Хай хвиля білявая
До бережного каменя горнеться...

1897, Ялта

Товаришу мій! не здивуйте з лінивого вірша.
 Рифми, дочки безсонних ночей, покидають мене,
 Розмір, неначе химерная хвиля,
 Розбивається раптом об кожному малу перешкоду,
 Ви даремне шукали б у ньому дев'ятого валу,
 Могутньої хвилі, що такт одбива течії океану.
 Думки навіває мені тепер Чорне море —
 Дике, химерне воно, ні ладу, ні закону не знає,
 Вчора грало-шуміло воно
 При ясній, спокійній годині,
 Сьогодні вже тихо й лагідно до берега шле свої хвилі,
 Хоч вітер по горах шалено жене сиві хмари.
 Так би й лежала я завжди над сею живою водою,
 Дивилась би, як без жалю сипле перли вона й самоцвіти
 На побережне каміння,
 Як тіні барвисті від хмарок злотистих
 Проходять по площині срібно-блакитній
 І раптом зникають,
 Як білая піна рожевіє злегка,
 Немов соромливе обличчя красуні,
 Як гори темніють, повиті у білі серпанки,
 Вони так спокійно стоять,
 Бо їх стереже колонада сумних кипарисів,
 Поважних, високих...

.

Я тільки що знов прочитала
 Ваш дужий, неначе у крицю закований,
 Міцно узброєний вірш.
 Як же за нього я маю віддячити вам?
 Байку хіба розкажу, а «мораль» ви самі вже виводьте.
 Битим шляхом та крутим
 Їхали ми на узгір'я Ай-Петрі;
 Вже поминули сади-виногради рясні, кучеряві,
 Що покривають підніжжя гори, наче килим розкішний,
 Ось уже й лаврів, поетами люблених,
 Пишних магнолій не видно,
 Ані струнких кипарисів, густо повитих плющем,
 Ані платанів розкішних наметів.
 Тільки стрічалися пам земляки наші, білі берези,

Явори й темні дуби, до негоди та борвію звиклі,
Але й вони вже zostались далеко за нами,
Тільки терни, будяки та полин товаришили нам у дорозі,
Потім не стало і їх.
Крейда, пісок, червонясте та сіре каміння
Скрізь понад шляхом нависло, неплодне та голе,
Наче льоди на північному морі.
Сухо, ніде ні билини, усе задавило каміння,
Наче довічна тюрма.
Сонце палке сипле стріли на білу крейду,
Вітер зди́ма порохи,
Душно... води ні краплини... се наче дорога в Нірвану,
Країну всесильної смерті...

Аж ось на шпилі,
На гострому, сірому камені блиснуло щось, наче племінь.
Квітка велика, хороша, свіжі пелюстки розкрила,
І краплі роси самоцвітом блищали на дні.
Камінь пробила вона, той камінь, що все переміг,
Що задавив і могутні дуби,
І терни непокірні.
Квітку ту вчені люди зовуть *Saxifraga*,
Нам, поетам, годиться назвати її ломикамінь
І шанувать її більше від пишного лавра.

1897, Ялта

III

СХІДНА МЕЛОДІЯ

Гори багрянцем кривавим спалахнули,
З промінням сонця західним прощаючись,—
Так моє серце жалем загорілося,
З милим, коханим моїм розлучаючись.

Геть понад морем, над хвилями синіми
В'ються, не спиняться чашки білії.
Де тебе мають шукати на безвісті,
Милий мій, думи мої бистрокрилії?

В себе на вежі вогонь запалила я,
Любий, твого воріття дожидаючись,
Хай він просвітить по морю доріженьку,
Щоб не зблудив ти, з чужини вертаючись.

Світе мій! буду тебе дожидатися,
В чорну, смутну фереджію¹ повитая,
І посаджу кипарисову гілочку,
Буде щодня вона слізьми политая.

А як повернешся, я покажу тобі
Той кипарис мій в садочку квітчатому,
Здійметься він над всіма мінаретами
В краї сьому, на мечеті багатому.

Ялта, 27/I 1897

IV МРІЇ

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечпика зваливши,
Промовляли люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здайся!»

Не здававсь мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною рукою.

¹ Ф е р е д ж і я — покривало магометанок.

Тільки серце чарувала
Бранки смілива відповідь:
«Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!»

Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли,
Але гомін вод весняних
Не забудеться повіки.

Він, було, мені лунає
У безсонні довгі ночі
І єднається так дивно
З візерунками гарячки:

Мріє стеля надо мною,
Мов готичнеє склепіння,
А гілки квіток сплелися
На вікні, неначе грати.

Од вікна до мене в хату
Червонясте світло впало,—
Чи то вуличнеє світло,
Чи то полиски пожежі?

Що се так шумить невпинно?
Навісний, безладний гомін!
Чи в крові гарячка грає,
Чи війна лютує в місті?

Чи се лютий біль у мене
Тихий стогін виринає,
Чи то стогне бранець-лицар,
Знемагаючи на рани:

«Хто живий у сьому замку?
Хто тут має серце в грудях?
Другом будь, зійди на вежу,
Подивись на бойовисько!

Подивись на бойовисько,
Хто кого перемагає?
Чи над лавами ще в'ється
Корогва хрещата наша?

Коли ні,— зірву завої!
Хай джерелом кров поллється,
Будь проклята кров ледача,
Не за рідний край пролита!

Ні, я чую наше гасло!
Ось воно все голосніше...
Зав'яжіть тісніше рани,
Шкода кров губити марне!..»

Так дитячі мрії грали
Між примарами гарячки.
А тепер? — гарячка зникла,
Але мрії не зникають.

І не раз мені здається,
Що сиджу я у полоні
І закута у кайдани
Невидимою рукою.

Що в руці у мене зброя
Неполамана зосталась,
Та порушити рукою
Не дають мені кайдани.

Глухо так навколо, тихо,
Не шумить гарячка в жилах,
Не вчувається здалека
Дикий гомін з бойовиська.

Так і хочеться гукнути,
Наче лицар мрій дитячих:
«Хто жпвий? Зійди на вежу,
Подивися наоколо!

Подивись, чи в полі видно
Нашу чесну короговку?
Коли ні, не хочу жити,
Хай мені відкриють жили,

Хай джерелом кров поллється,
Згину я від згуби крові.
Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита!..»

Ялта, 18/XI 1897

ЗИМОВА НІЧ НА ЧУЖИНІ

— Розваж мене, Музо, моя ти порадо!
 Так важко в сей вечір на серці мені!
 Де ж ти забарилась? Колись ти так радо
 Летіла на поклик мій в кращії дні.

Муза

Дарма нарікати! Не я забарилась,
 Я часто край тебе стояла, ждучи
 Твого привітання, але ти журилась
 Самотньо, мовчазнії сльози ллючи.

— О Музо, не згадуй ту люту годину,
 Журби не буди, бо вона сторожка,
 Мов хижая птиця,— засне на хвилину,
 І зо сну її кожний шелест ляка.

Настрой свою ліру, гучну, невидиму,
 Струна струні стиха нехай промовля,
 І вслід за тобою я голос вестиму,
 А думка хай вільно по світі гуля.

Муза

Співай же за мною
 Про те, як весною
 Усе відживається знов,
 Про квітки весняні
 І речі кохані,
 Про першу весняну любов.

— Ні, Музо, ся пісня незграйно лукас,
 Чомусь я на голос її не зведу,
 Мій голос журливеє щось починає,
 А струни твої на веселім ладу.
 Лишімо сю пісню...

Муза

Утнімо другої,
 Поки не розстроївся лад!
 «Підківки іскристі!
 Дівки танцюристі!
 Гей, пари, ставайте всі в ряд!..»

— Ми, Музо, не щиро сю пісню співали,
Мені вона завжди чужая була,—
В той час, як навколо усі танцювали,
Я тільки таємнії сльози лила.

Муза

Нема нам з тобою
Веселого строю,
Судились нам інші пісні.
Співаймо поважно
Про те, як одважно
Герой умира на війні.
Він рад серед бою
Лягти головою,
Аби не впустить корогви,
Він чесно поляже,
Товаришам скаже:
«Я вдержав, держіть тепер ви!»

— Ой Музо! ся пісня двусічна, мов зброя,
І будить одвагу, й жалю завдає:
Ти згадуєш в пісні погибель героя,
Я згадую в думці безсилля моє.

Поки я недужа, не клич до відваги,
В заржавілих піхвах меча не ворущ.
Мені тепер сумно, я прагну розваги,
Прошу тебе, свіжої рани не руш!

Муза

Химерні ви, люди! серця ваші хорі
Від всього займаються жалем страшним.
Згадай, як колись ти на ясній зорі
Зо мною дивилась під небом рідним.

Чи в сій стороні закривають так щільно
Небесну красу кипариси сумні,
Що пісня твоя не літає так вільно
До самого неба, як в давнії дні?

Невже отсих гір золота верховина
Для тебе сумна, мов тюремна стіна?
Замовкни ж ти, пісне моя лебедина,
Бо хутко порветься остання струна!..

— Стій, Музо, ображена, горда богине!
Даремне твій спів безнадійно луна.
Скоріш моє серце раптово загине,
Ніж в тебе порветься остання струна!..

Згадай, як у літнії ночі безхмарні
Крізь ті кипариси світили зірки,—
Були наші мрії хоч смутні, та гарні,
Немов у жалобі вродливі жінки.

Нехай же тепер тумани непрозорі
Вкривають і небо, і серце моє,—
В піснях наших завжди сіятимуть зорі,
Вони нам лишили проміння своє.

Згадай, як ми співом стрівали світання:
Мінилася ясна зоря, мов рубін,
Шарілося море від сонця вітання,
По той бік затоки лунав тихий дзвін.

Нехай тепер щастя зайшло, як і сонце,
Марою насунулась ніч дощова,
А завтра знов сонце загляне в віконце
І збуджене серце моє заспіва.

Згадай, як удень ми стояли з тобою
На скелі гарячій, на кручі стрімкій,
Я вчилася пісні з морського прибою,
А ти прислухалась, який в ньому стрій.

Нехай я отруєна злою журбою.
Та в пісні на всяку отруту є лік;
Ми слухали пісню морського прибою,—
Хто чув її раз, не забуде повік.

Згадай, як захід у вогнистії шати
Верхів'я гори одягав крем'яні,—
Палали в гущавині квіти гранати,
А в серці мойому палали пісні.

Нехай мої співи й садочки квітчаті
Заснули, оковані сном зимовим,—
Весною й пісні, і квітки на гранаті
Вогнем загоряться новим!

Ялта, 15 грудня 1897

VI
ІФІГЕНІЯ В ТАВРІДІ
(Драматична сцена)

Діється в Тавриді, в місті Партепіті, перед храмом Артеміді Тавридської.

Місце над морем. Море вдається затокою в скелистий берег. При самому березі голі, дикі, сіро-червоні скелі, далі узгір'я, поросле буйними зеленощами: лаврів, магнолій, олив, кипарисів і т. ін., цілий гай. Високо над кручею невеликий півкруглий портик. Скрізь по узгір'ю межі деревами біліють сходи, що спускаються до храму. З лівого боку, на самій сцені великий портал храму Артеміді з дорійською колонадою і широкими сходами. Недалеко від храму між двома кипарисами статуя Артеміді на високому подвійному п'єдесталі; долішня частина п'єдесталу робить чималий виступ, немов олтар, на виступі горить вогонь. Від храму до моря йде стежка, виложена мармуром, вона спускається в море сходами.

З храму виходить хор дівчат тавридських у білих одежах і в зелених вінках. Дівчата несуть квіти, вінки, круглі, плісковаті кошики з ячменем і сіллю, амфори з вином та олієм, чарки і фіали. Дівчата прикрашують п'єдестал статуї квітками та вінками і співають.

Хор дівчат

Строфа

Богине, таємна, велична Артемідо,
Хвала тобі!
Хвала тобі, холодна, чиста, ясна,
Недосяжна!

Антистрофа

Горе тому, хто зухвалий подивиться
На непокриту богині красу,
Горе тому, хто руками нечистими
Шати пречисті богині торкне,—
Тіні, спотворені місячним сяєвом,
Кращими будуть, ніж образ його,
Рідная мати, на нього споглянувши,
Рідного сина свого не пізна.

Строфа

Заступнице міцна коханої Тавриди,
Хвала тобі!
Хвала тобі, потужна, невблаганна
Богине стріл!

Антистрофа

Горе тому, хто словами безчельними
Грізну богиню образить здола,
Горе тому, хто не склонить покірливо
Гордее чоло — богині до ніг!
Місячний промінь скоріш не дістанеться
До океану глибокого дна,
Аніж не влучить стріла Артемідина
В серце безумця зухвале, палке.

З храму виходить Іфігенія в довгій одежі і з срібною
діадемою над чолом.

Строфа

Іде богині жриця наймиліша, —
Віддаймо честь!
Віддаймо честь; її сама богиня
Обрала нам.

Антистрофа

З краю далекого, з краю незнаного
Нам Артеміда її привела,
Все таємниця в дівчини величній,
Рід її, плем'я і ймення само.
В гаю святому у ніч Артемідину
Жертву таємну приносили ми,
Там показала нам в сяєві срібному
Сюю дівчину богиня сама.

Іфігенія тим часом бере велику чарку в одної з дівчат і фіал
у другій, третя дівчина наливає їй в чарку вино, четверта олій
у фіал, Іфігенія зливає вино і олій на вогонь, потім посипає олтар
свяченим лямбеном та сіллю, беручи те з кошиків, що подають
дівчата.

Іфігенія

(приносячи жертву)

Вчуй мене, ясна богине,
Слух свій до мене склони!
Жертву вечірню, сьогодні подану,
ласкаво прийми.
Ти, що просвічуєш путь мореходцям,
на хвилях заблуканим,
Наші серця освіти!

Щоб ми стояли, тебе прославляючи,
Серцем, і тілом, і думкою чистії,
Перед твоїм олтарем.

Х о р

Слава тобі!
Срібнопрестольная,
Вічно-осяйна,
Дивно-потужная!
Слава тобі!

І ф і г е н і я

Ти, переможная, стрілами ясними
Темряву ночі ворожу поборюєш,—
Нам свою ласку з'ясуй!
Темнії чари, таємні наслання Еребові,
Нам допоможи побороть!

Х о р

Слава тобі!
Срібнопрестольная,
Вічно-осяйна,
Дивно-потужная!
Слава тобі!

Іфігенія віддає дівчатам чарку і фіал, робить знак рукою, і дівчата
ідуть у храм. Іфігенія ворухить багаття на олтарі, щоб ясніше го-
ріло, поправляє покраси.

І ф і г е н і я

(сама)

Ти, срібнолука богине-мисливице,
Честі і цноти дівчат обороннице,
Поміч свою нам подай...

*(Падає на коліна перед олтарем і простягає в розпачі руки
до статуї.)*

Прости мене, величная богине!
Устами я слова сі промовляю,
А в серці їх нема...

(Встає, одступає від олтаря і дивиться на море.)

А в серці тільки ти,
Єдиний мій, коханий рідний краю!
Все, все, чим красен людський вік короткий,
Лишила я в тобі, моя Елладо.
Родина, слава, молодість, кохання
Зосталися далеко за морями,
А я сама на сій чужій чужині,
Неначе тінь забутої людини,
Що по Гадесових полях блукає,
Сумна, бліда, безсила, марна тінь!

(Іде на сходи порталу і притуляється до колони.)

Холодний мармур — тільки ж і притулку!
А як було я голову схиляла
До матері коханої на груди
І слухала, як рідне серце билось...
Як солодко було тримать в обіймах
Тоненький стан мого хлоп'ятка-брата,
Мого золотокудрого Ореста...
Латони дочко, сестро Аполлона!
Прости своїй рабині спогад сей!..
Хоч би мені вітри принесли звістку,
Чи там живий ще мій шановний батько
І любя матінка... Сестра моя, Електра,
Вже досі одружилась. А Орест?
Він досі вже на грищах олімпійських
Отримує вінці. Як мусить гарно
Оливи срібне листя одбивати
Против злотистих кучерів його.
Та не за прудкість візьме надгороду,
Хіба за диск, бо завжди Ахіллес
Вінці за прудкість брав. Чи він живий,
Мій Ахіллес?.. Тепер уже не мій,—
Там, може, еллінка або троянська бранка
Зове його своїм... О Артемідо,
Рятуй мене від мене, захисти!

*(Сходить знов додола і сідає на найближчому щаблі сходів
під кипарисом.)*

Як зашуміли смутні кипариси!
Осіnnй вітер... Хутко вже й зимовий
По сій діброві звіром зареве,
Закрутиться на морі сніговиця,
І море з небом зіллється в хаос,

А я сидітиму перед скупим багаттям,
Недужа тілом і душею хвора,
Тоді ж у нас, в далекій Арголіді,
Цвістиме любо вічна весна,
І підуть в гай аргоської дівчата
Зривати анемони та фіалки.
І може... може, спом'януть в піснях
Славутню Іфігенію, що рано
Загинула за рідний край... О Мойро!
Невже тобі, суворій, грізній, личить
Робити посміхи над бідними людьми?!
Стій, серце вражене, вгамуйся, горде,
Чи нам же, смертним, на богів іти?
Чи можем ми змагатись проти сили
Землерушителів і громовладців?
Ми, з глини створені... А хто створив нас?
Хто дав нам душу і святий вогонь?
Ти, Прометею, спадок нам покинув
Великий, незабутній! Тая іскра,
Що ти здобув для нас від заздрих олімпійців,
Я чую пал її в своїй душі,
Він, мов пожежі племін, непокірний,
Він висушив мої дівочі сльози
В той час, як я одважно йшла на жертву
За честь і славу рідної Еллади.
Ви, еллінки, що сльози проливали,
Як Іфігенію на славу смерть вели,
Тепер не плачете, що ваша героїня
Даремне на безслав'ї тихо гасне?

(Стає перед олтарем.)

Навіщо ти мене, богине, врятувала,
В далеку чужину завела?
Кров еллінки була тобі потрібна,—
Щоб погасити гнів проти Еллади,—
Чому ж ти не дала пролити кров?
Візьми її,— вона твоя, богине!
Нехай вона не палить жил моїх!

(Дістає з-за олтаря жертвний ніж, одкидає плащ і заміряється мечем проти серця, але раптом пускає меч додолу.)

Ні, се не варт нащадка Прометея!
Коли хто вмів одважно йти на страту,

Той мусить все одважно зустрічати!
Коли для слави рідної країни
Така потрібна жертва Артеміді,
Щоб Іфігенія жила в сій стороні
Без слави, без родини, без імення,
Хай буде так.

*(Смутно похиливши голову, іде до моря, спиняється на
найвищому щаблі сходів, що спускаються в море,
і дивиться який час у простор.)*

Аргосе, рідний мій!

Воліла б я сто раз умерти,
Ніж тут жити! Води Стікса й Лети
Не вгасять спогадів про любий рідний край!
Тяжкий твій спадок, батьку Прометею!

(Тихою, рівною ходою віддаляється в храм.)

Willa Iphigenia, 15/I 1898 p.

VII

ВЕСНА ЗИМОВА

Тихо і тепло, так наче і справді весна.
Небо неначе спалахує часом від місяця ясного світла,
Міняться білі хмаринки то сріблом, то золотом.
Ледве на місяць наплине прозора хмара,
Коло на ній засіє, мов одсвіт далекий веселки.
Зорі між дрібними хмарками наче таночки заводять,
Сніг на верхів'ї узгір'я блищить так яскраво,
Що видається не раз, мов займаються раптом вогні
вартіві.

Матовим сріблом біліють дахи на будинках,
Тіні різкі вирізняють балкони, тонкі балюстради,
А кипариси між ними здаються високими вежами замків;
Листя широке магнолій важке, нерухоме
Кованим сріблом здається;
Тінь фантастична латаній лягла на блискучий поміст
мармуровий.

Лаври стоять зачаровані, жоден листок не тремтить,
Тихо в садку, тихо в місті, бо пізня година.
Вже й на горі, у будинках вогнів не багато лишилось

Злотом червоним горіти. Скрізь тихо,
Тільки потік невидимий гірський, як млинове коло,
шумить,

Пісня часами озветься десь, ледве лунає...
Часом на вулиці люди проходять безгучно, мов тіні,
Море далеко леліє так ніжно, як мрія.
Легкі тумани серпанками сонні долини вкривають.
Тихо і тепло... І сон не бере, і робота не йде.
Я походжаю по своєму балконі, що довгий, високий,
Мов корабельний чердак. Видко звідти всі гори,
Неба широкий намет і далеке море,
Звідти легше й думкам розлітатись по всіх країнах...
Довго я так походжала, а мрії та думи снувались,
Мов на коловроті прядиво тонке; порветься та й знову
прядеться.

Часто літали думки мої в сторону рідну,—
Снігом повита, закована льодом, лежить вона ген за
горами.

Іншії гори згадалися мені, вулиці інші й будинки,
Тільки той самий ясний місяченько освічує їх в сю
хвилину.

Хто там спить? хто не спить? в кого в вікні видко світло?..
Раптом чогось я згадала велику, сувору будову,
Брами з важкими замками, сторожу й високу ограду,
А за огорою — вас, мій товаришу, в клітці тюремній.
Що, коли ви не спите в сю хвилину?
Що, коли місяць крізь ґрати освічує стіни порожні
Світлом холодним і жаским? Ви, може, в вікно подивились,
Може, вам видко при місяці місто, і вулиці, й гори...
Сон не бере, і робота не йде, ніч така ясна і — довга...
Раптом зійшла я з балкона і двері засунула міцно.
Тяжко чогось мені стало в тому чарівному садочку,
Зорі чогось затремтіли, і небо стемніло,
Може, туман застелив, може, погляд у мене змінився...

Ялта, 1898

...Порвалася нескінчена розмова.
Тремтить вона, мов порвана струна,
В моєму серці. Від одного слова
Розкрилася в душі моїй труна.

Повсталала туга, сном важким приспана,
Повсталала велетом і досягла до хмар,
Жаль запалав, прибоєм океана
Загомонів його страшний пожар.

Ох, той пожар у других будить силу,
Ту, що Бастілії тиранів розбива,
Що визволя з кайданів волю милу,—
У мене будить він слова, слова!

Товаришу! не можу я мовчати,
Лежить таке прокляття на мені,
Що мушу тугу словом зустрічати:
Вони дзвінки, мої думки сумні.

Часи глухонімії не заглушать
Дзвінких думок, вони бринять, бринять,—
Отак невільники руками ледве рушать,
Як на руках кайдани задзвенять.

Нехай же дзвонять голосно кайдани,
Не буду заглушать. Коли б могли
Вони збудить луну і розтродить рани
В серцях людей, що мохом поросли;

Коли б кайданів брязкіт міг ударить
Перуном в тії заспані серця,
Спокійні чола соромом захмарить
І нагадать усім, що зброя жде борця;

Коли б та зброя здійнялась до бою,
Загомонила б так, мов туча градова,—
Тоді б замовкли вже самі собою
Кайданів брязкіт і такі слова.

У ПУСТИНІ

Сказав господь: «Мені належить помста!
Той, хто не вірить у дива господні,
Не вартий бачить їх. Поки не згине
Останній з вас, отруєних зневір'ям,
Не ввійде мій народ в обітовану землю!»
Так говорив господь через свого пророка,
І слово божее лунало сумно
Серед пустині. Потім наш пророк
Зійшов на гору, щоб здалека глянуть
На ту недсяжну обітовану землю,
І більше не вернувся. Ми самі
Зосталися у сій німій пустині.
Тепер куди? на схід? на захід сонця?
На північ? на полудне? Все одно!
Лягти б отут, на сей пісок гарячий,
І ждати, поки вихор налетить
І нам насипле золоту могилу.
Але дітей, маленьких немовлят,
Їх тільки шкода. Чи на те вродились,
Аби у сповитку пізнати голод, спрагу
І смертю марною загинути в пустині?
Ми підемо пісками навмання,
Приспавши в серці гадину зневір'я,
Одважно дивлячись дочасній смерті в очі..
Чого боятись нам? Палив нам душу розпач,
Точивсь по людях, мов лиха зараза,
І серце розтинав, мов гострий меч.
Умер пророк — на нас мов грім ударив.
Хто наш проводар? Та далека мрія,
Недсяжна, як марево пустині.
Ми вже покарані. Страшніше покарати
Сам грізний бог Адонаї не може.
Ходім! ачей се гірше страждання
Нащадкам нашим скоротить дорогу
До ясної і певної мети!

9/IX 1898

НА СТОЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У кожного люду, у кожній країні
Живе такий спогад, що в його в давнині
Були золотії віки,
Як пісня і слово були у шанобі
В міцних сього світу; не тільки на гробі
Складались поетам вінки.

За пишнії хрії, величнії оди
Король слав поетам-співцям нагороди,
Він славу їх мав у руці;
За ввічливі станси, гучні мадригали
Вродливиці теж нагороду давали,
Не знали погорди співці.

І щонайпишнішії дами з придворних
Вдавали на сцені субреток моторних,
Щоб слави і втіхи зажить:
Сама королева здіймала корону,
Спускалась додолю з найвищого трону
Поетовій мрії служити.

Богам були рівні співці-лавреати
І гордо носили коштовнії шати
У панським магнатським гурті;
Цвіли в них і лаври, і квіти барвисті,
І навіть терни їх були позлотисті,
Кайдани — і ті золоті!

* * *

Так... в кожній країні є спогади раю!
Нема тільки в тебе їх, рідний мій краю!
Були й за гетьманів співці;
З них деякі вічнії співи зложили,
А як їх наймення? і де їх могили,
Щоб скласти хоч пізні вінці!

Цурались вони кучерявої хрії
І вабили очі їм іншії мрії,
Не вів до палацу їх шлях:

Не оди складали, а думи народу,
Не в стансах прославили милої вроду,
А в тихих, журливих піснях...

Ті вічні пісні, ті єдинії спадки
Взяли собі другі поети-нащадки
І батьківським шляхом пішли;
Ніхто їх не брав під свою оборону,
Ніхто не спускався з найвищого трону,
Щоб їм уділяти хвали.

Чоло не вінчали лавровії віти,
Тернів не скрашали ні злото, ні квіти,
Страждали співці в самоті;
На них не сіяли жупани-лудани,
Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани,
То вже не були золоті...

ЗОРЯ ПОЕЗІЇ

Імпровізація

Через тумани лихі, через велике горе
Ти світиш мені, моя зоре.
Ти се була, що встала вогнем опівночі,
Шлях прокладала ясний через темне, бурхливе
море

І чарувала новою надією втомлені очі,
Ти се була, моя зоре!
Хто ти, мрія чи сон? я не знаю,
Тільки в тебе я вірю і віри повік не зламаю,
А як зламаю, зломлюсь тоді, певне, сама,
Бо задавить ворожая тьма.
Ти мене до життя пробудила,
Ти мені очі відкрила,
Раптом виросли в мене і сплеснули крила,
І понесли мене вгору шляхом променистим,
Вгору, все вгору,
В тую країну простору,
Де моя зірка зорить світлом рівним і чистим.
В тую країну, де щастя і горе однаково милі,
В тую країну, де усміх і сльози однаково ясні,
В тую країну, де чола підводять похилі,
Де не сльозами, а співом ридають нещасні.
Я не журюся, чи рано, чи пізно загину,
Я не журюся, що світ сей хороший покину,
Я не журюся — нехай там життя моє гасне.
Зоре моя! в тебе світло повік буде ясне.

Інші будуть співці по мені,
Інші будуть лунати пісні,
Вільні, гучні, одважні та горді
Посднаються в яснім акорді
І полинуть у ті небеса,
Де сіяє одвічна краса,
Там па їх обізветься луною
Пісня та, що не згине зо мною.

ПОВОРІТ

Країно рідная! ох, ти далека мріє!
До тебе все летять мої думки.
Ім страшно й радісно, якась надія мріє...
Так з вірію в свій край летять пташки.

Чи не здається їм, що принесуть з собою
Новії, ще не співані пісні,
Що в краю темному, сповитому журбою,
Блиснуть пісні, мов блискавки ясні.

Се вже було колись... Се вже не раз бувало:
Я на чужину йшла шукать надій —
Як в рідній стороні мені їх бракувало —
І оновлення силі молодій.

Я марила весь час про воріття хвилину
Серед чужого, іншого життя, —
Та завжди першую колючую тернину
Приносила хвилина воріття.

Холодний зброї блиск, от перше привітання,
Кордонні вартові непривітні...
«Чи ми вертаємось, чи йдемо на вигнання?» —
Питалися мої думки й пісні.

Мене знов обступила тісна, щільна
Неволі рідної знайома стіна,
І кожна думка там, що народилась вільна,
Браз блідла, мов невільниця сумна.

Там ангел помсти злий, суворий дух темниці,
Проймав мене знов зором огневим
І мрії чистії, мої гірські орлиці,
Геть розганяв мечем своїм кривим.

Спотворено тоді пісні мої бриніли,
Оті нові, неспівані пісні;
Стурбовано думки крилами тріпотіли,
Мов над огнем метелики вічні.

Не раз було мені так прикро, непривітно,
Як у безлистім гаю під дощем,
Мов у глухую ніч, і жаско, й неохвітно,
І серце знов заходилося плачем.

Тоді мепі ота далекая чужина
Здавалась красм вічної весни.
Так перелітная приборкана пташина
Про вирій смутно марить восени.

5/VI 1899

ЗАБУТА ТІНЬ

Суворий Дант, вигнанець флорентійський,
Встас із темряви часів середньовічних.
Як ті часи, такі й його пісні,
Він їх знайшов в містичнім темнім лісі,
Серед хаосу дивовижних марищ.
Чий дух одважився б іти за ним блукати
По тій діброві, якби там між терням
Квітки барвисті вічні не цвіли?
Зібрав співець мистецькою рукою
Оті квітки і сплів їх у вінок,
Скупав його в таємних водах Стіксу,
Скропив його небесною росою
І положив на раннюю могилу
Вродливій Беатріче Портінарі,
Що раз колись до нього усміхнулась,
А в другий раз пройшла, не глянувши на нього,
А в третій раз на неї він дивився,
Коли вона в труні лежала нерухома.
Вона була для нього наче сонце,
Що світло, радощі й життя дає,
Не знаючи, кому дає ті дари.
І хоч зайшло те сонце променисте,
Він не забув його ні в темряві понурій,
Ані при хатньому багатті привітному,
Ні на землі, ні в пеклі, ні в раю
Він не забув своєї Беатріче.
Вона одна в піснях його панус,
Бо в тій країні, де він жив душею,
Він іншої дружини не знайшов.
Він завітчав її вінцем такої слави,
Якою ні одна з жінок ще не пишалась.
Безсмертна пара Данте й Беатріче,
Потужна смерть не розлучила їх.
Навіщо ж ти, фантазіє химерна,
Мені показуєш якусь убогу постать,
Що стала поміж їх, немов тремтяча тінь,
Мов сон зомлілої людини, — невиразна?
Нема на ній вінця, ні ореолу,
Її обличчя вкрите покривалом,
Немов густим туманом. Хто вона?

Тож ні один співець її не вславив
І ні один митець не змалював;
Десь там, на дні історії, глибоко
Лежить про неї спогад. Хто вона?
Се жінка Дантова. Другого ймення
Від неї не зосталось, так, мов зроду
Вона не мала власного імення.
Ся жінка не була провідною зорею,
Вона, як вірна тінь, пішла за тим,
Хто був проводарем «Італії нещасній».
Вона ділила з ним твердий вигнання хліб,
Вона йому багаття розпалила
Серед хужої хати. І не раз
Його рука, шукаючи опори,
Спиралась на її плече, запевне;
Йй дорога була його співецька слава,
Але вона руки не простягла,
Аби хоч промінь перейняли єдиний;
Коли погас огонь в очах співецьких,
Вона закрила їх побожною рукою.
Так, вірна тінь! А де ж її життя,
Де ж власна доля, радощі і горе?
Історія мовчить, та в думці бачу я
Багато днів смутних і самотних,
Проведених в турботному чеканні,
Ночей безсонних, темних, як той клопіт,
І довгих, як нужда, я бачу сльози...
По тих сльозах, мов по росі перлистій,
Пройшла в країну слави — Беатріче!

ВІДГУКИ

ІЗ ЦИКЛУ «НЕВОЛЬНИЦЬКІ ПІСНІ»

ЄВРЕЙСЬКІ МЕЛОДІЇ

I

Як Ізраїль діставсь ворогам у полон,
то рабом своїм бранця зробив Вавілон.

І, схиливши чоло, подолані борці
переможцям своїм будували дворці.

Тії руки, що храм боронили колись,
до чужої роботи з одчаю взялись;

тая сила, що марна була на війні,
будувала підвалини й мури міцні.

Все здалось до роботи: перевесло й шнур,
плуг, сокира й лопата виводили мур,

всяк, хто мав який знаряд, мав працю собі,
тільки арфу співець почепив на вербі.

II

Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі!
Певне, серце господь тобі дав із твердого кришталю:
ти провидів, що люд буде гнить у ворожій тюрмі,—
як же серце твоє не розбилось від лютого жалю?

Як ти міг дочекатись, чи справдиться слово твоє?
Роєм стріли ворожі на божєє місто летіли,—
певне, чарами ти гартував тоді серце своє,
що на ньому ламалися навіть ворожії стріли!

По війні ти на звалищах міста лишався один,
і палкі твої сльози точили холодне каміння,
і луна розляглась така серед смутних руїн,
аж найдальші нащадки почули твоє голосіння.

Єреміє! ти, вічная туги, тебе не збагну:
як же серце твоє не розбилось від лютого жалю?
Бо джерело гаряче і скелю зрива кам'яну.
Так, було твоє серце з твердого, міцного кришталю!

Чи сумно вас, чи радісно читать,
оповідання про велику драму?
То хочеться над вами заридать,
то заспівать з раптового нестяму.

То був якийсь блискучий карнавал,
червона оргія буяла на просторі,
здавалось, налетів дев'ятий вал
і прокотився бурєю по морі.

Дев'ятий грізний вал! У глибині
якісь печери позіхали чорні,
та високо здіймались гребені
і, тремтячи огнем, здавались необорні.

Плавким багаттям вал на гору наступав.
Гора стояла твердо, міцно, стало,
холодна та німа. Розбився вал,
утихла буря — більш валів не стало.

Зоставсь на дрібних хвилях марний шум
та дрібні камінці безсило торохтіли.
Нещасні камінці! той побережний тлум
ні море, ні гора приймати не хотіли.

Дев'ятий вал... Чи то ж була вода,
що марне так розбилася об кручу?
То ж сіль землі, то ж сила молода
ішла на смерть, на згубу неминучу.

Лягала молодь у труну жива
з одважним усміхом, немов байдужа.
Отак індійська молода вдова
іде вмирати на кострищі мужа,

з вином в руці, весела та хмільна
іде обнять в огні дружину коху.
Хто знає, чи любов, чи просто чад вина
веде її на огнище до шлюбу?

О, то було огнистеє вино,
те, що сп'янило молодь героїчну!

По жилах розливалось воно,
палило кров, до хмелю непривичну,

правдиве «п'яне чоло» з буйних мрій,
святої віри, молодого палу, —
та хто б не кинувся від нього в бій
з широким розмахом збунтованого валу?

Чи сльози, чи квітки від нас належать вам,
підкошені в розцвіті сил герої?
Коли б то так судилося і нам
спалити молодість і полягти при зброї!

Не те судилось нам. Найкращі дні
своїї провести ми зустрівали сумом;
тоді якраз погасли всі вогні
і вкрилось темне море сивим шумом;

порікування дрібних камінців
наводило оспалість і досаду;
минув час оргій, не було вінців,
і на вино не стало винограду;

старі мечі поржавіли, — нових
ще не скували молодії руки;
були поховані всі мертві, а в живих
не бойової вчилися ми науки;

стих карнавал, а тії, що пили,
для нас покинули важке похмілля —
ми, лицарі без спадку, не могли
так бучно справити собі весілля...

О, ви, що полягли в таку смутну весну,
як вдарили недосвіти-морози, —
нащадки не складуть вінців вам на трупу,
вам не квітки пристали, тільки сльози!

8/VIII 1900

ЗАБУТІ СЛОВА

То вже давно було. Мені сім літ минало,
а їй, либонь, минуло двадцять літ.
Сиділи ми в садку, там саме зацвітало,
і сипався з каштанів білий цвіт.

Вона не бавила мене і не учила,
я кидала і забавки, й книжки,
щоб тільки з нею бути, вона уміла
єдину забавку — плести вінки.

Я подавала їй квітки, і листя, й трави
і з рук її не зводила очей.
Здавалося, вона плела не для забави,
а щоб зробить оправу для речей.

В її речах слова котились, наче хвилі,
мов сльози по її замучених братах,
в вінку, здавалось, блідли квіти білі,
і в'янули слова журливі на устах.

То знов зривалися слова палкі, ворожі,
мов грізні вирокі всім тим, що кров лили,
в вінку палали кров'ю дикі рожі,
слова, мов квіти ярії, цвіли.

Шумів зелений лист, а голос той коханий
про волю золоту співав мені,—
в вінку мінився злотом ряст весняний,
і золотим дощем лились пісні...

То вже давно було. Давно пора минула
таких червоних необачних слів:
либонь, вона й сама про них забула —
хто дбає про вінки, що замолоду плів?

І я забула їх, не пригадаю й слова
з тих наших довгих запальних розмов,
а тільки барва їх, мелодія раптова
тепер, як і тоді, мені буштує кров.

І та мелодія не може заіміти:
не раз, як тільки лист од вітру зашумить

чи блиснуть проти сонця ярі квіти,
вона зненацька в думці забринить.

Неначе хто її поставив на сторожі,
щоб душу в кожний час будить від сна,
щоб не заглухли в серці дикі рожі,
поки нова не зацвіте весна.

9/VII 1900

ВІЧЕ

Ще старість не прийшла, а все минуле
не раз мені стає перед очима,
і я дивлюсь так пильно, мов боюся,
що більш мені не прийдеться побачить
того садочка спогадів моїх,
що міниться барвистими квітками
при світлі мрій, мов при західнім сонці.
Ось і тепер повстав дитячий спогад
і кличе, й вабить: глянь на мене ще раз!

В дворі старого замчища-руїни
зібрались ми на віче, все поважні,
учені голови, гладенькі й кучеряві,
і віком не малі — якби зложити
літа усіх, либонь, століття вийшло б!
Ми всі були на зборах, есі дванадцять.
Обачні люди, тямили ми добре,
що ми живем у небезпечний час:
поставили сторожу біля брами, —
як хто надійде, щоб давала гасло, —
і раду радили. Таємне товариство
ми закладали, і ніхто з «великих»
до нього доступу не мусив мати.
Зложили всі обітницю врочисту
ховати таємницю до загину.

Яка ж була мета у товариства?
«Мета?» — «великі» вже б не обійшлися
без сього слова, ми ж були щиріші:
в пас не було мети. Було завзяття,

одвага, може, навіть героїзм,
і з нас було доволі. Ще ж до того
була в гурті маленька Жанна д'Арк:
тоненька, блідолиця, голосочок
бринів, немов дзвінок, її очіці
блакитні блискавиці розсипали,
злотистее волосся розвівалось,
мов орифлама. В нас її вважали
за речпицю великої снаги.
Вона сиділа в замковій бойниці,
неначе в ніші, і навколо неї
було ще досить неба весняного
в тій рамці кам'яній; західне сонце
вінцем її голівку червонило.
Вона держала слово, і багато
великих слів у ньому поміщалось:
братерство, рівність, воля, рідний край...
Так, так, те все було. А далі слово
змінилося у спів, і вся громада
до дзвінкої промови прилучилась.
О, то були такі «червоні» співи,
яких, либонь, не чув старезний замок
і в ті часи, коли червона кров
йому красила тверді, сиві мури.
«Гартовані ножі» були в тих співах,
а в серці у співців була любов
до тих «великих», що були малими
на бенкеті життя. Летів той спів
геть за зубчаті стіни і котився
зеленими моріжками до річки,
немов хотів поплисти за водою
до вбогих сел, що мріли навкруги...

Зубчата тінь від замкового муру
все довшала, а далі й двір покрила.
В бойниці небо стало темно-синім,
не стало вже червоного віночка
на голові малої Жанни д'Арк,
а ми співали... Раптом наша варта
нам гасло подала: «Гуси, додому,
вовк за горою!» — Все затихло миттю:
«великі» йшли!.. Під муром притаївшись,
ми бачили, як постаті незграбні,

хитаючись та пишучи «мисліте»,
блукали по замковому дворі, —
«великі» йшли з веселої беседи.
Ой, видно, шлях був довгий та трудний,
либонь, їм там судилось ночувати...

Таємне віче розійшлося таємно:
скрадалися ніжки маленькі тихо
у темряві; ніхто не озивався:
ручки стискалися мовчки на прощання;
за брамою всі різно подались...

Де ви, мої товариші колишні?
Ми розійшлися, мов стежки по лісі.
Чи ви коли ще згадуєте замок
і всі ті речі, співи, таємниці?
Чи, може, вам — «великим», мудрим людям —
тепер уже не до дитячих мрій?..

10/VIII 1901

* *

*

Завжди терновий вінець
буде кращий, ніж царська корона.
Завжди величніша путь
на Голгофу, ніж хід тріумфальний.
Так одвіку було
й так воно буде довіку,
поки житимуть люди
і поки ростимуть терни.

Але стане вінцем
лиш тоді плетениця тернова,
коли вільна душею людина
по волі квітчається терном,
тямлячи вищу красу,
ніж та, що кричить на майданах:
«Гей, хто до мене? Ходіть,
я кожному в руки даюся».

Путь на Голгофу велична тоді,
коли тямить людина,

нащо й куди вона йде,
не прагнучи інших тріумфів,
знаючи іншу величність,
ніж ту, що на троні гукає:
«Я з ласки бога цариця,
бо, гляньте,— сиджу на престолі!»

Хто ж без одваги й без волі
на путь заблукався згубливу,
плачучи гірко від болю,
дає себе тернові ранить,
сили не маючи стільки,
аби від тернів боронитись,—
боже, пожальсь тої крові,
що марно колючки напоїть!
Ліпше б вона на обличчі
краскою втіхи заграла,
очі комусь звеселяючи
десь на невинному святі.

30/XI 1900

РИТМИ

I

Де поділися ви, голоснії слова,
що без вас моя туга німа?
Розточилися ви, як весняна вода
по ярах, по байраках, по балках.
Чом не станете ви, як на морі вали,
не гукнете одважно до неба,
не заглушите туги прибоєм гучним,
не розіб'єте смутку моєї душі
міцним напрасним натиском бурі?

Я не на те, слова, ховала вас
і напоїла крів'ю свого серця,
щоб ви лилися, мов отрута млява,
і посідали душі, мов іржа.

Промінням ясним, хвилями буйними,
прудкими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла б я вас виховаті, слова!

Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
щоб краяли, та не труїли серце,
щоб ціснею були, а не квиліпням.
Вражайте; ріжте, навіть убивайте,
не будьте тільки дощиком осіннім,
палайте чи паліть, та не в'яліть!

26/VIII 1900

II

Чи тільки ж блискавицями літати
словам отим, що з туги народились?
Чому ж би їм не злипути угору,
мов жайворонка спів, дзвіночком срібним?
Чом не розсипатись над чорною ріллею,
мов дзвінкий дощ, просвічений промінням?
Чом не заграти колом танцюристим,
мов ті листочки, що зриває буря,

мов діамантові сніжинки в хуртовину?
Чи тільки зірка тим ясніше сяє,
чим темрява чорніша вколо неї?
Чи тільки в казці вироста калина
з убитої людини і чарує
усіх людей сопілкою дивною?
Чи тільки в казці лебідь умирає
не з криком навісним, а з любим співом?..

26/VIII 1900

III

Якби оті проміння золоті
у струни чарами якими обернути,
я б з них зробила золотую арфу, —
в ній все було б ясне — і струни, й гуки,
і кожна пісня, що на інших струнах
бринить, мов голос вітряної ночі,
бриніла б на моїй злотистій арфі
тим співом, що лунає тільки в снах
дітей щасливих. Туга б відкотилась
від гуків тих геть-геть удалину,
мов білі тумани, пройняті сонцем,
що здалека леліють, наче злото,
не хмарою, а мрією здаються.
І жалі всі, в гармонію з'єднавшись,
озвались би, мов хори в емпіреях...

14/IX 1900

IV

Хотіла б я уплисти за водою,
немов Офелія, уквітчана, безумна.
За мною вслід плили б мої пісні,
хвилюючи, як та вода лагідна,
все далі, далі...

І вода помалу
мене б у легкі хвилі загортала

І колихала б, наче люба мрія,
так тихо, тихо...

Я ж, така безвладна,
дала б себе нести і загортати,
пливучи з тихим, ледве чутним співом,
спускаючись в блакитну, ясну воду
все глибше, глибше...

Потім би на хвилі
зостався тільки відгук невиразний
моїх пісень, мов спогад, що зникає,
забутої балади з давніх часів,—
в ній щось було таке смутне, криваве,
та як згадати? Пісня та лунала
давно, давно...

А потім зник би й відгук —
і на воді ще б колихались тільки
мої квітки, що не пішли зо мною
на дно ріки. Плили б вони, аж поки
в яку сагу спокійну не прибились
до білих водяних лілей,— там стали б.
Схилялися б над сонною водою
беріз плакучих нерухомі віти,
у тихий захист вітер би не віяв;
спускався б тільки з неба на лілеї
і на квітки, що я, безумна, рвала,
спокій, спокій...

3/XII 1900

V

...Ні! я покорити її не здолаю,
ту пісню безумну, що з туги повсталала,
ні маски не вмію накласти на неї,
ні в ясну одежу убрати не можу,—
б'є чорними крильми, мов хижая птиця,
і ранить, як тільки я хочу приборкати
її силоміць. Гей, шаленая пісне!
і в кого вдалась ти така непокірна?
Дивись, я сміюсь, коли серце риде,
і погляд, і голос мені покорились,
я тиха, спокійна. А ти? — наче вітер!

Нема тобі вину. Тобі все одно,
що, стрівши, вогонь доведеш до пожежі,
що хвилі, спіткавши, розгониш до бурі,
що темнії хмари в хаос помішаєш,
що вбогу хатинку, останній притулок
важкою лавиною скинеш в безодню,—
тобі все одно! Той нехай собі плаче,
хто іскру лишив на піляху необачний,
хто човен непевній воді доручив,
хто вийшов в дорогу темненької ночі,
хто вбогу хатину, останній притулок,
поставив високо над краєм безодні,—
вдалась ти крилатою, мусиш летіти!

Так, вільна, вільна пісня! Я не знаю,
на щастя чи на горе тая воля,
та я ще не скувала їй кайданів;
не знаю я, де взять на них заліза
і на яким вогні вони куються.
Та певне вже — кувати не кувати,
а прийде час-година — розпадуться.
І стрепенеться визволена пісня,
і вирветься з неволі, як ридання,
що довго стримане, притлумлене таїлось
в темниці серця.

Не просіть потіхи
ви всі, що смутні, від такої пісні.
Нічого в ній лагідного нема.
Вона від туги й розпачу зродилась,
за скритий жаль вона помститись хоче
вогнем, отрутою, мечем двусічним туги.
Коли вам страшно — геть ідіть з дороги!
Хай пролетить ся пісня одиноко,
як вихор через море льодове.
Не треба їй ні сліз, ні спочування,
їй треба тільки волі і простору.
Так божевільний волю здобуває,
щоб гнатися на безвість до загину...
Летить безумна пісня — стережіться!
Бо жаль ваги не має, так, як смерть!

1/II 1901

VI

Якби вся кров моя уплинула отак,
як сі слова! Якби моє життя
так зникло непримітно, як зникає
вечірнє світло!.. Хто мене поставив
сторожею серед руїн і смутку?
Хто наложив на мене обов'язок
будити мертвих, тішити живих
калейдоскопом радощів і горя?
Хто гордощі вложив мені у серце?
Хто дав мені одваги меч двусічний?
Хто кликав брата святую орифламу
пісень, і мрій, і непокірних дум?
Хто наказав мені: не кидай зброї,
не відступай, не падай, не томись?
Чому ж я мушу слухати наказу?
Чому втекти не смію з поля честі
або на власний меч грудьми упасти?
Що ж не дає мені промовить просто:
«Так, доле, ти міцніша, я корюся!»
Чому на спогад сих покірних слів
рука стискає невидиму зброю,
а в серці крики бойові лунають?..

Кімполунг, 6/VI 1901

VII

О, як то тяжко тим шляхом ходити,
широким, битим, курявою вкритим,
де люди всі отарою здаються,
де не ростуть ні квіти, ні терни!
Здалека вабить, мріє те верхів'я,
що так палає золотим пожаром!
Непереможно прагну я поставить
там високо червону короговку,
де й сам орел гнізда не сміє звить!

Як порива мене палке бажання
піти туди пісками, чагарями,
послухати гірської пущі гомін,

загляпути в таємну безодню,
з потоками прудкими сперечатись,
поміж льоди дістатись самоцвітні,
збудити в горах піснею луну!
Проводарем хай служить короgovка,
нехай тримає на слизькій дорозі,
аж поки на верхів'ї не замає,
змагаючись проти гірського вітру.

Коли ж мене на півдороги стріне
важка лавина і впаде, мов доля,
на голову мою, тоді впаду я
на сніг нагірний, мов на білу постіль.
Хай по мені не плачуть смутні дзвони,
хай заспіває вільний, дзвінкий вітер,
закрутиться метелиця весела,
і зарояться сніжні зорі колом
і з поцілунками холодними закриють
мені палкі та необачні очі...

16/VIII [1901]

VIII

Чом я не можу злинути угору,
туди, на те верхів'я золоте,
де місяць просвітив біляву хмарку?
Я ж бачила, як хмарка та вродилась:
вона повстала з гучного потоку
туманом білим, паркою без барви
і тихо поплила понад водою
глибокими ярами далі вгору,
поволі підвелась, немов насили,
і вгору подалась. Вона чіплялась
за смерекові гребені зелені,
за уступи обголеної кручі
і за колиби там, на полонині,
немов людина, що з тяжким зусиллям
на гору добувається. І вийшла,
і стала на верхів'ї, і всміхнулась
до місяця, мов дівчина білява,
і заясніла, легка та прозора,
мов ясна мрія. Хто у ній пізнає

оту важку, безбарвну, вогку хмару,
що сунулась так тяжко по долині?..

Ой гори, гори, золоті верхів'я!
Та нащо ж я до вас так пориваюсь?
Та нащо ж я люблю вас так тужливо?
Невже мені не суджено дістатись
на ваші заповітні високості?
Коли мені не дано крил міцних,
щоб я могла орлицею підбитись
геть високо понад найвищі гори,
то прагну я собі потоків сліз,
гарячих сліз, нестриманих, раптових,
що рвуться з глибини самого серця
джерелами живущої води.
Нехай би з них душа моя повстала
і з мукою тяжкою подалася
на те верхів'я вічно світляне,
що мріє здалека моїм очам
так неприступно, як і тії гори,
що я на їх лиш мрією літаю.
І, може б, дух мій, наче тая хмарка,
на високості раптом одмінився,
просвічений нагріним, чистим світлом.

Буркут, 4/VIII 1901

ХВИЛИНИ

LIED OHNE KLANG ¹

Якби мої думи німії
та піснею стали без слова,
тоді б вони більше сказали,
ніж вся оця довга розмова.

Якби мої думи німії
на струни проречисті впали,
зайшлись би плачем мої струни
і сміхом дитячим заграли.

Мов хвиля морська в ясну бурю
і темна, й блискуча, й раптова,
і сонцеві рідна, й безодні
була б моя пісня без слова.

Важкі побережні скелі
зрива переможнеє море;
невже переможная пісня
важкого жалю не поборе?

Невже моя пісня не хвиля?
Ой леле! Даремні питапця...
Німі мої думи, а руки
дають лиш німії стискання...

5/II 1900

СВЯТА НІЧ

В темну ніч ми зібрались громадкою йти
так поважно, немов у пригоді
мали стати кому, а проте без мети,
ми дивились на зорі, та й годі.

Тихі, тихі й спокійні в ту нічку були
ліс і поле на цілім просторі,

¹ Пісня без звуку (нім.).— Ред.

і здавалось, неначе ми чути могли,
як спадали летючії зорі.

Всі розмови, не скінчені тут па землі,
десь кінчалися там, між зірками.
Проти вічності неба були ми малі,
але небо схилялось над нами.

Ніч без тінів і світло без проміння хвиль...
Все було і далеко, й близенько.
І сяли нам зорі за тисячі миль,
і між нами світили низенько.

Нам не раз крізь волосся світила зоря,
мов горіцвіт у темному листі,
наче ми, перепливши небесні моря,
заквітчалися в краплі срібlistі.

І немов над святими, зірки золоті
у корону сплітались огнисту.
Отже, й справді, здається, були ми святі
в тую зоряну ніч урочисту.

18/VII 1900

* *
*

Ви щасливі, пречистії зорі,
ваші промені — ваша розмова;
якби я ваші промені мала,
я б ніколи не мовила слова.

Ви щасливі, високії зорі,
все на світі вам видко звисока;
якби я так високо стояла,
хай була б я весь вік одинока.

Ви щасливі, холоднії зорі,
ясні, тверді, неначе з кришталю;
якби я була зіркою в небі,
я б не знала ні туги, ні жалю.

18/VII 1900



Талого снігу платочки сивенькії,
дощик дрібненький, холодний вітрець,
проліски в рідкій травиді тоненькії,
се була провесна, щастя вінець?

Небо глибоке, сонце ласкаве,
пурпур і золото на листі в гаю,
пізніх троянд процвітання яскраве
осінь віщує — чи то ж і мою?

Що ж, хай надходить! мене навіть радує
душного літа завчасний кінець;
провесни тільки нехай не нагадує
дощик дрібненький, холодний вітрець!

11/VIII 1900



Минаю я, було, долини, й гори,
і моря гучного непевнії простори,
чужі краї обступлять навкруги,
захопить ніч; на горах чорні тіні,
на морі хвилі, тумани в долині
здаються наче справді вороги.

І серце, хоч і звикле до блукання,
до чужини, до вічного змагання,
чогось, бувало, плаче в тій порі,
немов дитина, в темряві забута,
немов людина, у тюрму замкнута,
аж поки очі не знайдуть зорі,—

тоді затихне плач... І я дивую,
чим серце втішилось? — що золотую
маленьку цяточку вгорі знайшло?
Та що ж йому по тім далекім світі?
Він, може, сам давно погас в блакиті,
поки сюди те проміння дійшло,

погас отак, як тії мрії перші,
як молоді думки, давно померші,
що розбудили вперше дух в мені...
Так що ж! нехай те все давно минуло,
а серце любить, поки не заснуло
те світло, що живе і без зорі.

Кімполунг, 20/VI 1901



Гей, піду я в ті зелені гори,
де смереки гомонять високі,
понесу я жалі одинокі
та й пушу їх у гірські простори.

Кину свої жалі
на зелені галі,
пушу бором свою тугу,
чи не знайде другу...

Кімполунг, 19/VI 1901



Хочеш знати, чим справді було
те, що так колись пишно цвіло,
що на серце наводило чари,
світ вбирало в злотисті примари,
те, що сяло, мов чистий кришталь,
а безжалісне й гостре, мов сталь.

Приторкнутись ти хочеш близенько,
придивитись до нього пильненько,
скинуть з нього покраси й квітки,
одрізнити основу й нитки,—
адже часом найкраща тканина
під сподом просто груба ряднина.

Залиши! се робота сумна,
не доводить до правди вопа.

Глянь, смереки веленії коси
повбирались у ряснії роси.
Не питай, чи то справді роса
самоцвітна, всесвітня краса,

чи то, може, те сонце здурило,
в лелітки дощ холодний змінило,
або, може, то хитрий вітрець
в марних крапель сплітає вінець,
або, може, то винна смерека,
що показує росу здалека...

Буркут, 10/VIII 1901



Темна хмара, а веселка ясна.
Що ти робиш, дівчино нещасна?
Ореш тугу, сієш на ній смуток,
схаменися, який з того скуток!

Тож не віjde рута
на твоїй ріллі,
а зійде отрута,
жалі не малі.

Хай би туга облогом лежала,
а ти б собі пшениченьку жала.
А в пшениці то мак, то волошки
закрасили б роботоньку трошки.

Ой хто займе постать,
жни та обжинайсь,
як надійде хмара,
то й не оглядайсь!

Буркут, 12/VIII 1901

* *

*

Ой, здається — не журюся, таки ж я не рада,
чогось мепі тяжко-важко, на серці досада.

Ой кину я ту досаду геть на бездоріжжя,
зійшла моя досадонька, як мак серед збіжжя;

а я той цвіт позриваю та сплету віночка,
кину його, червоного, в воду до поточка:

пливи, пливи, мій віночку, до самого моря,
може, буря тебе втопить, чи не збудусь горя.

Ой розбила вінка буря, таки ж не втопила,
а від нього синя хвиля'геть почервоніла.

Гірка вода в синім морі, гірко її пити;
чом я свою досадоньку не можу втопити?

Буркут, 20/VIII 1901

* *

*

Ой піду я в бір темненький, там суха смерека,
як розпалю ясну ватру, видно всім здалека.

Запалала при смереці смолова ялиця:
горить моя досадонька, мов сухая глиця.

Розбуялась досадонька з вогнем на просторі,
розсипала палкі іскри, мов яснії зорі.

Як упаде з гори іскра, наче з неба зірка,
та як влучить в саме серце,— доле ж моя гірка!..

Лежи ж тепер, досадонько, тут у серці тихо,
буду тебе колихати, чи не присплю лихо.

Притулишся до серденька, мов дитина рідна,
буде тобі з мого серця колиска вигідна:

що раз вдарить кров живая, колиска шибнеться...
Ой спи, дитя, вдень і вночі, поки серце б'ється!..

Буркут, 20/VIII 1901

ЛЕГЕНДИ

СФІНКС

Колись давно, під сонцем полудневим,
Серед мовчазної розлогої пустині
І розпачливо-мертвого простору
В душі раба, що зріс в тяжкій неволі,
Вродилась мрія і запанувала
Над ним, своїм творцем, потужно й міцно,
Міцніш від влади сильних фараонів.
І наказала мрія взяти камінь
З гарячих скель лівійської пустині
І з нього витесать дивну подобу
На вічну загадку вікам потомним.

І став тесати раб гарячий камінь,
І все було палким в годину творчу:
І небо, і земля, і камінь, і різець,
І серце майстра; мов гарячий присок,
Летіли з-під різця уламки дрібні.
І згодом на розпеченім піску
З'явився твір, немов жива потвора:
Ліниве тіло лева простяглося,
Мов спекою пригнічене в полудне,
Та загадкова людська голова
Здіймалась гордо і дивилась просто
Камінним поглядом поперед себе,
А на устах був усміх зловорожий.
Той погляд і той усміх був страшніший,
Аніж убійче сонце у пустині.

І та потвора стала в людях богом.
Їй будувалися просторі храми
З важкими колонадами; а барки,
Убрані лотосом, несли їй жертви.
Легенди почали складать про неї,
Закрашені у густу барву крові;
Співали їй свої пісні поети,
А вчені будували піраміди

З книжок, що мали загадку вгадати
Очей таємних і ворожих уст.
Там списані були усі імення
Тої потвори: Сонце, Правда, Доля,
Життя, Кохання і багато інших.
Та краще всіх пристало слово: Сфінкс —
Воно таємне, як сама потвора.

24/VII 1900

Ра-Менеїс була горда цариця, дочка фараонів,
 Гарна й страшна, мов Урея, змія золотая,
 Що обвивала подвійний вінець двох Єгиптів,
 Мала чоло діамантове й темні рубінові очі.
 Вдача в цариці була, мов Нілу підступнії води,
 Що випливають з таємних джерел, не відомих нікому;
 Влада цариці була, немов африканське сонце,
 Мов потужний самум, що не хоче й руїни лишити.
 Весь Єгипет стогнав, мов співучий колос у пустині,
 Владу важку песучи гордої Ра-Менеїс;
 Часом він ворухивсь, наче лев у кайдани закутий,
 Глухо порикував, наче підземний вогонь,
 Тяжко придавлений гнітом гори кам'яної.
 Але як тільки з'являлась до люду цариця
 З гордим, немов діамантовим, чолом, як тільки
 В темних, карих очах прокидались рубінові іскри,
 Миттю лев той народний під ноги цариці лягав,
 З усміхом сфінкса цариця йому наступала на шию.

Ра-Менеїс панувала і в храмах нарівні з богами.
 Всі камінні богині робились до неї подібні;
 Руки майстрів заселили пустиню навколо Єгипту
 Людом колосів з обличчям гордої Ра-Менеїс.
 І не було ні одної струни на єгипетських арфах,
 Щоб не співала хвали повновладній цариці Єгипту.

Ра-Менеїс будувала собі піраміду в пустині,—
 Більше лягло там людей, ніж каміння, паленого сонцем.
 Але не встигла вгорі загостритися царська могила,
 Як над Єгиптом було вже одне тільки сонце — небесне.
 Ра-Менеїс на пурпурове ложе злягла — і не встала.

Тихо лежала цариця в сповивачах, повних бальзаму,
 З блідо-золотистим обличчям, неначе з слонової кості,
 А над чолом, як і перше, сіяла корона —
 Двох Єгиптів вінець — і змія золотая Урея.

Ра-Менеїс положили у барку червону,
 І поніс її, тихо колишучи, далі, все далі
 Ніл жовтоводий, свята непрозора річка.
 В білих убраннях жерці в срібнії систри¹ дзвонили,

¹ Сістр — музичний інструмент в давньому Єгипті, подібний до Triangolo наших оркестрів.

Плачем великим ридали невільниці чорні,
Шати свої роздираючи, раннячи тіло до крові,
Густо-червонії краплі падали в жовтую воду;
Арфи сумні голосили, квилпи єгиптянок співи;
Лотоса квіти блакитні, в'януци, гнулись додолу.
І плила так червона барка, мов сонце, на захід.
Ледве ж на берег пісковатий, де вже виднілись

високі

Гори-могили царські, винесли тіло цариці,—
Люд заступив йому путь. Бачив лев, що розбиті

кайдани!

Білих жерців розігнав, потопив усіх чорних

невільниць,

Вирвав арфи в єгиптянок і на тріски поламав,
Лотоса квіти стоптав і барку спалив на кострищі,
Тіло цариці закинув далеко в пустиню, в піски.
Там їй вихри щороку могилу рухому робили.
Сонце лило свій огнистий бальзам на дочку свою

вмерлу.

Час летів, і пройшли над Єгиптом віки незчисленні.

Вже й могили царські почали западати в руїну,
Вже й імєння царські почали западати в непам'ять,
Руйнують стали руки безбожних гробпиці і храми,
І не раз, як рука, чи повітря, чи сонце торкались
Тисячолітнього трупа — він розпадався на порох,
І сміялись безумні пащадки, що й мумії предків
не вічні...

Раз на північ ішов караван, щоб одправить за море
Награбовані скарби з руїн фараонів забутих.

Попереду везли саркофаг величезний порожній,
Чорний камінь на сонці блищав, мов розпечена бронза,
Ледве сунули десять верблюдів тягар той пекучий.

Раптом передній погонич, ідучи, спіткнувся.

Глянув додолу й відскочив, ужалений страхом,—
Під ногами у нього лежала гадюча голівка,
І палали, мов іскри, на сонці червонії очі.

«Ля Ілляга! — сказав йому шейх каравану.—

Ся гадюка не з тих, що збавляють життя

правовірним,—

Гляньте, вопа золота, в неї очі — коштовні рубіни».

І власноручно почав підводити з піску ту гадюку,
Але слідом за змією з піску підвелось зненацька

Мертве обличчя в подвійній короні Єгипту,
Ра-Менеїс підвелася, дивно-нетлінна цариця,
І здавалось, мов погляд таємний ховають закриті
повіки,

А блідії уста ледве стримують усміх ворожий.

Скам'яніли погоничі, вгледівши мертву царицю.
Тільки шейх правовірний не втратив святого спокою,
Він не лякався жінок, ні живих, ані мертвих,
Звик тільки ціну складать їм на гучних базарах.
Він подумав: «Ся жінка ціни в нашім краю не має,
Але безумнії джаври заплатять безумнії гроші» —
І наказав обережно забрати з піску ту царицю
І покласти її в саркофаг, не грабуючи злота.
Царським ложем здавалася чорна важка домовина,
Як заблищала пад нею змія золотая Урея.

Але закрилося гучно каміннеє віко,
Ра-Менеїс заховалась назавжди від ясного сонця.

Далі пісками сипкими до моря подавсь караван,
Без перешкоди дійшов до приморського людного міста.
Не помилився розсудливий шейх: справді, джаври
безумні

Гроші безумні йому заплатили за мертву царицю
І повезли її геть через море на північ.

Там на півночі, далеко, в тім місті, що вкрите

туманом,
Де так шумує життя, мов холодний потік верховини,
Люди північні поставили храм для богів всього світу,
Він же й гробницею був для всього, що колись
панувало.

Тільки боги не були вже богами, а все неживе
Там навіки втеряло надію воскреснути знову.
Отже, в тім храмі покласти хотіли гордую Ра-Менеїс.

Плив корабель, роздираючи хвилі, не день,
не годину,

Витримав бурі, не збився з дороги в тумані,
Тишу морську переждав, минув усі скелі підводні,
Далі і далі все мчав, пронизаний вітром холодним.
І чим далі на північ плила неживая цариця,
Тим холодніша ставала пекуча колись домовина,
І виступали на чорному камені сльози солоні.

Як привезли саркофаг вже до брами новітнього
храму,

Був він холодний, важкий, мов крижина з північного моря,
Як підняли його білі раби, щоб понести й поставити в храмі,
Руки не здержали, впав саркофаг, і земля застогнала.
Десять рабів він скалічив і сам розколовся надвоє.
Леле! розбилося ложе гордої Ра-Менеїс!

І сказали один до другого нові фараони,
Ті, що платили за неї безумні гроші арабам:
«Хай там розбилась труна, але наша цариця зосталась,
Тисячоліття минали, вона ж не змінилася й досі.
Наша цариця коштовна, владарка Ра-Менеїс».
І відхилили розколоне віко того саркофага...
Що ж там було? Жмут сповивачів тонких, твердих
від бальзаму,

Жовтії кості, покритії порошком вогким,
Чорні пасма волосся, між пасмами тими
Матовим блиском ясніла подвійна корона Єгипту
І сяли рубінові очі змії золотої Уреї.

Холод безжалісний, вогкий, знищив безсмертну
царицю,
Що пролежала віки під єгипетським сонцем жарущим,
Дивну нетлінність і вроду черпаючи з хвиль
променистих.
Ра, бог південного сонця, в північній країні не правив,
Правив там холод ворожий і вогкість байдужа туману.
Мусила в землю вернутись гордая Ра-Менеїс.

ЖЕРТВА

Се було в ті часи, як Месія живий був між людьми.
Се було в ті часи, як його ще на хрест не прибили.
Зготували вечерю для нього апостоли вірні:
хто приніс йому хліба, хто риби, вина та олії;
всі злягли за столами і вкупі з учителем їли,
і незчулись, як більше від нього взяли, ніж для нього
принесли.

Тільки потім, уже по вечері, прийшла до господи
жінка якась «одержима» — їй дав колись поміч
Месія —

і принесла для Месії олії пахучої міру,
що не годилась ні в страву, ні в лампу до світла.
Правду казали апостоли: жертва була непотрібна,
їх Месія не звик до царської розкоші,—
нащо йому та олія, що тільки царі уживали?
Чом не сказав він тій жінці: яке тобі діло до мене?
Він же до рідної матері так обізватись одваживсь,—
нащо приймав він олію і тії гарячії сльози,
що застиляли розширений погляд отій одержимій,
нащо він мовив апостолам: дайте їй спокій, тій жінці?..

1/VIII 1900

ЛЕГЕНДИ

У легендах стародавніх
справедливості немає,
все там річ іде про жертви
та кривавії події.

В тих легендах ми читаєм,
як дитяча кров рожева
рани гоїла на тілі
жебрака, старого діда;

як раз дівчина убога
хрестоносця врятувала
від прокази сарацинів,
свого серця кров віддавши;

як людей лихії чари
в мертвий камінь обертали,
але кров невинна знову
оживляла те каміння.

Ті легенди червоніють,
наче пишна багрянниця,
наче пурпур благородний,
від крові людей невинних.

Та горить у мене серце,
коли я їх пригадаю,—
проти сих легенд червоних
білий світ блідим здається.

1/VIII 1900

САУЛ

(Монолог)

«...І дух господній відступив від Саула і гнітив його дух лукавий від господа.

...І бувало, як тільки дух лукавий на-ходив на Саула, брав Давид гусла і грав рукою своєю, і відпочивав Саул, і добре йому було, і відступав від нього дух лукавий.

...Як вернувся Давид з перемоги над чужинцем... вийшли жінки, радіючи і промовляючи: переміг Саул з тисячами своїми, а Давид із тьмами своїми...

І почав Саул підозрівати Давида від того дня і потім.

І нападав дух лукавий від бога на Саула і пророкував він посеред дому свого; Давид взявся рукою за гусла, як і щодня, а спис був у руці Сауловій. І взяв Саул списа і сказав: приб'ю Давида до стіни!

І вхилився Давид від лиця його двічі...»

(Книга Царств I, гол. 16, стрічка 14—15; гол. 18, стрічка 6—7, 9—11).

Грай, хлопче, грай, нехай голосить арфа,
хай плачуть струни, як жінки над гробом.

Я сам себе оплакати не можу,
бо сліз нема. Нехай ридає арфа,
нехай я неоплаканим не згину.

Грай, хлопче, грай! нехай той голос арфи
заглушить голоси в моєму серці,
ті голоси пророчі, неспокійні...

О! не на щастя став Саул пророком,
господь його карає віщим духом!
Саул не знає страху серед бою —
хто бачив, щоб його рука тремтіла?
Хто бачив, як він блідне й одступає?

Прийди ж, поглянь на мене серед ночі,
як я блукаю по своїх хорах,
безлюдних, темних, і здіймаю руки
і ними голову безумну закриваю,

і блідну, і тремчу, і падаю додолу,
і перед власними думками одступаю,
і власних слів жахаюся пророчих...
То не мої слова — то дух лукавий
мені через мої уста віщує,
що мушу я... Не слухай, хлопче, грай,
не допусти, щоб знов я був пророком.

Грай, хлопче, грай і не дивись на мене.
Вони лагідні, тії чорні очі,
але на дні я бачу щось вороже...
За віщо ти ненавидиш мене?
Що завинив тобі Саул безумний?
Не говори, не говори нічого!
Не я питав тебе, то дух лукавий.
О, зачаруй його, заворожи!
Безсильні проти його всі закляття,
але музика має божу силу.
Не голосно, лагідно, ніжно грай,
хай спів твій має силу, як струмочок,
що тихо й ніжно точить твердий камінь.
На серці в мене кремій — хай же спів твій
його підточить і в безодню скине,
в безодню забуття...

Мій любий хлопче,
в той час, коли так солодко говорить
до мене срібний бренькіт струн тонких,
не вірю я ні голосам пророчим,
ні тим ворожим поглядам твоїм.
Хто грає так, ненавидіть не може.
Та й за що б ти ненавидів мене?
Що значать всі слаутні перемоги
против одного руху твоїх рук?
Я тільки вмів людей перемагати,
а ти самого духа переміг.

Чи заздрісно тобі на сю корону,
сю багрянницю, сее берло? Хлопче,
повір мені, без них я щасливішим
і кращим був в той час, як пас отари
на батьківських зелених полонинах.
Не гнудася моя висока постать,
і не тьмарився мій веселий погляд.

я простий був і думкою, і серцем.
Гай, гай! Чи міг же хто тоді подумать,
що і Саул колись пророком стане?

Отак, так грай! Нехай брипить легенько,
лагідно арфа. Се ж немов дзвіпочки
моїх отар... Се мов гірські потоки...
Я вже було й забув їх любий гомін.
Тут у дворці я чую інші гуки,
а в гори я виходжу лиш на бій:
тоді не чуто гомону потоків —
їх заглушає лютий брязкіт зброї
і сурми військові...

Ой, що за гук?

Навіщо ти ударив військової?
Не хочу! Годі! Не вражай! Я знаю,
за віщо ти ненавидиш мене.
Ти згадуєш, що я був пастухом
і став царем, а ти вівчар і досі.
Ти згадуєш про свій славетний вчинок,
як ти звалив пращею філістинця.
Дитино ти, дитяча в тебе й зброя!
Ти, може, хтів улучить горобця,
а дав господь, що влучив Голіафа.
Ох, що за погляд! Мов з праці каміничик!
Ти от за що ненавидиш мене:
що ти мені не зброєю сподобавсь,
а тільки арфою, що я тебе тримаю
не тільки по неволі, бо ти сам
займаєшся святим огнем, як граєш
перед царем безумним. Жаль тобі
того, кого за ворога вважаєш.
Я так тебе музикою твоєю
скував, зв'язав, немов залізним путом.
Я цар не тільки тіла, а й душі,
душі твоєї, ти, хлоп'я чорняве.
І ти повстать не можеш проти мене!

Чого ти знов так дивишся на мене?
Підступний погляд твій, немов отрута.
Отрутою боротись проти мене,
отрутою, гадаєш? О, не діждеш!

Гей, де мій спис? Приб'ю тебе до муру,
ехидно клята!..

О моя дитино,
чи се ж я вбив тебе? Ні, ні, мій спис
не зачепив тебе... О боже правий,
який же я нещасний і безумний!
Гей, ви, раби, візьміть сього співця,
надгородіть його, нехай іде додому.
Він більш не буде вже ніколи грати!

.

Він буде грати, але тут ніколи!
Хіба тоді, як сяде тут на троні.

Адопаї! За що мене карасш
пророчим духом і остатню пільгу,
остатню оборону відбираєш?
Адопаї!

Моя дитино люба!
Мій хлопчику лагідний! Де ти, де ти?
Невже мене ніхто не порятує?

18/XI 1900

ТРАГЕДІЯ

Чує лицар серед бою,
що смертельна рана в грудях,
стиснув панцира міцніше,
аби кров затамувати.

Бачить з вежі гарна дама,
що поблід її коханий,
що рукою стиснув груди,—
посила до нього джуру.

— Пане лицарю, вас просять
залишити бій кривавий
хоч на ту малу часину,
поки рану перев'яжуть.

Є у нас м'які завої
і бальзам на рану гойний,
там на вежі біла постіль
вже давно для вас готова.

«Любий джуру! щира дяка
тій, що пле тебе до мене,
але я прийти не можу
на запросини лагідні.

Якби я хоч на хвилину
скинув сей залізний панцир.
кров би ринулась потоком
і життя моє порвала б.

Бо й такі бувають рани,
що нема на них бальзаму,
що нема на них завоїв,
окрім панцира твердого».

— Ох, мій пане, ся відповідь
вранить серце ніжній дамі! —
«Може, має дама панцир,
Хай його міцніше стисне».

Кімполунг, 6/VI 1901

**ПОЗА
ЗБІРКАМИ**

ЛЮБКА

Була в мамі доня, Любка чорнобрива,
Розумная, гарна та нетерпелива.
Було, часом мама в місто виїжджає,—
Там-то вже пильненько доня виглядає!
От піросла Любка, віддали в науку.
Не зле було вчитись,— одну мала муку:
Хотіла дізнатись, життя яке буде,
Як в світі широкім живуть тії люди...
Скінчила науку, вже весілля мали
Справлять — аж коханця у військо забрали.
Любка дожидала, потім захворіла,
Розважила Любку ранняя могила.

1885



Я блукав колись по ріднім краю
Раю.
І шукав на сім земнім падолі
Долі.
Приблудився під стріхату
Хату.
Там дівчину стрів я винозірку
Зірку.
Промінь ясний ті дівочі
Очі.
Подала мені пом'яту
М'яту.
І на тій моїй пригоді
Годі.

ЖАЛІБНИЙ МАРШ

Вмер батько наш!
Та й покинув нас!
Ох, і смутний настав час!
Сиротою наша мати осталася!
Звідки ж тебе виглядати?
Чи по степах, чи по лугах шукати?
Чи сокола послати?
Батечку ж наш!
Та вернись до нас!
Та порадь же ти, батьку, нас,
Як без тебе в світі жити Україні
При лихій годині?
Вирядили ми свого батенька в далеку дорогу,
А за його Україна-ненька помолиться богу.
Наш Кобзар в могилі буде тихо спочивати,
Ми ж по йому будем плакати-ридати!
Гей! браття милі!
Батько наш в могилі,
Та на Україні
Слава його не загине!
Бо zostались вічні
Думки ті величні,
Думки його праві
На сторожі його слави!
Слава його, браття,
Наче те багаття,
Сіятиме ясне,
Повік не загасне.
Пісня не вмирає,
На весь мир лунає,
Щиро та правдиво,
Ворогам на диво!
Вмер батько наш!
Та й покинув нас!
Ох і смутний настав час,
Мов на небі місяць ясний згас!
В небі один місяць ясенський,
В світі один батенько рідненький,
Наш голубонько сивенький.
Жалю ж наш! Туга нас дійма —

Кобзаря нема!
То ж по йому плаче-тужить
Україна-ненька
Жалібненько!

[1888]



Чого то часами, як сяду за діло
Або як вже працю кінчаю я сміло,
Не раз се на мене, мов хмара яка,
Спадає сумная задума тяжка?

Така то задума спиня мою руку,
Що людську бачу кругом себе муку,
Недолю та сльози — і думка зрина:
Нащо тут здалася ся праця дрібна?..

Недолі й дотепніші люди не вбили,
Що ж з нею подіють слабі мої сили?
І кидаю працю, бере мене жаль —
Та друга вже думка розважить печаль:

Все ж, може, ся пісня якую людину
Розважить успіє хоч би на хвилину,
І щиро промовленим словом моїм
Збуджу огонь я у серці чиїм.

А може, й пожиток який з того буде,
І з праці моєї скористають люде...
І знов мені зваги в душі прибуло,
І знов я за діло, підвівши чоло!



Шлю до тебе малий сей листочок,
Може, ним я тобі пригадаю,
Сею тріскою з нашого гаю,
Наш далекий волинський куточок.

Озовися, мій друже, до мене,
Твого слова не чула я з літа,
Бо я прагну від тебе привіта,
Як дощу деревце те зелене.

Єсть у мене ще просьба і друга;
Сюю просьбу я шлю твоїй музі,—
Хай вона, як зозуленька в лузі,
Звеселить твого смутного друга.

Так, я смутна тепер, моя люба,
Засмутила мене моя доля,
Вона мріям найкращим неволя,
Вона всім моїм замірам згуба.

Мої мрії найкращії в'януть,
Мов розквітлії восени квіти,
Що розквітли, щоб зараз змарніти,
Щоб на сонечко раз тільки глянуть.

Та чи є перозважная туга?
Се питання я шлю твоїй музі,—
Хай вона, як зозуленька в лузі,
Звеселить твого смутного друга.



За правду, браття, єднаймося щиро,
Єдиний маємо правий шлях,
Єдину, браття, всі маємо віру,
Єдине серце у грудях.

Нема в нас, браття, ні зради лихої,
Ні кривди ми не боїмося,
Знамена держимо правди святої,
На зраду ми не підламося.

До нас ходіть усі, хто за правду
Не жалує життя оддати,
Ми приймемо того, мов брата рідного,
Хто правду любить, той наш брат.



Дивлюся я на смерть натури, і благаання
Я посилаю доленьці своїй,
Щоб і мені дала кінець такий,
Щоб я була спокійна в час конання.

Ніхто щоб не почув тоді мого ридання.
Та й по мені не мають сльози лить, —
Сама в собі я буду жаль носити.
О доленько моя, сповни мого бажання!

І так наш світ повитий горем та журбою,
Нехай ніхто не плаче по мені,
Нехай не засмучу нікого я собою.

Нехай побачу я в смутні для мене дні
Утіху щирую та усміхи ясні.
Темноти й смутку досить і в труні!

[1890]

ВИШЕНЬКИ

Поблискують черешеньки
В листі зелененькім,
Черешеньки ваблять очі
Діточкам маленьким.
Дівчаточко й хлоп'яточко
Під деревцем скачуть,
Простягають рученята
Та мало не плачуть:
Раді б вишню з'їсти,
Та високо лізти,
Ой раді б зірвати,
Та годі дістати!
«Ой вишеньки-черешеньки,
Червонії, спілі,
Чого ж бо ви так високо
Виросли на гіллі!»
«Ой того ми так високо
Виросли на гіллі,—
Якби зросли низесенько,
Чи то ж би доспіли?»

ПИТАННЯ

Що ти говориш, любко моя мила?
Се наче грім з ясного неба впав!
Чи я тебе не щиро покохав?
Ні! Певне, ти мене ніколи не любила!

Журливо ти хитаєш головою
І кажеш: «В нас дороги розійшлись».
О ні, я вірю — зійдуться колись,
З'єднаємось навіки ми з тобою.

Я поборю найтяжчі перешкоди,
Я маю силу, я мов дуб міцний,
Я дам тобі притулок затишний,
Обороню від лютої негоди.

Мовчиш, мій друже ясний, і зітхаєш...
Твоя душа за мною не жалкус,
А тільки серце вражене сумус,
І жаль тобі, що ти мене кохаш.

ВІДПОВІДЬ

Не жаль мені, що я тебе кохаю,
Та в нас дороги різно розійшлись.
Ні, не кажи, що зійдуться колись!
Не зійдуться, мій друже, я те знаю.

Моє кохання — то для тебе згуба:
Ти наче дуб високий та міцний,
Я ж наче плющ похилий та смутний,—
Плюща обійми гублять силу дуба.

Та без притулку плющ зелений в'яне,
Я не зав'яну, я знайду руїни,
Я одягну обдерті, вбогі стіни,
Зелений плющ оздобою їм стане.

В країну смутку вітерець прилине
І принесе мені луну розмови
Від мого дуба любого з діброви,—
І спогад любих літ повік не згинє.

НА МОТИВ З МІЦКЕВИЧА

...I znowu sobie zadaje pytanie:
Czy to jest przyjaźń, czy to jest kochanie?
*Mickiewicz*¹

Я не кохаю тебе і не прагну дружиною стати.
Твої поцілунки, обійми і в мріях не сняться мені,
В мислях ніколи коханням тебе не одважусь назвати;
Я часто питаю себе: чи кохаю? — Одказую: ні!

Тільки ж як сяду край тебе, серденько мов птиця
заб'ється,
Дивлюся на тебе й не можу одвести очей,
І хоч з тобою розстанусь, то в думці моїй застається
Наче жива твоя постать і кожнеє слово з речей.

Часто я в думці з тобою великі розмови проваджу,
І світять, як мрія, мені твої очі, ті зорі сумні...
Ох, я не знаю, мій друже, сама я не зважу, —
Коли б ти спитав: «Чи кохаєш?» — чи я б тобі мовила:
ні?..

¹ І знову ставлю я собі питання:
Чи дружба це, чи це кохання?
Міцкевич (польськ.). — *Ред.*



Коли вже зачепили сі питання
Про бога й про посмертне проживання,
То й я вам думку висловлю свою,
Куди не так, як німець ваш, поважно,
Але, я думаю, не менш одважно.

Не буду я тепера говорить
Про Зевса, Одіпа, про Брану і Єгову,—
Вони вже вмерли, їх не оживить,—
Тепер уже пора змінити мову,
Тепер сказати треба: бог дійств,
Бог скептиків і бог детерміністів.
Що скаже бог дійств мому серцю?
Я юшки не люблю без солі і без перцю.
Імення бога скептиків: «Не знаю»,
Щось я такого й богом не вважаю.
В детерміністів світ наладжений так стало,
Що там для бога місця вже не стало.

Всі три боги невлад, створить нового трудно,
Та й віршувать на сюю тему нудно.
До того ж на землі у нас так мало волі,
І без богів начальства в нас доволі...

Тепер питання друге. Далєбі,
Повірте слову, мій шановний друже,
Посмертного життя не хочу я собі,
Мені про нього гірше ніж байду́же.
Туманне «там» подобатись не може,
«Загробний світ» спіритський — боронь боже!
Попастн в пекло, може, се й цікаво,
Але воно занадто вже яскраво
Описано у Данта. І, здається,
Я знаю трошки, що то пеклом зветься.

Піти у рай (хто має цю надію!),—
Немає там ні горя, ні зітхання,
Але нема ні дружби, ні кохання,—
Такого раю я не розумію.

Там, крім набожної, нема літератури.
Я ж артистичної, як знаєте, натури,
Поезія виключно релігійна,
Як всяка річ, занадто тенденційна,

Чогось мене не радує зовсім,
Отак, як ці німецькі мудрі вірші
 (Мої здадуться вам далеко гірші),—
Здається, можна покінчить на сім.

ПРОРОЧИЙ СОН ПАТРІОТА

(Присвята редакторові «Буковини»)

Що за диво, що за пове чудо!..
Перед світом у святу неділю
Вельми дивний сон мені приснився,
Що немов я опинився в Римі,
Там я бачив Колізей і Форум,
Капітолій і Тарпейську скелю,
Звідки давні римляни невдячні
В діл спихали чесних патріотів.
Та те все мене не вдовольнило,
Бо хто бачив Святоюрські вежі,
Староруські Золоті Ворота, —
Що для нього Колізей і Форум,
Капітолій і Тарпейська круча?
Що нам римські цезарі й герої?
Таж прецінь у нас князі бували!
Але далі: Ватікан я бачив
І отця святого в Ватікані.
Але й то, панове, ще не диво.
То ж би навіть і у сні був сором —
Бути в Римі та не бачить папи!
Вище всіх червоних кардиналів
Він сидів у ясних, білих шатах.
На подушці оксамитній долі
Спочивала золота пантофля.
Різних націй вірні католики
На колінах лізли до престолу,
Цілували золоту пантофлю,
Отже, й я поліз услід за ними —
Най же й русин буде так, як люди!
Річ святу поцілувавши тричі
(Один раз тому, що батько в плахті),
Я поглянув на святе обличчя
І зненацька скам'янів від дива —
Хоч у сні ніщо нас не дивує,
Але ж то було всім дивам диво:
Я побачив руське обличчя,
Римською тіарою вінчане!
Боже мій! та я його так часто

Зустрічав у львівськiм семiнару!
Вiн пiзнав мене i так промовив:
«Повернися у свою краiну,
Попеси їй звiстку благодатну,
Що вiдпинi кожний вiрний русин
З ласки бога станесться безгрішним,
Тiльки має всiм властям коритись.
«Нїсть бо властi, єже не от бога».
(Тут я нипиком усмiхнувся, панове:
Вже цього вiн мiг би нас не вчити!).
А хто хоче просто йти до раю
I в вiпцi, як мученик, сiяти,
Той повинен прочитати пильно
Цiлий рiчник «Руського Сiона».
(Тут, не знаю, чи й признатись, браття,
Защемiло трошки в мене серце).
Окрiм того, я заповiдаю
Вiрним всiм пiти в похiд хрестовий
Проти всiх плюгавих, одчайдушних
Сiячiв ворожих, бридких впливiв,
Їх нам треба нищить без пардону!
Буде вам за сeє рай на небi,
На землi ж то поки що ще тайна...»
Тут я крижем впав перед престолом,
Хтiв промовить щось, але прокинувся
I покликнув голосом великим:
«Гей, на бога, милi руськi браття,
Хоч би всiм нам згинути судилось,
Мусим мати свого кардинала!
А вже сам вiн дiйде до престолу».
Вже ж бо сон мiй не зовсiм даремний,
Бо казала так моя бабуся
(То ж була сама народна мудрiсть):
Сон, що спиться у недiлю рано,
Зроду-звiку не минає здарма.

Тепер прощай! Хто знає, чи надовго.
 Ми, може, хутко будем походжати
 По горах кпівських та по гаях волинських,
 А може, поки зійдемося знову,
 Води багато утече з річок
 І сліз з людських очей. Хто теє знає?
 Колись я думала для тебе на прощання
 Увити гарне рондо чи сонет
 І рифмами уквітчати навколо,
 Немов гілльце весільне,— та шкода!
 Тепер посох садочок мого серця,
 Не знаю, чи коли й одмолодіє.
 Торік бувало тут, над сим потоком,
 Звивала я тобі вінки барвисті,
 Тоді ж у мене і квітчасті вірші,
 Жартуючи, лилися з-під пера,—
 Але тепер нема квіток для мене
 Ні в полі, ні в діброві, ні в душі.
 Колись я мала той дівочий звичай,
 Як покидала край який надовго,
 Збирати квітки з паймиліших міст
 І брати їх на пам'ятку з собою,
 Тепер взяла я грудочку землі,
 Колись її положать надо мною...

Сестрице люба, я тобі бажаю
 Ясного щастя (коли се не мрія!),
 Щоб «радою» і радістю ти стала
 Усім, кого ти любиш. Я бажаю,
 Щоб сес перше і безмірне горе
 Було остатнім у твоїм житті.
 Коли ж яка смутна година прийде
 І сльози самохіть поллються із очей,
 Тоді поглянь, кохана, на схід сонця
 (В ту сторону, де паша Україна)
 І пригадай, що десь є хата й серце,
 Тобі одкриті завжди. Може, думка
 На схід полине, а печаль на захід.

Для мене, сестро, щастя не бажай
 (Ми з ним чогось не можемо ужитись!),
 Ти побажай мені одваги й сили більше

Сповняти той великий заповіт,
Що я несу з собою на Україну...
Хай спогад мій між вами буде краще,
Ніж я сама була,— адже здалека
Тумани навіть золотом сіяють,—
Тож «споминайте добрими словами»!
Для мене спогад про те щастя й горе,
Що всі ми вкупі тут переживали,
Тим буде, чим молитва для набожних.
А вас усіх... ні, годі вже! Прощай!

[1895]

БОЖА ІСКРА

В о р о г и:

Геть їх, поетів! навіщо їх співи?
Хто тепер слухать їх рад?
Нас оглушили вже «тихі мотиви»
«Снів» тих, «фантазій», «балад»!

Чули ми й тую «громадську тугу»,
Все то слова голосні,
Хату нагріти в зимовую фугу,—
Навіть на те не судні!

Годі тих співів! і так уже сумно.
Поспіхом спів ваш бринить...
Слова не тямите мовить розумно,
А віршувать — аж горить!

П р и х и л ь н і:

Ні, не стихайте, солодкії співи,
Всяк з нас їх слухати рад,
Любо колишуть нас тихі мотиви
«Снів» ваших, «мрій» та «балад».

Тільки навіщо той смуток і туга,
Вже ж бо і так ми сумні.
Хай нас колишуть, як пестощі друга,
Ваші лагідні пісні!

Ніч палягла безпросвітним склепінням,
Очі й серця нам тьмарить,
Хай же привітним і тихим промінням
Божая іскра горить.

П о е т:

Годі вам, гурт ворогів і прихильних,
Марні слова промовлять.
Краще ідіть научіть божевільних,
Як їм притомними стать.

Бачили ви, як велике багаття
Кида вогонь аж до хмар?
«Божая іскра» — то тяжке прокляття,
Дикий і лютий пожар.

Вогнища того не може людина
Ні запалить, ні вгасить,
В кого ж запала хоч іскра єдина,—
Вік її буде носить!

Слов'янщина! — який величний гук,
 Який широкий і містично темний.
 І скільки літ і як багато рук
 Для неї будували храм таємний.
 Посеред храму п'єдестал звели,
 І статую поставили на ньому,
 І вид, немов Ізіді, зап'яли
 Покровом щільним ідоліві своєму.
 Стоїть таємна статуя давно,
 Час тихо упливає рік за роком,
 І досі ще нікому не дано
 В лице їй глянути одважним оком.
 А що ж величної Слов'янщини сини,
 Німої матері проречистії діти,
 Між людьми чим прославились вони?
 Чим похвалитись їм, з чого радіти?
 Дивітеся: з них кожний як один,
 Що світ би здержав на плечах здорових,
 Міцний, як дуб кремезний, слов'янин
 Покірно руки склав в кайдапах паперових
 Та раз у раз покляни низькі б'є
 Перед стовпом, короною вінчаним,
 Порфірою укритим; стовп той є
 По праву спадщини царем названий.
 І кожний весь в крові, в сльозах його лице,
 Троїстая нагайка тіло крає,
 А він, ховаючись, плете сильце
 І братові під ноги простирає.
 Колись, бувало, сильний чуженин
 Слов'ян-рабів виводив на майдани,—
 Тепер, куди не глянь, усюди слов'янин
 На себе самохіть кладе кайдани,
 І кажуть всі: варт віл свого ярма,
 Дивіться, як покірно тягне рало!
 Ні, ймення слов'янина педарма
 Синопімом р а б а між людьми стало!

¹ Слов'янин — раб (лат.).— *Ред.*

БРАТОВІ Й СЕСТРИ НА СПОМИН

Мені в сю ніч приснився ясний місяць,
високе небо, вільний винок.
Блакитне світло сяло і тремтіло,
немов огонь таємний чарівниці,
а над тополею зоря світила,
моя зоря, що скрізь мені сіяла,
поки мене не замкнуто від неї
в камінній клітці в чотирьох стінах.
Мені приснилась, друзі мої рідні,
безсонна ніч одна, що так давно минула,
та не забудеться вона повік.
В той час була для мене скрізь весна,
вона була і в серці, і в природі,
блакитні й білі проліски цвіли,
і я втішалася весняними квітками
так, мовби всі вони росли для мене...
І я тоді жила. Безсонні ночі
минали швидше, ніж у сні коханім,
снувались думи, пролітали мрії,
а спогади з надіями сплітались
в один вінок, були там лаври, квіти...
були й терни, я потім те дізнала,
тоді ж не чула — ніч зачарувала.

Ти знаєш, сестро, як блакитна нічка
бенетежить серце, думку порива?
«Не спи, не спи! — говорять ясний місяць, —
бо як заснеш, я промінь наведу,
немов стрілу, і вистрелю в сонне око, —
присняться марища бліді і невиразні,
жах стисне серце і розбудить вмиць.
Не спи, не спи, тебе я очарую,
і паяву побачиш дивний сон».

Чи знаєш, брате, як лагідна зірка
говорить: «Погаси робочу лампу,
покинь кпизки, забудь свою роботу,
поглянь на мене і згадай ті зорі,
що десь далеко, там, у парі сяють,
я завжди в них дивлюсь, мов у свічада,
в таку блакитну нічку, як оця».

Мої кохані, я б сказала вам:

не слухайте отих речей підступних,
та знаю, що даремне згине рада,
бо я сама собі її давала
і власна рада марне загубилась.

У тую нічку, що давно минула,
що я тепер побачила у сні,
я довго слухала розмову чарівцу
ясного місяця й лагідної зорі,
а серце стукотіло так раптово,
а думи ткали безконечну тканку,
мережану при сяєві блакитнім,
аж поки сяєво зробилося рожевим,
тоді у серці якось обізвалось,
мов жайворонка спів, виблиснуло, мов промінь...
Коли ясне весняне раде сонце
малу кімнату рясно освітило,
то на столі на білому папері
виразно рівні щілочки чорніли...

Про що були мої думки й писання,
не буду вам казати, друзі рідні,—
бо в вас, наперекір сумним очам,
прорветься гама непокірна сміху,
і буде жаль мені на сльози, вам на сміх.
Тож не питайте, що мені іще
примріялось в блакитному сіянні.
Мені в сю ніч приснився місяць ясний,
високе пебо, вільний винокол...



Не дорікати слово я дала,
І в відповідь на тяжку постанову
Ти дав колючу гілочку тернову,
Без жаху я в вінок її вплела.
Рясніше став колючий мій вінок...
Дарма, я знала се! Тоді ще, як приймала
Від тебе зброю, що сріблом сіяла,
Я в серце прийняла безжалісний клинок.
Тепер мені не жаль ні мук, ні крові,
Готова я приймать і рапи, і терни
За марні мрії, за святії сни
Пречистого братерства і любові.

2/II 1897



Motto: Дурак — красному рад.

«Кров твоя — рубін коштовний,
Кров твоя — зоря світання,
Кров із серця для поета
Надгорода і придбання».

Так посту люди кажуть.
Звик він вірить у дурниці.
І радіє крові з серця,
Наче царській багряниці.

Люди всьому знають ціну.
В них піщо не гине марне,
А поету, як і дурню,
Що червоне, те і гарне!

2/II 1897



...Так прожила я цілу довгу зиму.
Зима минула, і весна настала,—
Для мене все однакова пора.
Мій час пливе собі так тихо-тихо,
Як по ставку пливе листок сухий.
Чудне життя... якби часами серце
Живим жалем і болем не проймалось,
Не знала б я, чи справді я живу,
Чи тільки мріється мені життя крізь сон.

Стіни чотири тісно оточили
Мене навколо: се ж увесь мій світ.
Там, за вікном, я чую, світ інакший
Шумить-гуде, веде свою розмову.
І туркіт повозів, і людські голоси,
Дзвінки трамваїв, гомін паровозів
Зливаються в одну тремтячу поту,
Мов трémоло великої оркестри.
І день і ніч гуде ота музика.
Який шумливий світ там за вікном!
Та я його не бачу. Тільки й видно
Мені з вікна шматок різьби на брамі
Та ще тополю із міського саду,
Крізь неї часом зіронька світила.
Ще видно неба стільки, що в вікні.

Тепер я знаю, що весна надворі,
Бо соловейки здалека щебечуть,
Лунає гомін листя молодого,
І крізь тополю вже зорі не видно.
Раніш я знала, що була зима,
Бо миготіли за вікном спіжишки
Та срібні візерунки на шибках.
Оце мені уся пори признака...

І жаль мені, і думаю я з жалю:
Та чи не так, як от тепер весну,
Я бачила кохання, й молодощі,
І все, чим красен людський вік убогий?
Те все було, та тільки за вікном.

25/IV 1897



Ти, дівчино, життям розбита, грай!
Грай на одних людях розбитих струнах,
Ачеж же так гармонії досягнеш,
Ії ж було в твоєму житті так мало...
О, не вважай, що криком, а не співом,
Акорди перші залунають. Грай!
Адже й твоє життя так починалось.
Де ж потім ти взяла ті ніжні тони,
Що навіть злих людей до тебе привертали?
Ти їх знайшла в своєму розбитому серці,
Невже не знайдеш їх в розбитих струнах?
Грай. Ось ця струна зовсім порвалася,
Ти не торкай її, ся так ослабла,
Мов татива в дитячому самострілі,
Торкнись її злегенька, ледве-ледве,
Вона озветься тихо, мов луна
Себе самої. Як рука натрапить
На ту струну, що ствердла від мовчання,
Шарпни струну безжалісно, потужно
І брязни в неї, наче на пожежу.

ПРОКЛЯТТЯ РАХІЛІ

(Апокриф)

«Чутно крик в Рамі, великий плач і
скарги, Рахіль плаче по дітях своїх і
по може потішитись, бо їх немає».

(Єв. Матв. 11, 18)

З'явилося нове світло в світі,
У Віфлеємі, в тихому селі,
І засвітилася у темному блакиті
Нова зоря, щоб і старі, й малі
Дорогу знали до свого месії,
Малого сина вбогої Марії.

Пішли усі поклон йому віддати —
Волхви, царі і вбогі пастухи,
Втішалася обра́на богом мати,
Сповнялась материнської пихи,
Святої гордості, що кожна мати має,
Як на руках своє дитя тримає,
Бо кожній матері дитя її месія,
Давно сподівана і справджена надія.

О матері! щасливі тричі ви,
Коли про вашу любую дитину
Не дбають ні царі, ні мудрії волхви,
Коли нова зоря очей не вабить сину,
Тоді не треба кидати господи
І йти на безвість у далекий край,
Щоб рятувати від лютої пригоди
Свою дитину, свій єдиний рай,
Так, як Марія сина рятувала,
Свій скарб єдиний, скарб той світовий,
Що сила темная на страту роковала,
Бажаючи вгасить вогонь новий.

Вночі зібралася мала родина
І подалась в пустиню крадькома,
В пустиню їх зоря провадила сама,
Оберігала їх сторожа янголина,
Безлюднії шляхи пісковаті біліли,
По них вигнапці йшли замислені, самі,
Як мрії, крила янголів летіли,
А винокол був схований у тьмі...

Шука месію Ірод в Палестині,
І ллється кров, як навесні вода,
Так падає дитина по дитині,
Як з дерева роса тремтячая спада.
Скрізь голосіння, плач і крик великий,
Риданням Іудея поїнялась,
В Шеолі темному озвався гомін дикий,
І давня Рахіль із гроба підвелась,
По дітях страчених вона ридає,
Марою білою до трупів припадає,
Прокляття, скарги, мов пожежі дим,
Знялись до неба. Вчув їх Елогім
І посланця свого послав він до Рахілі.
Із неба злинув Серафим зорею,
Наметом засіяли крила білі,
Як, потішаючи, схилився віп над нею.

С е р а ф и м:

Вгамуйся, бідна мати, не ридай!
Нехай тобі сіяє так надія,
Як та зоря нова. Рахіль, згадай:
«З Єгипту має вам прийти месія».
Радій, Рахіль, Ізраїль оживе,
Месія дасть йому життя нове!

Р а х і л ь:

Радіти, кажеш ти? мені радіти?
О Серафим! у вас на небесах
Не плачуть матері і не вмирають діти,
Вам невідомий смерті страх.
Месія! що йому до нашої неволі?
Він пан землі, безсмертний божий син.
Мої сини в понурому Шеолі,
Не верпється вже звідти ні один.
Ніхто їх звідти визволить не може, —
Важкий, холодний сон наліг на груди їм...
Ягв́е, страшний Ягв́е! Тасмний Елогім!
Адонаї-Шаддаї, грізний боже!
До тебе я за помстою вдаюсь,
Тобі я, тінь ображена, молюсь!

Ніхто не може літери змінити
Твоїх мідних одвічних установ,
Чотирнадцять колін заледве може змити
Пролитую безвинно людську кров,—
Дивись, тепер її пролито ціле море
Для того, щоб живим zostавсь один!
За кров дітей моїх, за материне горе
Нехай заплатить сей, Марії син!
Бо коли ні, то в день страшного суду
На Йосафатовій долині стану я
І перед зборищем мерців волати буду:
Себе суди, неправий судія!..

Поблід від жалю ясний Серафим
І тихо з'явся мовчазний угору,
Закривши вид крилом сіяючим своїм.
Рахіль стояла посеред простору,
Неначе стовп могильний... Чорна мла
Тремтіла й никла під зорею Сходу,
Що ясне й тихе проміння лила,
Немов живущу і цілющу воду.
На зірку глянула з ненавистю Рахіль,
Блідії руки здійняла з грізьбою:
«Гори, проклята зірко! на сто миль
Марії й синові освічує путь собою.
Маріє, радуйся! твій син, твоя любов,
Живий, у захисті, та прийде та година,
Даремне згине так твоя дитина,
Як сі мої нащадки. Кров за кров!»



Якби я знав, що їм пема рятунку,
що близько смерть і згуба неминуча,
то я благав би марева в пустині:
хто м у с и т ь погібати на безвідді,
пехай же бачить хоч надію марну,
і поки згаснуть очі, хай блищить їм,
леліючи, далека срібна хвиля,
нехай кивають пальми їм привітно,
мов прохолоду й спокій обіцяють.
Нехай конуючий собі шепоче:
вже близько рай... земля обітована...
І я б сказав: так, брате, се твій рай!
І не було б неправдою те слово,
але я знаю, що хоч нема рятунку,
та ще останній час не зараз прийде,
і марева того для їх боюся.
Я їм кажу: «Не вірте, то омана»,—
почесніше їм гинуть без надії,
одважно дивлячись суворій долі в очі,
як людям загартованим годяться,
піж пережити марева оману,
і знов побачити пустиню мертву,
і плакати безсило, як дитина,
розпещена й одурепа. О сором!
Якби я знав, що є надія справжня,
що сила в пустиню перейти,
я б не боявся пі того безвіддя,
ні марева, аби вопо вело
вперед, а не назад, нехай би навіть
пережили вони яку оману
на півдорогі, вже ж би до мети
стояли ближче, все ж би їм скрасило
те марево хоч втому подорожню.
Я б їм сказав: як марево хороше,
такий вам буде справді той оазис,
куди ми йдемо, збирайтеся ж на силі.
Якби я знав, що тая сила є...

А що ж я знаю? Те, що ми в пустині,
що на безвідді, що на пас чигають

пакали, барси, тигри, хиже птаство,
і знаю я, що те, за чим народ мій
очима стежить,— марево зрадливе.

Х.— Як можеш ти се знати?

Л.— Бо я знаю,

що лев з ягням не може мирно жити,
хіба що змінять так свою натуру,
аж прийдеться їм дати інші назви,
як житимуть ті інші, я де знаю
і можу все повірити про них,
а поки ще ягня ягням, лев левом,
то для ягнят один можливий рай:
той, де зовсім нема левів. Хто хоче
пасти і берегти свою отару,
пехай її боронить, хай приставить
собак і пастухів, сам взявши збрю, —
а не навчає тих ягнят покори,
бо й так вони були покірні зроду
і будуть аж довіку, хоч би всіх
мав лев пожерти. І довіку лев
не втомиться ягнят покірних жерти:
котре не з'їв учора, з'їсть сьогодні,
помилує сьогодні, завтра з'їсть,
аби його пустити до кошари.

А ваша віра: не протився злому!
Бодай той лев сьогодні вас пожер
одразу всіх, як маєте ви скіти
в покірності ягнячій! Що за радість
із вашого життя? Нащо живете?
Щоб вовну віддавать синедріону?
Лій напасати для царя-екзарха?
А потім все-таки лев-цезар прийде
і щонайкращих візьме на обід,
а може, й всіх!

Х.— То буде божя воля.
(Легенда про Як[ова] Ізраїля).

Л.— Як бридко ти промовив сі слова!
Душа моя од їх перевернулась.
Мов з людських уст овечий голос чую.
Ізраїля нащадок так говорить!
Не дивно, що з нащадками такими
не може бути вже Єгова в спілці,
як був з їх славним прадідом колись.

Х.— Нам невідомі всі пляхи господні,
тепер господь нових обранців має.
Обранець божий той, хто вбогий духом,
а вірою багатий, хто найбільше
боїться господа.

Л.— Ні, власне, той,
хто не боїться!

Х. (*мов громом поражений*).— Що се ти
сказав?

Як ти одважився таке промовить?

Л.— Я те кажу, що вичитав в законі.
Там сказано, як предок наш Ізраїль
до бою став одважно проти бога,
і з ним боровся цілу ніч до світа,
і, бачивши його одвагу й силу,
став спільником Ізраїлю сам бог.
Обранець той, хто бога не боїться,
бо йдуть до спілки тільки рівний з рівним.

[1898]

IMPROMPTU ¹

Когда цветет никотиана
И точно светит из тумана,
 Как будто падшая звезда,
Вся бледная от тайной страсти,
 Все вокруг становится тогда
Покорно непонятной власти.
 И если вы тогда вдвоем
 И возле вас сияют очи,
Горя таинственным огнем,
 Как отражение звездной ночи,
 И голос милый вам звучит,
 Как будто в тишине журчит
Струя волшебного фонтана,
 Бегите прочь от этих чар,
 Они зажгут в душе пожар,
Когда цветет никотиана.

Когда цветет никотиана,
Все, все тогда полно обмана,
 Опасна ночи тишина,
Как то затишье роковое,
 Когда коварная волна
Хранит молчанье гробовое.
 Вот-вот нахлынет звуков рой
И встрепет мысль, как птица,
 И вспыхнет в темноте порой
Воспоминания зарпица,
 Как будто неизвестный друг
Страницы развернет вам вдруг
 Давно забытого романа,—
О, если дорог вам покой,
 Не прикасайтесь к ним рукой,
Когда цветет никотиана.

¹ Экспромт, імпровізація (франц.).— Ред.

Як я люблю оці години праці,
Коли усе навколо затиха
Під владою чаруючої ночі,
А тільки я одна неподоланна
Врочистую одправу починаю
Перед моїм незримим олтарем.
Летять хвилини — я не прислухаюсь.
Ось північ вдарила — найкращий праці час,—
Так дзвінко вдарила, що стрепенулась тиша
І швидше у руках забігало перо.
Години йдуть — куди вони спішаються?
Мені осіпня ніч короткою здається,
Безсоння довге не страшне мені,
Воно мені не грозить, як бувало,
Непевною і чорною рукою,
А вабить лагідно, як мрія молода.
І люблю так, і серце щастям б'ється,
Думки цвітуть, мов золоті квітки.
І хтось немов схиляється до мене,
І промовляє чарівні слова,
І полум'ям займається від слів тих,
І блискавицею освічує думки.

Передсвітом чорніє ніч надворі,
І час гасити світло, щоб його
Не засоромив день своїм сянням,
Погасне світло; та палають очі,
Аж поки досвітки в вікно тихенько
Заглянуть сивими очима і всі речі
Почнуть із темряви помалу виступати,
Тоді мене перемагає сон.

А ранком бачу я в своїм свічаді
Бліде обличчя і блискучі очі,
А в думці, мов тривога, промайнуть
В дитячих літах чутиї легенди
Про перелесника. Розказує, бувало,
Стара бабуса нам, маленьким дітям:
«Була собі колись дівчина необачна...»
Про необачну дівчину, що довго
За кужелем сиділа проти свята,
І не молилася, й на дзвони не вважала,

І спати не лягала, от за те
До неї упочі з'являвся перелесник,
Не дьяволом з'являвся, не марою,
Спадав летючою зорею в хату,
А в хаті гарним парубком ставав,
Облесливим — речами і очами.
Він їй приносив дорогі дарунки,
Стрічки коштовні й золоті квітки.
Він дівчину квітчав, і молодую
Своею називав, і коси розплітав їй,
Речами любими затроював їй серце
І поцілунками виймав із неї душу.
На ранок, як співали треті півні,
Зникав той перелесник, а дівчина
Уквітчана, убрана засипала
Камінним сном. А потім цілий день
Бліда ходила, мов яка сновиди,
І тільки ждала, щоб настала ніч,
Щоб з перелесником стояти на розмові,
А тим розмовам був лихий кінець...
«А хто ж був перелесник той, бабусю?» —
Питала я в старої, та вопа
Хрестилась тільки завжди і казала:
«Та не при хаті і не при малпх дітях,
Не при святому хлібові казати.
Не згадуй проти ночі, бо присниться!»
Так, я тебе послухала, бабусю,
Не згадую ніколи проти ночі
Про перелесника, мов свічадо тільки
Нагадує мені про нього вдень.



Дивилась я на тебе і в ту мить
нестямилась, як руки самохить
для тебе почали вінок сплітати,—
була твоя краса, як ті гранати...



Часто кажуть: «ясні зорі,
То найкраще в цілім світі»;
Чи гадає хто при тому,
Що за світом є ще кращі?

Упочі у сонних мріях
Летимо ми геть од світу,
Хто летить в безодню чорну,
Хто в сріблясті емпіреї,

Хто хаос непевний бачить,
Хто з зірками водить коло,
А як тільки сонце гляне,

І хаос, і зорі зникнуть.
І хаос, і зорі зникнуть,
Стане рівно, ясно, біло,
Мов у зшиточку чистенькім
Школяра, що добре вчиться.

Але єсть на світі люди
Необачні, безпорадні,
Що й при світлі сонця бачать
І хаос, і ясні зорі,

Кращі зорі, ніж небесні,
І хаос, темпіший пекла.
Люди ті не знають світла,
Як там рівно, ясно, біло.

В тих людей життя буває,
Мов порізнені листочки,
Де написані поеми
Божевільного поета.

18/VII 1900



Обкладинка збірки
«На крилах пісень» (1893)

Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами, ти, мій бідний, зів'ялий квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любов, минулу мрію. І ніщо так не вражає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, легко, але невідмінно, невідборонно нагадують вони мені про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу. Мій друже, любий мій друже, створений для мене, як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше життя? О, я знала ще інше життя, повне якогось різкого, пройнятого жалем і тугою щастя, що палило мене, і мучило, і заставляло заламувати руки і битись, битись об землю, в дикому бажанні згинуть, зникнути з цього світу, де щастя і горе так божевільно сплелись... А потім і щастя, і горе обірвалися так раптом, як дитяче ридання, і я побачила тебе. Я бачила тебе і раніше, але не так прозоро, а тепер я пішла до тебе всею душею, як сплакана дитина іде в обійми того, хто її жалув. Се нічого, що ти не обіймав мене ніколи, се нічого, що між нами не було і спогаду про поцілунки, о, я піду до тебе з найщільніших обіймів, від найсолодших поцілунків! Тільки з тобою я не сама, тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе. Все, що мене томить, все, що мене мучить, я знаю, ти здіймеш своєю тонкою тремтячою рукою,— вона тремтить, як струна,— все, що тьмарить мені душу, ти проженеш променем твоїх блискучих очей,— ох, у тривких до життя людей таких очей не буває! Се очі з іншої країни...

Мій друже, мій друже, нащо твої листи так пахнуть, як зів'ялі троянди?

Мій друже, мій друже, чому ж я не можу, коли так, облити рук твоїх, рук твоїх, що, мов струни, тремтять, своїми гарячими слізьми?

Мій друже, мій друже, невже я одинока згину? О візьми мене з собою, і нехай над нами в'януть білі троянди! Візьми мене з собою.

Ти, може, маєш яку іншу мрію, де мене немає? О дорогий мій! Я створю тобі світ, новий світ нової мрії. Я ж для тебе почала нову мрію життя, я для тебе вмерла і воскресла. Візьми мене з собою. Я так боюся жити! Ціною нових молодощів і то я не хочу життя. Візьми, візьми ме-

не з собою, ми підемо тихо посеред цілого лісу мрій і згубимось обоє помалу, вдалині. А на тім місці, де ми були в житті, нехай троянди в'януть, в'януть і пахнуть, як твої любі листи, мій друже...

Крізь темряву у простір я простягаю руки до тебе: візьми, візьми мене з собою, се буде мій рятунок. О, рятуй мене, любий!

І нехай в'януть білі й рожеві, червоні й блакитні троянди.

7/XI 1900



Все, все покинуть, до тебе полинуть,
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть,
То було б щастя, мій згублений світе!

Стать над тобою і кликнуть до бою
Злую мару, що тебе забирає,
Взять тебе в бою чи вмерти з тобою,
З нами хай щастя і горе вмирає.

[16.XI 1900]



Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти,
Так міцно, щільно, і закрить од світа,
Я не боюсь тобі життя одняти,
Ти будеш, мов руїна, листом вкрита.

Плющ їй дає життя, він обіймає,
Боронить від негоди стіну голу,
Але й руїна стало так тримає
Товариша, аби не впав додолу.

Їм добре так удвох, — як нам з тобою, —
А прийде час розсипатись руїні, —
Нехай вона плющаховає під собою.
Навіщо здався плющ у самотині?

Хіба на те, аби валятись долі
Пораним, пошарпаним, без сили
Чи з розпачу повитись на тополі
І статися для неї гірш могили?

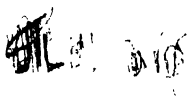
[16.XI 1900]

* *

*

Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?
Чи то вони всі вже, мов літні дощі, розточились?
Чи, може, вони розійшлися в осіннім тумані
І висять тепер надо мною, мов хмари важкі,
нерухмані?

16.XI 1900





Я бачила, як ти хилився додолу,
Пригнічений своїм важким хрестом,
Ти говорив: «Я втомлений... так, справді...
Я дуже втомлений... Боротися? Навіщо?
Я самотній і... нема вже сили...»
Ти говорив так просто і спокійно,
Щось в голосі тремтіло, мов сльоза,
Та полиском сухим світилися очі,—
Як завжди... Я стояла біля тебе,
Не зважилась ані за руку взяти,
Ані схилитися до твого чола,
Ані тебе підвести... Я дивилась,
Як ти хилився під своїм хрестом...
...І потім довго я дивилася на тебе,
Тоді, як ми з тобою розлучились.
Тоді, як тільки образ твій, мій друже,
Привиджувався мені в безсонні ночі,
Все голос твій бринів: «Я втомлений... так,
справді...»

І брала я тоді паперу картку білу,
Хотілося мені зібрати тії сльози,
Що в голосі бриніли невидимо.
Колись отак,— розказує легенда,—
Хустиною святая Вероніка
Зібрать хотіла сльози й піт Христа.
Та на хустині замість поту й сліз
Зостався образ у вінці терновім
Того, хто впав знебулий під хрестом.

О, кожний раз, як я збирала сльози
Твої, мій друже, на папір біленький,
Я бачила те чудо Вероніки...

18/XI 1900

То, може, станеться і друге диво
Євангельське? Прийду, як Магдалина,
Тобі віддять остатню послугу,
І саме в ту хвилину, як у тузі
Я буду гірко плакати, що навіки
Тебе втеряла,— раптом я побачу,
Що ти воскрес і просіяв від слави
Життя нового і нових надій.
І я впаду в нестямі на коліна,
І руки простягну до тебе, і на ймення
Тебе покличу вголос... Але ти?
Що скажеш ти тоді? Чи, може, й ти
Пошлеш мене веселу звістку дати
Твоїм забутливим і потайним друзям,
Що тричі одрікалися від тебе?
І поки я, не тямлячись від щастя,
Носитиму по людях любов провість,
Ти підеш панувати в нову країну слави
І на землі збудуєш рай новий
Для себе і для тих, кого покличеш.
Чи буде ж місце там для Магдалини?
Однаково, аби вчинилось диво!

18/XI 1900

Чи пам'ятаєте, коли я говорила
Оті слова: «Якби мені знаття,
Коли я вмру, я б заповіт зробила,
Аби з музикою, що люба за життя,
Мене ховали». Тільки що злетіли
Слова ті з уст, як вже здались на сміх:
«Ви б, може, й танцювать примусити хотіли
На ваших поминках приятелів своїх?»

І почалась балачка погребова...
Її спогадують, здавалось би, не варт,
Та я її спогадую до слова,
Бо розбудив в душі поважне щось той жарт.

Моя душа не буде «со святими»,
Не буде «вічна пам'ять» по мені,
Чужі мені пісні з словами тими
І дзвони сі, потвори мідяні.
Коли вже треба голосить по трупі,
Нехай музика плаче, та без слів,—
І жаль, і сміх, і плач, і пісня вкупі —
То буде так, мов лебединий спів.

А та юрба, що посумує вранці,
Увечері нехай іде в танець.
Се дивно вам — після погребу танці?
Звичайний то смутним пісням кінець!

Та що ж, нехай не зрушу я нічого,
Зірвавшись в безодню забуття,
Аби не ранила так смерть моя нікого,
Як ранило мене моє життя.

[30.XI 1900]

Уста говорять: «він навіки згинув!»
А серце каже: «ні, він не покинув!»
Ти чуєш, як бринить струна якась тремтяча?
Тремтить-бринить, немов сльоза гаряча,
Тут в глибині і б'ється враз зі мною:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Так завжди, чи в піснях забути хочу муку,
Чи хто мені стискає дружньо руку,
Чи любая розмова з ким ведеться,
Чи поцілунок на устах озветься,
Струна бринить лагідною луною:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Чи я спущусь в безодні мрій таємні,
Де постаті леліють ясні й темні,
Незнані й знані, і наводять чари,
І душу опановують примари,
А голос твій бринить, співа з журбою:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Чи сон мені склепить помалу вії,
Покриє очі втомлені від мрії,
Та крізь важкі, ворожії сновиддя
Я чую голос любого привида,
Бринить тужливо з дивною журбою:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

І кожний раз, як стане він бриніти,
Тремтять в моєму серці тії квіти,
Що ти не міг їх за життя зірвати,
Що ти не хтів їх у труну сховати,
Тремтять і промовляють враз зо мною:
«Тебе нема, але я все з тобою!»

Kimpolung, 7/VI 1901

КОРОЛІВНА

— Королівно, ясна панно,
ви себе навек згубили!
Що з'єднало вас зо мною,
вбогим лицарем без спадку?

— Мій лицарю, любий пане,
се мені гірка образа,—
я ж не звикла продавати
свого серця за червінці!

— Королівно, ясна панно,
стану вашому належить
багряниця і корона,
а не ся буденна одіж.

— Мій лицарю, любий пане,
та невже я вам миліша
в багряниці та короні,
ніж у простих темних шатах?

— Королівно, ясна панно,
я зовсім безславний лицар,
бо від зрадницької зброї
умираю вдома, в ліжку.

— Мій лицарю, любий пане,
хай впаде за зраду сором,
слави ж маєте доволі:
ви обранець королівни.

— Королівно, ясна панно,
чує серце, що загину,—
хто ж вас буде боронити
від неслави, поговору?

— Мій лицарю, любий пане,
не боюсь я поговору,—
все чиню по власній волі,
бо на те я королівна.

— Королівно, ясна панно,
тяжко буде вам дивитись,
як мене ховати будуть
простим звичаєм, непишно.

— Ой лицарю, любий пане!
Не вражайте мого серця!
Що мені по всіх пишнотах,
якби мала вас ховати?

— Королівно, ясна панно,
заклинаю вас коханням,
майте гідність і в жалобі,
як належить королівні.

— Мій лицарю, любий пане,
нащо сі страшні закляття?
Се ж найгірше в світі лихо —
непровора, горда туга...

* * *

У сільській убогій церкві
грають Requiem органи,
хор голосить Miserere,
люд вітхав De profundis.

В домовині труп лицарський,
біля пього королівна
стала тихо та поважно,
мов до шлюбу наречена.

Не тремтить серпанок чорний,
що вкрива її обличчя,
і горить спокійним світлом
у руці воскова свічка.

По кутках дівчата плачуть,
а в юрбі йдуть поговори:
«Он ота його кохала...»
«Он ота вінка втерляла...»

«Он ота босоніж бігла
і ловила за стремена...»

«Хто ж ота, що стала поруч
коло гробу?» — «Королівна».

* * *

У палаті королівській
темний смуток і тривога
серед челяді двірської,—
щось король сьогодні гнівний:

очі мечуть стріли гострі,
гучно брязкають остроги,
руки стиснулися міцно
на хресті злотистім шпаги.

На порозі паж маленький
став наляканий, несмілий
і промовив ледве чутно:
«Ясна панна там чекає...»

Твердим голосом відмовив
гнівний владар: «Що ж, хай прийде,
хай почує привселюдно
від отця свого прокляття».

Ще не встиг король скінчити
слів безжалісних, недобрих,
як в юрмі загомонило:
«Гей, дорогу королівні!»

Поміж лицарів блискучих,
поміж дам препишно вбраних
королівна йде поволі
у буденних чорних шатах,

без серпанку й покривала,
з непокритою косою;
не спуска очей журливих,
не схиля блідого чола.

Затаїло дух лицарство,
пишні дами всі поблідли,
ждуть, мов грому серед бурі,
королівського прокляття.

Але що се? тихо й смутно
забринів старечий голос:
«Ти прийшла, кохана доню?
Сядь, спочинь, моя дитино...»

Ледве вчула королівна
ту лагідну, тиху мову,
затремтіла вся і впала,
мов росиночка, додолу.

Мов росинка, що холодна
та бліда трималась довго,
цілу ніч на верховітті,
поки сонце не пригріло...

У палати королівські
загостили жаль і туга,—
се були найвищі гості,
та прийшли без етикет.

20/VI 1901, Кімполунг



Ти не хтів мене взять, полишив мене тут на сторожі,
Ти мені заповідав скрасити могилу твою
В білий мармур, і плющ, і криваві осінні рожі,
Ти мені заповідав носити жалобу мою
Так, як носять в легендах царівни мовчазні, хороші.

Довго ждять мені, друже, ще мармур не тесаний твій,
Ще немає на чому повитись плющу жалібному,
Не цвітуть ще осінні троянди в порі весняній,
Камінь, темряву й кров маю тільки ще в серці сумному,
Не здаюсь я царівною людям в жалобі моїй.

Ох, як часто мене опановують сні зловорожі,
Сниться все, що я голову радо на страту несу,
Але то тільки сні,— я повинна стоять на сторожі,
Бо мені заповідано в спадок жалобу й красу,
Білий мармур, і плющ, і криваві осінні рожі...

7/VI 1901, Kimp[olung]



«Квіток, квіток, як можна більше квітів
І білого серпанку на обличчя,
Того, що звуть ілюзією...» Боже!
Як часто ті слова вчуваються мені
Посеред ночі: «Квітів, безліч квітів!
Я ж так любив красу!..» Мій бідний друже,
Я принесла тобі всі квіти, що дала
Скупа весна твого скупого краю,
Я всі збрала і в труну вложила,
Всю ту весну убогу поховала.

Ти спиш в землі між мертвими квітками,
І страшно думати мені про них
І про твій сон, я краще знов укрию
Серпанками ілюзії твій сон,
Щоб не чіпать страшних містерій смерті;
Я досить слухала її прелюдій,
Вони мені морозили всю кров,
Вони мене у камінь обертали;
Я досі того вимовить не можу,
Чого мене навчила пісня смерті.

Ні, ні, мій друже, спи спокійно, спи,
Я не скажу нікому слів таємних.
Квіток просив ти? дам тобі їх більше,
Ніж та ворожая весна дала,
Весна та люта, що тебе забрала.
Я дам живих квіток, зрошу їх кров'ю,
І заблищать вони, немов рубіни,—
Не так, як ті бліді, убогі квіти
Весни лихої,— і не будуть в'януть,
І в землю не підуть, і не умруть,

І ти знов оживеш в вінку живому
Живих квіток; ілюзії серпанок,
Серпанок мрій моїх тебе скрасить,
Та не закриє, будеш ти сіяти,
Як промінь сонця в мареві легенькім,
Що стелеться по золотому полі.
Нехай собі минає рік за роком,
Нехай мій вік уплине за водою,
Ти житимеш красою серед квітів,
Я житиму сльозою серед співів.

7/VI 1901

КАЛИНА

Козак умирає, дівчинонька плаче:
«Візьми ж мене в сиру землю з собою, козаче!»
— Ой, коли ж ти справді вірная дівчина,
Буде з тебе на могилі хороша калина.
«Ой, що ж тобі, милий, з того за потіха,
Щоб я мала червоніти серед мого лиха?
Ой, що ж тобі, милий, з того за відрада,
Щоб я мала процвітати, як мені досада?
Чи то ж тобі стане миліш домовина,
Як я буду зеленіти — німа деревина?»
— Як упадуть роси на ранні покоси,
То не в мою домовину, а на твої коси,
Як припече сонце веснянії квіти,
Хай не в'ялить моїх костей, тільки твої віти.
Ой, так не затужить і рідная ненька,
Як ти, моя калинонько, моя жалібненька...
Ой, ще ж над миленьким не зросла й травиця,
Як вже стала калиною мила-жалібниця.
Дивуються люди і малії діти,
Що такої пригодоньки не видали в світі:
«Чия то могила в полі при дорозі,
Що над нею калинонька цвіте на морозі,
Що на тій калині листя кучеряві,
А між цвітом білесеньким ягідки криваві».
Шуміла калина листом зелененьким:
«Ой, що ж се я німа стою над моїм миленьким?
Поки ніж не крас, дерево не грає.
А хто вірже глибоченько, тому заспіває.
А хто вірже гілку, заграє в сопілку,
То той собі в серце пустить калинову стрілку».

20/VI [1901]



В інші гори я полину,
але спогад не покину
, по зеленій Буковині,
по привітній господині.

21/VII 1901



Мрія далекая, мрія минулая
стала сю ніч падо мною,
мов якась постать похила, знебулая
над дорогою труною.

Мріє! та ж ми вже навік попрощалися,
гострим ножем розрізнилися,
в сні тільки часом на мить зустрічалися,
але і в сні не мирилися.

В нас не було ні розмови ворожої,
ні голосної образи,
та не було тії хвильки погожої,
щоб не принесла урази.

Крапля до краплі — гіркою отрутою
вщерть переповнилась чара...
Нащо те згадувать? Тінню забутою
хай промине тая хмара.

Мріє, не стій при мені жалібницею,
мов наряджаєш до гробу,
нащо ти встала з труни упирицею,
вдягнена в чорну жалобу?

За що мені ти журбою великою
очі і серце покрила?
Чи то за те, що гіркою осикою
мертвої я не прибила?

Чи то за те, що пісні найщирішії
я на прощання співала?
Чи то за те, що квітки найчистішії
на домовину поклала?

Чи то за те, що ніколи зневагою
я не тривожила тіні?
Може, за те, що з сумною одвагою
я не лягла в домовині?

Не докоряй мені, мріє загублена,
і не хились надо мною!
Мертва й похована ти, моя люблена,
он уже й хрест над тобою.

Кожна ураза тобі подарована,
мир нехай буде між нами.
Спи ж ти, піснями журби зачарована,
спи під моїми квітками.

Буркут, 10/VIII 1901



Ой я постріляна, порубана словами,
душа моя на рани знемагає,
неначе стрілами і гострими мечами,
мене його рука здалека досягає.

Ой ви, слова, страшна, двусічна зброя,
спиніться, дайте спокій на хвилинку,
уже ж ми в серце ранені обоє,
хоч я не стала з ним до поєдинку.

Не стала я, ой ні, додолу впала,
мої слова не зброя, а ридання,
я вилила усе, що в серці мала,
стлумила тільки се одно благання:

«Добий мене, дай згинутися одразу!»
Ох, як сей поклик з серця поривався,
та знала я, що тим завдам уразу,
і змовкла я, і голос мій порвався,
і заніміло серце. Краща доля
була тим лицарям, з сидельця збитим,—
по праву давньому була їм щира воля
гукнути: «Вбий мене!»... і — бути вбитим.

S.-Remo, 17/XII 1901



Ти хотів би квіток на дорозі моїй?
Нащо сипати їх попід ноги?
Хай живуть вони в ніжній красі чарівній,—
я сама їх знайду край дороги.

До маленьких, низеньких сама нахилюсь,
до високих очима докину,
обережно та ніжно лицем притулюсь,
стрівши в білім убранні тернину.

Будуть шарпати одіж суворі гілки
і скривавлять колючками руки,
та гілкам не допоможуть лагідні квітки,
ні, вони надгородять за муки.

Та й за віщо б ті квіти карали мене,
я ж не буду їх рвати руками,
ні під ноги топтати, мов зілля дрібне,
тільки злегка торкнуся устами.

Не плямив поцілунок мій зроду квіток,
чи то пишні були туберози,
чи квітки, що зродив найпростіший садок,
чи до краю вразливі мімози.

23/II 1902



Де тії струни, де голос потужний,
де тєє слово крилатє,
щоб заспівали про се лихоліття,
щастям і горєм багатє?

Щоб понесли все прихованє в мурах
геть на просторі майдани,
щоб переклали на людську мову
пісню, що дзвонять майдани?

Брусалим мав свого Єремію,
що голосив серед поля;
чом же свого Єремії не мав
наша зруйнована воля?

Полум'ям вічним на жах всім нащадкам
Дантове пекло палає;
пекло страшніше горить в нашім краю,—
чом же в нас Данта немає?

Гей, блискавице, громова сестрице,
де ти? Ровбий злії чари!
Хай ми хоч раз заговоримо громом
так, як веснянії хмари!

24/V 1902

ОСІННІ СПІВИ

1

ДО LADY L. W.¹

Ти, як осінь, умреш, розіллешся слізьми
над квітками, багрянцем і золотом,
передсмертний твій спів пролетить над людьми —
вітер лине отак над болотом,
де й вода вся важка, мов свічадо тьмянé,
вбрана в ряску й слизьке баговиння;
очерет тільки мертвий свій шелест почне,
обізвавшись на те голосіння,
та й замовкне... і вітер замовкне сумний,
об різку осоку розітнеться...
Так нехай хоч тепер спів бринить голосний!
Може, що на той спів відгукнеться.
Може, щастя, що ходить по ясній луці,
геть за річкою, там, на схід сонця,
хоч один квіт червоний, що має в руці,
перемінить в твого оборонця.
І від нього ще раз, хоч на мить на одну,
спалахнуть золото, квіти й багрянець,
і красу небувалу, дивну, чарівну
дасть обличчю остатній рум'янець,
і, мов крик бойовий, обізветься в речах
безнадійне і марне бажання;
і тріумфом остатнім заблิสне в очах
розпачливе осіннє кохання.
О, тоді не картайся, що сміло береш,
без вагання, палкими руками
небезпечний той дар. Ти, як осінь, умреш,
розіллешся над щастям сльозами...

2

ОСІНЬ

Рветься осінь руками кривавими
до далекого сонечка любого;
кров на шатах препишних шаріється,
оксамит і парчу залива.

¹ Леді Л. В. (англ.). — Ред.

Так для сонечка осінь убралася,
мов цариця у свято врочистеє,
все, що є на сім світі найкращого,
все збрала на пишний убір.

Але дні все коротшають, міняться,
гляне сонечко й знову захмариться...
Журисть осінь-сухитниця сонечко,
бо нема в ній весняних надій.

Рветься осінь. Терни невидимії
їй все тіло поранили, змучили,
а вона розпачливо всміхається:
«Сонце, сонечко, глянь, я сміюсь!»

Заховалось за горами сонечко,
з гір повіяло холодом, вогкістю,
сиві хмари на небо насунули,
«Ось я йду!» — обізвалась зима.

Осінь шáрпнула шати кривавії,
аж до ніг їй упали, розсипавшись,
непокрита, нічим не захищена,
застогнала: «Іди, бо вже час...»

3

ОСТАННІ КВІТКИ

Ох, розкрились троянди червоні,
наче рани палкі, восени,
так жалібно тремтять і палають —
прагнуть щастя чи смерті вони?

Не осиплються тихо ті квіти,
не настане життя в них нове,
ні, ударить мороз до схід сонця
і приб'є поривання живе.

І зчорніють червоні троянди,
наче в ранах запечена кров...
Ох, нехай же хоч сонця нап'ються,
поки ще їх мороз не зборов!

ПЛАЧ БРЕМІЇ

«Як золото стемніло,—
змінилося срібло пречисте!»

Ще листя сухе так недавно ясніло...

«Як золото стемніло!..»

Мов око сліпе, мріє озеро млисте...

«Змінилося срібло пречисте...»

Щось давнє так смутно в душі забриніло...

«Як золото стемніло!..»

На серце лягло щось страшне, урочисте...

«Змінилося срібло пречисте...»

1902, Зелений Гай



Ні, ти не вмиреш, ти щастя поховавеш
під білим покривом несправджених надій,
кришталі сліз над ним порозсипавеш,
убрані в іскри любих, марних мрій;

І буде спати щастя, мов царівна,
що на скляній горі знайшла труну,
життя ж твоє, мов нитка, довга, рівна,
протягнеться кудись удалину.

І часто ти безсонними ночами
до любої труни шукатимеш стежок
і сльози литимеш старечими очами,—
від них сріблом горітиме сніжок.

Коли ж, утомлена блуканням самотнім,
на сніговій постелі ляжеш ти,
щоб більш не встати, перед сном глибоким
останню мрію вгледити:

Ось іти
зібрався лицар молодий в дорогу,
на гору тую скляну, де щастя спить,
в душі несе і віру, і тривогу,
пустеля перед ним, як жар, горить.

Він без дороги йде все цілиною,
з усмішкою твоєї стежки мина,
і бачиш ти, що він вже під горою,
де спить твоя царівна чарівна.

Він на горі єдиним поцілунком
розбив труну і щастя оживив,
отим єдиним, легким подарунком
навік царівну горду покоровив,

і взяв її на руки, мов дитину,
і весело у замок свій поніс,
за ними йшла весна, і всю долину
покров квіток весняних цілий ліс.

Квітки цвітуть, і золотом багряним,
немов огнем, долина поїнялась,
співає щастя над своїм коханим,
і ні одна сльоза не пролилась.

А ти лежиш, і тіло одиноке
смертельний сон і холод обійма,
і мрія та про щастя яснооке
іде в туман, мов загадка німа...

27/VI [1902]



Осінній плач, осінній спів
посеред літа золотого
непереможно забринів
із серця мого.

Ох, то ж за те, що восени,
сумного, млистого поранку,
я раз невчасно завела
собі веснянку.

30/VI 1902

НІОБЕЯ

Діти, діти мої, чи я ж вас навіки втратила?
За що покарана я? За те, що так гордо впевнялась
на дітей моїх любих, на їх чарівную красу
і на славний мій рід, що я з Прометея походжу?
Що ж, богине страшна, хіба діти мої, що ти вбила,
не найкращі були серед людських і божих дітей?
Вбити їх ти могла, а сплямити красу не здолала,
і, хоч у горі закована, все ж я дочка Прометея —
і милосердя для себе не буду я в тебе благати!
Хоч би й хотіла тепер ти мені милосердя подати,
вже б не змогла, бо скінчилася влада твоя надо мною.
Ось я стою, мармурова, в камінних кайданах,
тільки очі мої ллють потоки палючої сліз.
Сліз моїх зупинити не можеш ти, люта богине,
бо й прометеївська гордість безсила була проти них.
...Діти, діти мої! Мов живими я бачу усіх вас,
тільки постаті ваші в сльозах, мов проміння тремтять...
Ти, найстарша моя, в білих шатах, велична і пишна,
наче постать богині, була ти подібна до мене,
тільки тепера ніхто б не пізнав, що я мати твоя.
Мармур оцей не такою мене одягає тепера,
як була я тоді, коли поруч з тобою стояла.
Люба сестричка твоя, голубка, моя жалібниця,
гірко б заплакала, вгледівши бідну матусю,
впала б до третьої доні моєї у рідні обійми,
тая ж одважна була, і розсудлива, й тихо-завзята,
завжди готова усіх захистити одним своїм серцем,
тим-то до неї горнулися мої всі малятка,
сльози свої їй несли, вона ж дарувала їм усміх.
Любі мої! Ви і в горі, і в radoщах все були вкупі,
наче троянди рожеві на кущуку спільнім,
а брати коло вас, наче гілля троянди колюче,
всякому рану готові були заподіяти,
хто б зневажив сестричок. Мій старший, найперший,
він був мов кедр на верхів'ї гори, негнучкий перед
вітром,
Ох, чому і за віщо так марне загинула сила,
що братам додавала одваги і певності в бою?
Тихо схиливсь його брат кипарисом лагідним
та смутним,

третій, молодший, мов плющ, його щільно руками обняв,
а наймолодший — мій вогник, багаття моє найдорожче,
як він востаннє спалахнув! вся батьківська кров
обізвалась!

Він переможцем здавався в остатню хвилину життя!..
Всі полягли як один, тільки зброя та диски лишилися,
он вони між покрасами донь, між ляльками маляток,
марні, зайві, хіба що на тебе потрібні,
щоб викликати з очей моїх знову потоки раптові,
якби часом ті сльози спинились в камінних очах.
Ой, не спиняться, ні! будуть литись отак до загину,
а як вихор зненацька або землетрус мене скине,
камінь об камінь розіб'є, на дрібний пісок

розпорошить,
то джерела гірські понесуть мене в море з риданням,
потім хвилі морські голоситимуть вік надо мною,—
і не вмере моя туга, мій жаль не загине у світі...
...Ох, якби ж хоч одно, хоч найменше зо мною

зосталось,
те дитяточко любе, моє немовляточко рідне!
Може б, устонька гожа так міцно могли притулитись
до грудей кам'яних, що збудили б життя в моїм серці,
і гарячая кров поборолася б холодний сей мармур,
і камінні сі руки, простягнені марне у безвість,
знов обняли б тебе тільки злотисте і ніжне, мов квітка,
і камінні уста, що поблідли й склепилися в горі,
знов би могли цілувати ті оченьки, іскорки ясні.
Або вже б серце розбилось, і я б, як людина, сконалася,
та не стояла б страшною потворою, каменем в тузі.
Мертва ж бо я і тепер, а тільки живі мої сльози...

Хто дасть моїм очам потоки сліз?
 Ні, нащо сльози, то ж не сніг нагірний,
 а туга щонайглибша має литись
 гіркими хвилями. Нагірний сніг ще може
 розтати від проміння весняного,
 в долину збігти джерелом раптовим,
 а на верхів'ї, що біліло снігом,
 віночок зацвіте рясних квіток.
 А туга... се, як море: перекотить
 всі хвилі, з краю в край, по цілім світі,
 остатня хвиля пробіжить по сліду
 найпершої, а перша дожене
 остатню, і таким невпинним колом,
 без краю, без мети ітимуть хвилі
 моєї туги... краще їх спинити...

Нагірний сніг, се жалощі твої.
 Як тільки щастя сонечко пригрів
 оті сніги, збіжать вони раптово
 і принесуть остатній дар мені,
 поринуть в течії моєї туги,
 доллють її, повніше стане море,
 і голосніше заривають хвилі...
 А в серденьку твоєму цвіт весняний,
 то білий, то рожевий, то червоний,
 віночком зацвіте, і той віночок
 завітчає те щастя молоде,
 що поцілунком визволяє серце.

...Чи тільки справді то сніги біліють?
 А може, то розжеврілася туга,
 як те залізо, що біліє біллю,
 змінивши на страшнім вогні три барви?
 І що, коли не загартує серця,
 а спалить і спотворить пал страшний?
 І що, коли замість віночка щастя
 покриють серце плями від вогню?
 Ой, що ж тоді моє все море туги
 проти сього невітського нещастя?
 І чим мені залити той вогонь,
 щоб не палив того серденька,— слізьми?

Чи, може, крив'ю? Так, вона твоя...
бо я готова сльози й кров віддати,
щонайчистішу кров, з самого серця,
щоб тільки пал вгасити і не дати
йому сплямити серця дорогого.

Ой, де ж воно, оте новеє щастя,
нехай засвітить, хай мені покаже,
чи то сніги, чи туги лютий пал.
Нехай тоді або доллється море,
або вже висохне. Тоді й пустиня
холодна й нерухома буде там,
де грала туга бурю живою,
і не стривожить жаль спокою смерті.

...Ні, мало і сліз тих, і слів, і думок,
і серця стискання, і болю, й ламання
у розпачі рук, і стогнання, і мук...
Одно застається — мовчання.

1/VII 1902

Обкладинка збірки
«Думи і мрії» (1899)



Обкладинка збірки
«Відгуки» (1902)



Ще не вдарив мороз, а вже втомлений лист
в'яне, жовкне...
Спів цикади дзвінкий перейшов в тихий свист —
хутко вмовкне...

.



Гострим полиском хвилі спалахують
після бурі у місячну ніч,
наче військо мечами двусічними
хоче зняти вразі голови з пліч.

Зброї полиск і гомін розкотистий —
се неначе повстання гуде,
наче сила народна узброєна
без упину на приступ іде.

Кожний меч — промінь світла небесного —
впав згори й знов угору зроста;
кожний гук — відгук сили одвічної,
що руйнує й будує світа.

Людське море, ти, сило народная,
з чого ж ти собі зброю скуєш?
Що повстане на місці порожньому
того світа, що ти розіб'єш?..

8/XI 1902, San-Remo

НА ЗЕММЕРІНГУ

Кучері темні уквітчала хмарка
цвітом з гранати огнистим,
лине туди, де здалека біліє
шпиль своїм чолом пречистим.

Лине і щедро квітки розсипає
геть по всім небі навколо,
хоче зогріти палкими квітками
теб холоднеє чоло.

Квітка торкнула, і сніг загорівся,
мов золотес багаття,
шпиль усміхнувся новою красою,
наче по слову закляття.

Пташкою хмарка летить до шпилечка...
Ось вони, ось вони в парі!
Як же вони поєдналися щільно
в спільнім великім пожарі!

1902

ДИМ

«Для нас у ріднім краю навіть дим
Солодкий та коханий...» Без упину
Я думала собі оці слова,
Простуючи в країну італьянську.
І мріялись мені далекі села:
Дівчата йдуть, співаючи, в ланів,
Клопочуться хазяйки невсипущі,
Стрічаючи отару та черідку,
Господарі вертаються з роботи,
Не прискоряючи ходи, поважно,
А нишком поглядають на димок,
Що в'ється понад комином низеньким,
І думають: «Оце ж воно й вечерея...»
І мріялись мені росисті луки
Волинські: здалека чорніє ліс
Зубчастим муром, а туман на нього
Безгучним, тихим морем напливає,—
Хто в лісі, хто у полі, стережися!
То котиться пропасниця лукава.
Але ночліжники собі співають,
Простуючи до лісу, на димок,—
Се ж там товариші багаття розпалили,
Там тепло, сухо, грають роєм іскри,
Мов бджоли золоті, вогонь танцює...
«Простуймо на димок!..»

І я дивилась

На ті бездимні села італьянські
(Вогню й малого для «поленти» досить),
На рижові поля, страшні «різайї».
Де невидимкою малярія літає,
Не боячись ні диму, ні вогню,—
І слово «чужина» бриніло в думці
За кожним стуком поїзда прудкого.
...Тунель! І дим влетів мені в вікно
Гіркою хмарою — поганий дим,
Либонь, погане вугля італьянське —
Так не душив і дим в курній хатині
Там, на Поліссі, тож було співали
Дружки весільні, аж дзвеніла хата,
Не хриплим, чистим голосом, дарма

Що голови немов у хмарі мріли;
Той дим гриз очі, але все ж не так,
Бо він був з дерева, а може, й те, що рідний...
...«Samperdagena». Слава ж тобі, боже!
Се — хутко Генуя, там і спочинок,
Там буде море, і веселе небо,
І давнє місто гордої краси
Одважного і вільного народу...
...«Он наша Генуя», — папок старенький
Показує мені удалину.
Дивлюся — і не бачу — мла закрила.
«Добродію, чи се тут часто з моря
Такий туман встає?» — питаю пана.
«Туман? Се не туман, се тільки дим,
Се завжди так. Воно й не диво — гляньте!»
Я глянула: немов високі щогли
У пристані великій, бовваніли
Крізь сиву млу тонкії комини.
Та скільки! цілий ліс! «Багатство наше
Отут росте!» — сказав папок поважно.
У фабриках не кришталеві стіни,
А з вікон те багатство не світилось,
За вікнами щось темне маячило...
Мені згадалось теж приморське місто,
Не італіянське, потім друге, третє,
Четверте — все над рідними морями —
І знову місто, те вже над рікою
Великою, гучною від порогів,
Мов рейнська круча, де якісь колеса
І день, і ніч глушать гук водопаду...
А потім села з полем, кучерявим
Від бурячиння... а над тим усім
Скрізь комини високі непомірно,
Мов сосни в горах — тільки що без гілля...
Ми в'їхали у передмістя. Чорні,
Закурені стояли там будинки,
Суворі та непишні. По будинках
До вікон хустя прип'ялось, мов злидні,
Що їх ні в двері, ні в вікно не випреш,
А з вікон визирали, мов привиддя,
Якісь бліді, невільницькі обличчя.
А над усім той дим, той легкий дим,
Що не гризе очей, притьмом не душить,

•
А тільки небо ясне застилає,
І краде людям сонечко веселе,
П'є кров з лиця, і гасить людський погляд,
І барви всі рівняє сивизною.
Ніхто його не чує, але завжди,
І день, і ніч, і кожну хвилину
Безгучно і таємно, та виразно
Він промовля: «Я тут, я завжди тут».
Той дим проник мені у саме серце,
І стиснулось воно, і заціміло,
І вже не говорило: чужина.

San-Remo, 1903, 21/I



Угорі так яро сяють зорі,
ні одна не криється за хмари,
наче світлом хочуть напоїти
небо й море, землю й світ надземний,
але небо темне, наче розпач,
у хаосі невизначнім море,
а земля вся тугою чорніє,
таємниця криє світ надземний,
невидимі, але гучні крила
вихра-велета і б'ються, й плещуть,
море плаче, й темрява тремтить...

Море плаче голосом великим,
дужі хвилі ринуть, і ридають,
і здіймаються все вгору, вгору,
вище все, аж поки дальнє світло
тих зірок голов їх доторкнеться,
тільки ледве чиста біль заблисне
на потужних головах, як раптом
наче темна сила їх підкосить,
і поляжуть голови, і люто
море кине подолані хвилі
в чорну ніч... не видно, тільки чутно,
як вони розіб'ються об землю...
А за ними вже нова фаланга
гомонить і світла досягає...
Море плаче, й темрява тремтить...

Нащо те велике змагання?
Адже завтра зійде сонце ясне
і само освітить гори-хвилі
або навіть і найменшу хвилю,
і найменшу рисочку біленьку
тої піни, що покине буря.
І чи буде море вигравати,
чи розстелиться безкраїм плесом,
повним тиші й любого спокою,
сонце дасть йому своє проміння
і прихилить неба гойним світлом.
Ніч мине, як вже не раз минала,—
тож не дарма темрява тремтить.

Нащо те великеє ридання?

Чи то мало в морі хвиль потужних,
чи то сі, що полягли тепера,
вже найкращі в усього братерства?
Адже стільки бачили їх зорі,
адже стільки пестило їх сонце,
адже стільки розкотив їх вітер.

І чому не плакало так море,
коли тихі та лагідні хвилі
марнували силу й вік недовгий,
поливаючи пісок неплідний,—
море тільки усміхалось сонцю,
і велике світло не тремтіло.

А тепер чого так серед ночі
море плаче й темрява тремтить?

І чого так жалує се море?

Чи того, що кращі хвилі будуть,
але сі не вернуться ніколи?

Чи того, що біль ота пречиста
мусить чорній темряві коритись?

Чи того, що й завтра день скінчиться,
що і завтра ніч настане знову,
і подвійно боротьба даремна,
і подвійно розпачлива туга?

Чи не тим так рвуться вгору хвилі,
щоб хоч промінь зоряний вхопити,
що не вірять в перемогу сонця?

Чи не тим вони отак ридають,
що не досить їм розбиту воду
в спадок іншим хвилям полишити,
але шкода й власної краси?

Хоч тремтить ся темрява безмежна,
але хто збагне її тремтіння?

Чи то жах їй лоно протинає
за невічну і недовгу владу?

Чи то тільки заздрощі неситі
на життя, на рух, на силу моря?

Чи то лютість нею б'є запекла
на ту біль, на зорі, на проміння?

Чи то радість хижа, зловорожа,
за свої всі темні перемоги?

Так ідуть оці питання марні,
як оті сумні, невидні хвилі:

блиск непевний дальнього сіяння
упаде і зникне, й розіб'ються
думи-хвилі в темному просторі...
Ніч темніє, і ясніють зорі,
море плаче, й темрява тремтить...

San-Remo, 24/IV 1903

БРАНЕЦЬ

(Середньовічний мотив)

На країну Італьянську
сильне військо наступило,—
за французькими полками
з різних сторін кондотьєри.

Всі злетілись, наче галич,
наче теє хижє птаство
на порубаного трупа,
щоб розшарпати до краю.

Де не зможе збройна сила,
там доступить зрада потай
і вужем тонким пролізе
від меча й вогню зручніше.

А чого не може й зрада,
лютий розбрат доконає;
що зосталось від чужинців,
те свої брати сплюндрують.

Горе тим, що йдуть одважно
у нерівний бій на згубу,
гірше тим, що від отрути
на безслав'ї погибають.

А найгірше тим, що марне
світом нудять у полоні,
як отой бездольний лицар
Габрієль ді Кастельнеро.

Сам Баяр, найкращий лицар,
взяв його в полон у полі,
і тепер сидить він бранцем
у французьким таборищі.

Не закутий у кайдани
і не замкнений на вежі,
без сторожі пробуває
у Баяровім наметі.

Здався він на слово честі,
у нерівнім бою впавши,
а Баяр, цнотливий лицар,
вірить лицарському слову:

дав злотисту шаблю бранцю,
і коня, і свого джуру
і просив усе лицарство
мати гостем італьянця.

І «гостює» по неволі
Габріель ді Кастельнеро,
жде, як бога, того часу,
що підуть на розмін бранці.

Сумно дивиться з намету
на околицю препишну:
край веселий Італьянський
і в біді красою сяє.

В темнім листі померанці
світять золотом червоним,
а оливи кучеряві
сріблом криють всі левади,

гори наче линуть в небо
чистим, легким візерунком —
але що то там біліє
по узгір'ю темно-синім?

Чи сніги то залягають?
Чи то хмари притаїлись?
Чи цвітуть каштани в гаю?
Чи потоки грають шумом?

Не сніги то, і не хмари,
і не цвіт, і не потоки —
ох! то куряться димове!
то французи палять села...

Габріель ді Кастельнеро
стиснув шабельку злотисту;
«Гей, коня!» — гукнув на джуру,
— До послуги, ясний пане!

Як почув слова французькі
бідний лицар італьянський,
шаблю випустив і тихо:
«Ні, не треба» — мовив джури.

І закрив рукою очі —
темно стало їм і чорно,
наче в'язням безталанним
у «колодязях» венецьких.

Габрієль ді Кастельнеро
заздрих тим безщасним бранцям,
що Венеція держала
у своїх страшних темницях.

Бо невільники не мали
ані зброї, ані джури,
ні лицарських обов'язків,
тільки мури та кайдани.

[San-Remo, 1903]

Я знала те, що будуть сльози, мука,
багато праці марної, дрібної,
невидної і часто, дуже часто
даремне вжитої. Не тільки надгороди
за все те я не жду, а ледве-ледве
від власного картання захищаюсь
і ледве стримую докори свого серця
за те, що завинила без вини.
Коли часами в сутіні щоденній
яскрава квітка щастя процвіте,
її приймаю не як надгороду,—
як дар, як диво, як нежданий рай,
відкритий на хвилину з ласки неба,
як легендарний з папороті цвіт.
А потім, коли знов наплине сутінь,
я думаю: я знала се, я знала,
мовчи, душе, спини свій стогін, серце,
так м у с и т ь бути...

Може, хутко прийде
година та, коли в сльозах побачу,
що я навік зів'яла, помарніла,
і квітка щастя раз назавжди зникла,
як легендарний з папороті цвіт.

Заплачу я кривавими сльозами,—
так, певне, плакали вигнанці в раю,—
але й тоді скажу: я знала се, я знала,
мовчи, душе, спини свій стогін, серце,
так м у с и т ь бути...

Хоч би вже не сутінь,
а тьма сувора залягла кругом,
я ще не здамся, буду прислухатись,
чи не заглух в душі мій давній грім,
тривожно думкою загляну в саме серце,
чи в ньому ще спалахують часами
колишні блискавиці,— а як ні,
якщо мене зима пройме до серця,
мою весну таємну переможе,

мої дивниці-квіти поморозить,
то я скажу: ні, я сього не ждала!
Умри, душе, розбийсь, холодне серце,
так жить не варт!

Тифліс, 3/II 1904

ДОЧКА ІЄФАЯ

Пусти мене, мій батеньку, на гори,
Де ряст весняний золотом жаріє,
Де вітер цвіт з мигдалів обсипас,—
Хай він мене дощем рожевим скропить,
Оплаче цвітом молодість мою.

Там, кажуть, з гір усю країну видко,—
Нехай востаннє я побачу більше,
Ніж бачила за все життя коротке,
Хай стану ближче до ясного сонця,
Скажу йому: веселеє, прощай!

Пусти мене, мій батеньку, на гори!
Зберу всіх подруг, всіх моїх коханих,
Я ще ніколи так їх не любила,
Як от тепер востаннє, перед смертю.
Ми не слізьми заплачемо,— піснями
Веселе дівування пом'янем.

Я золотим квіткам віддам всі мрії,
А вітрові свою дівочу волю,
Мов пелюстки, осиплються бажання,
У світ пущу з піснями всі думки.

Хай я сама сирій землі належу,—
Віддай мене тому, кому обрік,—
А те, що я на горах заспіваю,
Належить сонцю, вітрові й весні;
Кров кане в землю, а воно полине...

Пусти мене, мій батеньку, на гори!
Не бійся ти, що з гір я не вернуся,
Що вже несила буде покидати
Хорошого весняного життя.
Ні! з гір прийду мовчазна і покірна,

Схилюсь, мов квітка, на жертковний камінь,
Бо знатиму: хоч би сто літ жила,
Такої пісні вже б не заспівала,
Життя такого більше не вазнала б,
Як в час прощання на горі високій.
Даруй мені, мій батеньку, той час!

Пусти мене, мій батеньку, на гори,
Коли ти хочеш, щоб твоя дитина
Одважно йшла на передчасну страту,
Очей в сльозах до гір не обертала
І з сонцем не прощалася риданням,
Тебе, людей і бога не кляла!

[4.II 1904. Тифліс]

СПОГАД З ЄВПАТОРІЇ

Море стелиться чорним, важким оксамитом,
небо чорне і хмарне тяжіє вгорі,
тільки де-не-де, мов передсмертним останнім привітом,
промовляє зоря до зорі.

Невидимками крадуться чорні ворожії хвилі,
тихо, тихо, мов хитрих злочинців гурти,
і причаїли гомін, і скрили всі гребені білі,
ледве дишуть... підкрались і вдарили зразу в борти,

потрясли корабель наш і з реготом геть відкотились...
Знову тиша і знов темна сила таємно чига...
Від вогнів вартових дві дороги на морі зустрілись:
смуга мертво-зелена й криваво-червона стяга.

Ледве мріє, мов привид, далеке сонне місто,
ні вогнів, ані гуків музики до моря не шле.
Тихо так, наче вимерло в світі навколо все чисто,
тільки море залилось, а в ньому щось чорне і зле.

Чи се ж та «країна світла
і прозорі блакиті»,
де колись я забувала,
що десь є негода в світі?

Світло зникло, небо змеркло,
і блакить укрили хмари,
від минулого залились
невиразні, сумні мари.

Де ж ти, наша любя Stella Maris¹ ясна?
Ти колись нам слала
доріженьку світла, вабила нас красна,
долю віщувала.

Де той білий човник, що по тій дорозі
з нами плив «на чисте»?

¹ Морська зоря (лат.).— Ред.

Де те все поділось, що тоді нам мрілось,—
ясне, урочисте?
Білий човник, може, десь тут на причалі
тихо спочиває,
Stella Maris, може, завтра без печалі
цілий світ осяє,
тільки те, що мрілось, не питай, де ділось,
не питай... немає...

А тоді: «Нас було тільки двоє,
хвилі скрізь коло нас коливались,
і такі ми самотні обоє
серед того простору здавались.
Я дивилась на тебе, мій брате,
що гадала, не вимовлю зроду,
чим було тоді серце багате,
поховала я в тихую воду».

Я дивлюсь на сю чорну безодню.
Де то спить моя думонька, де?
Де б не спала, навіки пропала,
так, як любе життя молоде!..

27/VII 1904



Мої любі, до мене ходіть! я сама.
Поговоримо думами тихо.
Межи мною і вами нікого нема —
не розлучить ні щастя, ні лихо,
я спокійна, не бійтесь, слізьми не заллю
ваші образи любі та милі,
ви живі, бо я живо тепер вас люблю,
ви для мене тепер не в могилі.
Знаю добре — вже вирости квіти й трава
на могилах, що стали над вами,
але там тільки смуток і жах спочива,
вас нема там, ви й досі між нами.
Тільки смутно вам жити: зітханням, слізьми
рідну тінь рідні люди вітають,
ви — непрошені гості між тими людьми,
що найбільше з усіх вас кохають.
Ваше ймення в вигнанні, під карою сліз
заборонено спогад про нього,
образ ваш, мов упир, що з могили приліз,
кров зганяє з обличчя рідного.
Як осиковим кіллям отих упирів,
так хочать забуттям вас прибити,
обсівають маком дрібниць, марних слів,
аби ви не могли досягнути.
Як прибитий упир, ваша вражена тінь
блідне, блідне, і смерть її криє,
між живими і вами росте просторінь, —
рідне серце могилу вам рив...
Не дивіться докірливо, любі мої,
я не винна в сьому перед вами,
вам давала я думи і мрії свої
в час, як бавила інших словами.
Не спиняла я сліз, хоч потоком лились,
поки порох не змила могильний
з ваших образів чистих, і знов, як колись,
тривок з вами живий став і сильний.
Кров з лица, блиск очей я давала для вас
без жалю, не боронячись, вільно,
аж наблизивсь для всіх нас відродження час,
і життя знов поплинуло спільно.

Хоч дрібниці, клопоти і злидні життя
пас надовго, бува, розлучають —
так і перше було — в тім нема забуття, —
рідні рідну таки зустрічають.
Зустрічають зненацька на тих стежечках,
де ми вкупі, бувало, ходили,
в пісні голос озветься і слово в думках,
все живе — і зникають могили.
Жах і смерть, все, що прикре й нечисте, зника,
і ніщо не стоїть межи нами...
От і знову настала хвилина така,
я сама, мої любі, — я з вами!

І немає вже сліз в тій жаданій порі,
коли ми стоїмо на розмові, —
ви ж для мене не мертві, страшні упирі,
ви — створіння живої любові.

14/VIII 1904



Люди бояться вночі кладовища,
жаских казок і непевних примар,
страшно і вдень їм сумних катафалків,
чорної ризи, і ладану, й мар.

Я не боюся того, тільки смутно
поглядом поїзд сумний проведу;
любії тіні мене проводжають
в час, коли я з кладовища іду...

Спогад живий до живої говорить,
мертва могила над смертю мовчить,
і про страшну таємницю під нею
голос похованих в ній не кричить.

Я не боюся — мовчазна могила
нам не з'ясує, що діється в ній.
Вас я боюся, ви, труни живії
мрій наших спільних, любові, надій.

Вас я боюся — ви, зрадники-друзі.
Тільки не ваших ворожих речей,
я не боюся погроз і докорів,
ні, я боюсь ваших любих очей,

голосу вашого милого страшно,
рухів, обличчів, таких чарівних,
все, що в душі вашій діється скрито,
вчую я вмить, прочитаю по них.

Раптом побачу спотворені мрії,
мертві надії, зотлілу любов,
мертва душа гляне в очі марою,
в жилах мені заморозить всю кров.

Мертва душа буде жаско мовчати,
а заговорить могила жива...
Я не боюся вночі кладовища,
але страшні мені й вдень ті слова...

15/VIII 1904



Скрізь, де не гляну, сухі тумани розляглися,
поле і гай у серпанки тонкі повилися,
 марево біле покрило і річку, й сагу,
 вітер в полудня несе без кінця ту югу.

Світло сліпить, та не грає веселе проміння,
вітер гуде, та задуха гнітить, мов каміння.

 Так у розлуці з тобою кохання моє
 світить і смутить, буває й життя не дає.

15/VIII [1904], Зелений Гай

НАПИС В РУЇНІ

«Я, цар царів, я, сонця син могутній,
Собі оцю гробницю збудував,
Щоб славили народи незчисленні,
Щоб тямили на всі віки потомні
Імення»... Далі круг і збитий напис.
І вже ніхто з нащадків наймудріших
Царського ймення прочитати не може.
Хто збив той напис,— чи сперечник-владар,
Чи просто час потужною рукою,—
То невідомо. Дивним візерунком
Багато слів написано край нього
Про славу безіменного владаря,
Змальовано царя славетні вчинки:
Он цар сидить високо на престолі,
Народи подолані йдуть з дарами
Коштовними й додолу клонять чола,
А він сидить, немов камінний ідол
Під опахалами з барвистих пер.
Лице його подібне до Тутмеса,
І до Рамзеса, і до всіх тиранів.
Он далі він, схопивши за волосся
Одразу цілий гурт якихсь повстанців,
Кривим мечем над ними замахнув.
Лице його подібне до Тарака,
До Менефта, як і до всіх тиранів.
З лицем тим самим він левів полює,
Левіафанів ловить, б'є пташок
І їде полем через людські трупи,
І бенкетує по своїх гаремах,
І на війну жене своїх підданих,
І посилає на роботу люд,—
На ту страшну єгипетську роботу,
Що має вславити царське імення.

Іде той люд, мов хвилі в океані,
Без ліку, без числа на бойовисько
І стелиться під ноги коням царським,
А хто живим zostався з того люду,
Той гине на єгипетській роботі:
З його могили хоче цар зробити

Для себе пам'ятник — хай гине раб!
І раб копає землю, теше камінь,
Приносить мул з ріки і робить цеглу,
Виводить мури, статуї великі,
Запрігшись, возить самотужки й ставить
І щось будує вічне і величне,
Щось незрівнянне і потужно гарне,
Мальоване, мережане, різблене,
І кожна статуя, колона, малювання,
Мережечка, різьба і навіть цегла
Незримими устами промовляє:
«Мене створив єгипетський народ!»

Умер давно той цар з лицем тирана,
Зоставсь по ньому — круг і збитий напис.
Співці! не марте, вчені! не шукайте,
Хто був той цар і як йому наймення:
З його могили утворила доля
Народу пам'ятник,— хай гине цар!

28/VIII 1904

I

Коли дивлюсь глибоко в любі очі,
в душі цвітуть якісь квітки урочі,
в душі квітки і зорі золотії,
а на устах слова, але не тії,
усе не ті, що мріються мені,
коли вночі лежу я у півсні.
Либонь, тих слів немає в жодній мові,
та цілий світ живе у кожному слові,
і плачу я й сміюсь, тремчу і млію,
та вголос слів тих вимовить не вмію...

II

Якби мені достати струн живих,
якби той хист мені, щоб грати на них,
потужну пісню я б на струнах грала,
нехай би скарби всі вона вібрала,
ті скарби, що лежать в душі на дні,
ті скарби, що й для мене таємні,
та мріється, що так вони коштовні,
як ті слова, що вголос невимовні.

III

Якби я всіми барвами владала,
то я б на барву барву накладала
і малювала б щирим самоцвітом,
отак, як сонечко пречисте літом,
домовили б проречистії руки,
чого домовить не здолали гуки,
І знав би ти, що є в душі моїй...
Ох, барв, і струн, і слів бракує їй...
І те, що в ній цвіте весною таємною,
либонь, умре, загине враз зо мною.

2/IX 1904, Тифліс



О, не кори мене, любий, за мрії про славу,
не дорікай за жадобу тернів золотих,
сам ти в мені розбудив ту гадюку лукаву,
голос її засичав... а здавалось, навіки затих!

Чи ж не казав ти мені, що злетіла корона
злого злотиста
з мого чола з того часу, як я до роботи взялась
тихої, смирної. Зникла поезія чиста
з тої хвилини, як спільна нудьга почалась.

Ти се сказав. І спалахнуло соромом чоло
так, наче ганьби тавро ти на ньому поклав.
Погляд блука неспокійний, шукає навколо:
де ж він, той терен злотистий, щоб знов ореол мені
дав?

2/XI 1904, Тифліс



Ой не зникли золотії терни,
тільки почорніли,
ой не всохли кривавії квіти,
тільки помарніли.

Зійди, сонце, під моє віконце
та й засвіти ясно,
позолоти мої чорні терни,
нехай буде красно.

Загорися ти, моє серденько,
запалай пожаром.
Коли ношу кривавії квіти,
нехай же недаром!

2/XI 1904



Було се за часів святої Германдади:
кати-ченці взяли єретика
і повели його до Торквемади
на інквізицію. І чутка є така:

Спочатку мученик мовчав, і тільки сльози
текли по непорушному лиці,
мовчав на допити, мовчав на всі погрози,
раз застогнав — і мук ще додали ченці.

Раз крикнув. «Є на каяття надія, —
сказав великий серцевідець-кат: —
Залізом і вогнем ми виженемо змія
з його душі — і вигоїться брат!

Завдайте ще йому!» І завдали тортури
несвітської, нема на неї слів,
здавалося, впадуть від жаху мури,
моливсь один з ченців, щоб єретик зомлів.

Він не зомлів. І сталося дивне диво:
всміхнулися поблідлії уста,
погаслі очі спломеніли живо,
і мовив мученик: «Ченці, ради Христа,
Давайте ще вогню! Вогонь моя відрада.
О, дайте ще, благаю вас, кати!»
«Спалить його зовсім, — дав вирок

Торквемада, —

Надії вже нема. Перемогли чорти!»

ЕРРUR ТІ TRADIRO ¹

Тебе я, може, зраджу. В ту годину,
як таємницею весь світ укриє мла,
приникне геній з поглядом огнистим
і з поцілунком до мого чола.

І я тоді бліда й тремтяча встану,
покину ліжко і піду за ним.
Крізь темряву піду за гордим і величним
таємним генієм моїм.

Моїм устам свої слова надасть він,
одкриє всі дива, що знає сам.
Із серця глибини тоді полинуть
к широким, неозорим небесам
нестримані, одважні, вільні співи.

¹ А все-таки я тебе зраджу (*ital.*).— *Ред.*

ПІСНІ З КЛАДОВИЩА

* *
*

Я на старім кладовищі лежала,
тиша могильна круг мене співала,
тиша могильна співала: «Засни!
Щастя — то сни!»

Спати? Ох, спить у колисці дитина,
спить у могилі померла людина,
хто ж непомерлий в могилі лежить,
той хіба спить?..

30/IV 1905

* *
*

На кладовищі ми про щастя говорили,
і падали слова, і душу крили,
мов палим цвітом, щирії слова...

І смутно колихалася трава,
здавалось, мов усі старі могили
ховають те, що ми про щастя говорили...

30/IV 1905

ПІСНІ ПРО ВОЛЮ

I

Ось вони йдуть. Корогва у них має,
наче вогонь. Наче дим наступає,
сива юрба. Сунуть лави тісні,
чутно — співають «про волю пісні».

«Смело, друзя!» Але пісня ридає,
«Смело, друзя!» Мов на смерть проводить.
Страшно, який безнадійний той спів,
хто ж би під нього боротися вмів?

Ні, не про волю сей спів! Про неволю
плаче, й голосить, і тужить до болю
голос сумний, не вважа на слова,
плач погребовий слова покрива.

«Смело, друзя!» Се в тюрму чи на страту
хоче додати одваги брат брату?
Плаче беззбройний над братом-борцем
так, наче в землю ховає живцем.

Вроджені в злу розпачливу хвилину,
йшли ми в життя в передсвітню годину,
чули ми спів сей у кожній порі,
він нам казав: не діждеш до зорі!

Що вам до того, ви, вроджені зрання?
Личить співати вам пісню кохання
волі своїй, молодій та буйній,
рано співає панахиди по ній.

Хай процвіта ваша воля, як рута!
Нащо здалась вам та пісня-отрута?
Вже досхочу зажили її ми,
ви ж собі пісню створіте сами.

Пісню нову, щоб сіяла, як промінь,
щоб гомоніла й буяла, як племін,
так, щоб червона ясна корогва
з піснею вкупі творила дива!

Чого марсельську пісню чути?
 Хіба день слави вже настав?
 Хіба розірвані всі пути?
 Хіба тиран вже з трону впав?

Де зброя, громадо?
 Де військо в рядах?
 Чиєю ж се крів'ю
 политий нам шлях?

Се ж пісня того батальйона,
 що збройно в поле виступав,
 під прапор свого легіона
 незламну силу закликав.

А наша де зброя?
 Де військо в рядах?
 Чиєю ж се крів'ю
 политий нам шлях?

Чи вже розбито каземати
 в царській твердині віковій?
 Загомоніли раз гармати —
 чи се вже йде останній бій?

А де ж наша зброя?
 Де військо в рядах?
 Чиєю ж се крів'ю
 политий нам шлях?

Чи се на нас ідуть чужинці
 здобуту волю руйнувать?
 Чи за ту волю всі вкраїнці
 готові одностайно статъ?

Так де ж наша зброя?
 Де військо в рядах?
 Чиєю ж се крів'ю
 политий нам шлях?

Чи серед вражої батави
не мають давні бунчуки?
Перед царем свої булави
хіба не клонять козаки?

Погляньте ж, де зброя?
Де військо в рядах?
Чиєю ж се крів'ю
политий нам шлях?

Ген від Москви аж до Варшави
зачервоніли жупані,
козацтво «здобуває слави»,
спис і нагайки скрізь пани.

На кого ж та зброя
і військо в рядах?
Чиєю ж се крів'ю
политий нам шлях?

А в нас тут «Марсельєзу» чути,
немов тепера «Славний день»,
немов розірвані всі пути
і вороги розбиті впень.

Де зброя, громадо?
Де військо в рядах?
Чи ж крів'ю не досить
политий нам шлях?

III

«Нагасчка, нагасчка!» — співають накінець,
присвистують, притупують, ще пустяться в тапець,
чого ж се так утішилась, громадонько моя?
По кім же се гуляла так «нагасчка твоя»?

Се ж по тобі, громадонько, нагасчка гуля,
тобі ж вона й взнаки далась «восьмого фєвраля»!
Навіщо ж їй пагадувать такі веселі дні,
щоб знову розгулялася ще по твоїй спині?

Над власною наругою жартуєш ти сама,
невже ж бо ти, громадонько, зовсім без сорома?
Ще пісня не вродилася, щоб волі заспівать,
а ти мов заходилася знічев'я танцювать.

1/VII 1905, Колодяжне



Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила,
Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей.
А тепера я в тебе остатню надію вложила.

О, не згасни, ти, світло безсонних очей!

Мріє, не зрадь! Ти ж так довго лила свої чари
в серце жадібне моє, сповнилось серце уцерьт,
вже ж тепера мене не одіб'ють від тебе примари,
не зляка ні страждання, ні горе, ні смерть.

Я вже давно інших мрій відреклася для тебе.
Се ж я зрікаюсь не мрій, я вже зрікаюсь життя.
Вдарив час, я душею повстала сама проти себе,
і тепер вже немає мені вороття.

Тільки — життя за життя! Мріє, станься живою!
Слово, коли ти живе, статися тілом пора.
Хто моря переплив і спалив кораблі за собою,
той не вмере, не здобувши нового добра.

Мріє, колись ти літала орлом надо мною,—
дай мені крила свої, хочу їх мати сама,
хочу дихать вогнем, хочу жити твоею весною,
а як прийдеться згинуть за тес — дарма!

3/VIII 1905



Упоєні на бенкетах кривавих,
невільники-народи спали довго
у спільній віковій своїй темниці,
і снились їм гніткі та дикі сви.
Ті сні літали, наче хижі птахи,
у темряві крилами гучно били,
лякаючи незрячі сонні душі,
то знов ширяли, мов нічні сови,
безгучно, тихо звужували круги
і налягали зморою на груди,
безформною марою без обличчя,
що кров пила із невидимих ран.
І кидались невідьники-народи,
стогнали глухо, скрикували з болю,
безладно шарпались і побивались,
та один одного кривавили крізь сон,
одурені примарами важкими,
і прокидалися на мить у чорній тьмі,
підводили повіки обважнілі
і голосами, хрипкими від змори,
питали в темряви: чи хутко день?
А темрява відповідала сміхом,
роззявивши беззубу, чорну пащу,
і знову їх давила сном важким.
Але крізь сон пронизувались мрії,
мов промені з далеких тих світів,
що з нами тільки світлом розмовляють
і погляд наш привчають вірити в світло
без плям, без тіней... Мрії передсвітні,
які ви чарівні! Чи є весна,
яка б могла квітками дорівнятись
урочим барвам вашим? Де веселка
така ясна, щоб не здалась блідою
супроти вас? Хто бачив блискавицю,
яскравішу над полиск ваших крил?
Коли бува, щоб заграва червона
своєю кров'ю залила й втонула
препишні, ярі багрянці ваші
і ваш вогонь пожаром поїняла?

І марилося невільника-народом,
що вже вони прокинулись навесні,
і голосно вони вітали ранок,
і руки простягали, і до неба
зверталися засклеплені їх очі,
аж тут повіяв зимний вітерець,
обвіяв змучені палкі обличчя,
умив холодною росою очі,
розкрились очі, в'язні пробудились
і бачать: побіліла їх темниця,
виразно видко і склепіння, й стіни,
і всю її ширінь, і всю тісноту,
весь бруд, всю цвіль, всю печисть, і всіх гадів,
і всю страшну трагедію обличчів
невільницьких... А де ж багрянець мрій?
Як довго сон тривав? Чи се весна?
Так де ж її раптові ранні зорі?
З якого краю тута сонце сходить?
Чи, може, се й не день, а біла ніч,
та хвора тьма, та темрява бліда,
що на півпочі люди звуть весною?..

7/VIII 1905

Ось уночі пробудились думки:
«Спиш?» — мені крикнули і залюбки
кров мою пить почали, як вампіри...
П'ють без ваги, без жалю і без міри...
Ось налетіла одна промениста,
як метеор, безпричальна, вогниста
і пролетіла... її не спинить...
Чую, що погляд мій гостро зорить,
пильно пронизує темряву чорну, —
не подолати її неборну!
Думка пролинула, зсунулась тьма,
ось уже ясної й сліду нема...
Тільки даремно горять мої очі:
тьму освітити немає в них мочі...
Темно... Ох, мучать як думи-вампіри!
Годі, лишіть! всею силою віри
я узброююсь тепер проти вас,
слухний, бажаний настав тепер час.
Вірю я в правду свого ідеалу,
і коли б я тую віру зламала,
віра б зламалась у власне життя,
в вічність розвитку і в світу буття,
власним очам я б не вірила й слуху,
я б не впевнялась ні тілу, ні духу.
Се ж бо для віри найвищя міра!
Думка питає: «І віра та щира?»

3/XII 1905

ГРАФ ФОН ЕЙНЗІДЕЛЬ

Чого в пишнім замку ні в однім вікні
Всю ніч аж до ранку не гаснуть огні?
Чи граф фон Ейнзідель гуляє?
Так чом же ні співів не чуť, ні музик,
А зрідка чувати приглушений крик?
Чи граф фон Ейнзідель вмирає?

Ні, граф фон Ейнзідель і жив, і здоров,
Йому тільки в жилах бентежиться кров,
Думки не дають йому спати.
І вдень він даремно розваги шука,
А потім по ночах марою блука,
Обходить всі зали й кімнати.

Що гляне в вікно, то зустріне пільму
І марища в вічі заглянуть йому;
Він мусить заплющити очі,
Та з думки не гинуть обличчя бліді
І постаті згорблені, тонкі, худі,
Старечі, дитячі, жіночі...

Ті самі, що бачить він вдень навспражки:
Усе то піддані його й двораки,
Все слуги «від бога надані».
Чого ж вони хочуть? Що винен він їм?
Що він заподіяв підданим своїм?
За що його мучать піддані?

Він з божої волі, не з власної, пан
І катом ніколи не був для селян,
І панщина в нього лагідна,
Малії відбутки і легкі чинші,
Він з світу не звів нічиєї душі,—
За що ж ся кара негідна?

Чому ж як він ступить на замковий двір,
У кождих очах зустрічає докір,
Мов Каїн, що вбив свого брата?
Як піде на лан, де женці його жнуть,

Здасться, жєнці його мовчки кленуть!
«Бодай тобі наглая страта!

Ми тут, мов у пєклі, за душу твою,
А ти розкошуєш, неначе в раю!
За що тобі тії розкоші?
Така хіба воля небесна була,
Щоб кмет їв свій хліб тільки в поті чола,
А ти їв і дарма й за гроші?..»

Бринять день і ніч ті мовчазні слова,
Болить від них серце, болить голова,
Немає потіхи нізвідки.
Граф пити покинув червоне вино —
Підданською кров'ю відгонить воно —
Не милі напитки й наїдки.

І ворогом стала графиня-жона,
Турбот свого пана не тямить вона,—
Для неї то марні розмови,
Спокійно живе серед панських вигод,
Її тільки на думці пишнота клейнод,
Забави, турніри та влови.

У неї працюють в покоях дівки,
Все шати гаптують, мережать хустки,
Нанизують перли дрібненькі.
А графові страшно тих гарних речей:
«Жона бере світло дівочих очей,
Щоб з нього робить витребеньки...»

Був син-одиначок, мале пахоля,
Тепер він за пажу в дворі в короля,
Бо так забажалось графині.
Відколи в столицю подався його сип,
Зостався Ейнзідель, як палець, один
У замку своєму, як в пустині.

З кімнати в кімнату, з палат до палат
Як тінь сновигає нещасний магнат.
За ним мов слідкують очима
Суворі портрети з золочених рам,
Аж граф затремтить і зупиниться сам,
Бо холод пройде за плечима,

І руки тремтячі до їх простяга,
І так серед тиші уголос блага:
 «Скажіть мені, предки велебні,
Хто дав мені папства непростений дар?
І як мені скинуть сей прикрий тягар,
 Сі пута, для духу ганебні?»

Мальовані очі, мов справді живі,
Йому відмовляють: «Ми всі вартові
 Твого предковічного права,
Ми лицарі всі без догани й страху,
Ми в серці ховали не марну пиху,
 А цноти, що зрощує слава.

Глянь, всі ми — закуті в залізо борці,
Або посивіли в науках ченці,
 Ми світочі свого народу.
За нами спокійно жили орачі,
Бо ми боронили і вдень і вночі
 Плоху гречкосійську породу.

Лицарські повинності — гірше ярма,
Ти скинуть їх прагнеш тепер, та дарма!
 У кров переходить лицарство!
Поглянь у свічадо, чий погляд зорить
З очей твоїх чорних та гострих в сю мить?
 Чи є ж проти спадку лікарство?

Якби ж ти той спадок в собі поборов,—
На тебе повстане вся предківська кров
 І буде змагатись запекло.
З твоїх пориваннів не буде пуття:
Хто так на розпутті прожив все життя,
 Не піде ні в рай, ані в пекло...»

КАЗКА ПРО ОХА-ЧАРОДІЯ

В тридев'ятім славнім царстві,
де колись був цар Горох,
є тепер на господарстві
мудрий пан, вельможний Ох.

Сам той Ох на корх заввишки,
а на сажень борода,
знає край і вдовж і виширшки,
і кому яка біда.

Чи хто правий, чи неправий,
чи хто прийде сам, чи вдвох,—
всіх приймає пан ласкавий,
тільки треба мовить: «Ох!»

На зеленому горбочку
спершу він людей приймав,
потім сів у холодочку,
звідти голос подавав.

А як з ранку та й до ранку
стали люди обридять,
Ох зробив собі землянку,
Оха більше не видать.

Але хто те місце знає,
де трухлявий пень і мох,
той приходить і волає
або й тихо каже: «Ох!»

Хоч би навіть ненароком
теє «ох!» промовив ти,
знай, що вилізе те боком,—
воріття вже не знайти!

Бо затягне з головою
трясовиця мохова

і з душею, ще живою,
під землею похова.

Під землею ж там — палати,
де вельможний Ох сидить,
гарні, пишні кімнати,
срібло-злото скрізь ряхтить;

дорогії самоцвіти,
наче зорі, миготять,
скрізь заморські дивні квіти,
по клітках пташки сидять;

золотії грають рибки
в кришталевих скриньочках;
і ведмеді ходять дибки
в рукавичках, жупанках.

Враз тебе там обморочать
блиск і пахоці міцні,
попугаї заторочать
приказки якісь дивні.

І безглузді очі втупить
в тебе рибка, мов чига...
Тут ведмедів гурт обступить,
кожен лапу простяга,—

той бере тебе за руку,
той торкає за плече;
боронь боже ворухнутись! —
кров одразу потече.

Бо крізь білі рукавички
враз проб'ються пазурі
гачкуваті, мов гаплички,—
так і вп'ються, мов щурі.

Тож, коли вже раз попався,—
наче в пастку бідна миш,—
то сиди, мов прикувався,
не рушай, мовчи та диш!

Вийде Ох: «Вітай в гостині!
Чи волієш нам служити?
Чи волієш, може, нині
головою наложити?»

Скажеш: «Я служити не згоден»,—
зараз цок тебе в лобок,
якщо ти носить не годе
рукавички й жупанок.

Стань на службу — подарують
рукавички й жупанець,
привітають, пошанують,—
тільки ж там тобі й кінець!

Вічно будеш пробувати
у підземному дворі,
більш тобі вже не видати
ані сонця, ні зорі.

Де торкнешся — всюди брами,
під замком та під ключем...
Десь далеко хтось часами
озивається плачем.

Спів на плач відповідає,
плач на спів, так без кінця...
Кажуть, бранка там ридає,
жде юнака-молодця;

коло неї там Жар-птиця
співом душу потіша,
та сумна міцна темниця,
смутна в дівчини душа.

Якби хтів їй волю дати
хто з хоробрих юнаків,
мусить перше розрубати
сімдесят ще й сім замків...

Вже вам казка обридає?
Що ж! хто має кладенець,
хай замки ті розрубась,—
буде казочці кінець!

[7.III 1906]

ВЕСЕЛИЙ ПАН

Далебі не стане мочі,—
подуріли мужики!
Лізуть в очі поторочі,
пащекують про страйкї...
Чи дадуть мені ті хами хоч годину чисту?
Гей, підіте приведіте музику троїсту!

Кажуть, голод в їх почався,—
якщо правда, дуже жаль.
Я б зібрався, розпитався,
але ж нині маю баль...
Що? прийшли оті голодні? — Добре, почекайте!
Гей, цимбали! швидко, шпарко враз, музики,
грайте.

Що там? бунт?.. не бійся, Валю,—
зараз будуть козаки...
Прощу в залю всіх до балю...
Гей, шампана, двораки!
О, вже там дають їм хльосту... що за дикі крики?!
Гей, цимбали! швидше! шпарче! голосніш,
музики!!!

[7/III 1906]

ПРАКТИЧНИЙ ПАН

Я не боюсь бунтівників,
у мене з ними згода,
я не покличу козаків,
мені то невигода.

Як прийде збіжжя розбирать
із хуторів голода,
я вийду сам її стрічать
і розчиню ворота.

Беріть, везіть хоч на возах,
я й сам ще навантажую,
я лиш на власних терезах
мішечок кожний зважую.

Що ж, се товар якраз про вас,
шановні «продуценти»,
я певен, ви мені в свій час
заплатите проценти.

Сам грошей править не піду,
Я ж не лихвар-жидюга!
Вже я собі таких знайду,
Що зроблять се для друга.

ПАН ПОЛІТИК

Ба, що робить? скінчився вік лицарства,
доводиться не списом, а пером
боротися з Іваном та Петром...
Пишу статтю «Про кризис господарства».

Я знаю сам, що я не Ціцерон,
а все ж таки, коли я добре схочу,
то хоч кого словами обморочу...
Скажу промову в «партії ворон».

Тепер всяк хам показує натуру,
а нам мовчать? Се був би чистий страм!
Та я готов піддержать сім програм!..
Я становлю свою кандидатуру!

ПАН НАРОДОВЕЦЬ

Ось послушайте, Іванцю,
я ж добра вам жичу,
я надумав видавати
часопись мужичу...

Нащо вам здалася тая
мудра політіка,
тільки часу марнування —
сварка, біятіка.

Хай пани ідуть до Думи
голову сушити,
я вам справи господарські
поможу рішити.

Я навчу вас, як гноїти
землю для пшениці.
Кажете, землі немає?
То пусте, дрібниці!

Розкажу вам, як де в світі
сіно косять люде...
В вас немає сіножаті?
Ет, якось-то буде!

Розкажу вам, як худобу
треба випасати...
Вам не стало пасовиська?
Чи ж на те вважати?

Ну, навчу вас, як палезить
пильнувати ліса...
Ви не маєте вже ліса?
Отуди до біса!

То хіба навчу сушити
вікове болото...
Як? Не маєте й болота?
No, to mniejsza o to ¹!

¹ Ну, це не так важливо (польськ.).— *Ред.*

Але ж слухайте, коханку,
я ж добра вам жичу!
Хоч спаліте, а купіте
часопись мужичу.

КАЗОЧКА ПРО КРАЙ ЦАРЯ ГОРОХА

Ви чули казочку про край царя Гороха?
Чи знаєте, чому людей там стало «троха»?
Хтось з люльки іскру здув, а загасить не зміг,
і знявся пожар такий, аж загорівся сніг.
У ратуші пан вїйт зліз на високу вежу
і радив притлумить соломою пожежу.
Тут райці всі до стирт,— хто скільки зміг, загриб,
та й жбурнули в вогонь з соломою весь хліб.
Горіли городи, зникали цілі села,
країна вся була червона та весела.
А потім стало враз так сумно, як вночі,—
де ділись цехові, лицарство, орачі?
Хоч хто й живий zostавсь, то ледве совав ноги...
Тоді пішли в похід проти людей безроги.

[7/III 1906]

ЛЕГЕНДА

Було колись в одній країні:
сумний поет в сумній хатині
рядами думи шикував;
вопи й «рівнялись», мов піхота,
аж тут співця взяла охота —
і він їм крила подавав.

Крилами думоньки тріпочуть,
порядку слухати не хочуть,
розбили всі шеренги вмить!
І вб'єш ти крилате військо
на життєве бойовисько
в тісній хати в світ летить.

Одна полинула високо,
друга поринула глибоко,
а третя вже гніздечко в'є;
та — мов орлиця славу кличе,
а друга чайкою кигиче
або возулею кує.

Буйна шукає сходу сонця,
лагідна в'ється край віконця.
мов ластівка все припада́,
закохана — співа дівчині,
мов соловейко на калині
сльозами-співами ридá...

Тим часом люди працьовиті
розкинули майстерні сіті,
сильця поставили, пасткі,
по кущиках позасідали,
принадоньки понакладали
та й пу ловить думки-пташки.

Так люди, думок наловивши,
по кліточках розсадовивши,
їх заходились чепурить:
всіх чорнокрилих побілили,
а білих трошки почорнили
і всіх дали позолотить.

А щоб котра не полетіла,
приборкали усім їм крила —
тепер буянню їх кінець! —
Ніжки до купи пов'язавши,
у кошик гарно повкладавши,
несуть співцеві на ралець.

Співець тоді вже не в хатині
і навіть вже не в домовині,
а в Вічній Славі пробував
(се є така країна гарна,
хоч дехто каже — легендарна),
то ж там поет гостей приймав.

Бо то ж якраз тієї днини
були співцеві роковини —
родження й смерті заразом.
Віншують гості, подарунки
виймають, розв'язавши клунки:
«Твоїм добром — тобі ж чолом!»

Пташки тоненько щось пищали
та позолотою бряжчали...
Поет звернувся до гостей:
«Громадонько моя поштива,
де ти набрала сього дива?..»
Він не пізнав своїх дітей!

[1906]



Тиху задуму вечірнюю
на́прасна буря розвіяла.
Білу чуприну розтріпавши,
сивії брови насупивши,
з чорних очей розсипаючи
то блискавиці палючі,
то градовиння холоднее,
гналась вона навісна.

Перешуміла. Та досі ще
сльози важкі ронить дерево,
бережно-тихо спускаючи
з віття на віття і в діл...
Сумно по гаю осиковім
тіні блукають похилії,
тіні від хмар дощових.

Місячним світлом переткані,
Наче серпанки жалобнії,
між деревами спиняються,
стовбури білі, тоненькії
в тузі німій обіймаючи,
стовбури тихо тремтять.

Страшно дивитись, як сунуться
тії серпанки без постатів,
сліпо непевними рухами,
наче тіла́ без душі.

Сунуться марища й журяться
тою журбою нелюдською,
що як людину оплутає,
то заморозить всю кров.

Сумно в гаю заспокоєнім,
вогкою ніччю придавленім,
жаско не так перед бурею,
як після бурі з нудьги.

21/VI 1906. Зелений Гай

ПРОРОК

(З біблійних мотивів)

Я духові серцем сказав:
«Навіщо ти будиш мене серед ночі?
Навіщо сі тихі уста розв'язав
І речі надав їм пророчі?
Оспалі тут люди, в них в'ялі серця,
Народ сей не вдався на борця».

Мій дух промовляє мені:
«Ставай, вартовий, без вагання на чати!
Хоч люди замлілі в рідній стороні
На голос твій будуть мовчати,
Та слава про них загримить до зірок,
Що є з їх народу пророк».

Київ. 11/XI 1906

ЖІНОЧИЙ ПОРТРЕТ

Ти чесна жінка, ти не продаєш
своїї вроди й пестоців за гроші,
неширих поцілунків не даєш
за лакомство нещасне, за розкоші.

Ти горда жінка, ти не увійшла
в кубельце, звите дружніми руками,
найтяжчу працю ти собі взяла,
несеш мовчазно довгими роками.

Ти добра жінка, слів терпких нема
у тебе для таких, що «впали низько»,
хоч злидні перетерпіла й сама,
хоч і тобі була спокуса близька.

Ти щира жінка. Тим своє чоло
ти хилиш низько, про таких згадавши,
що продаються; знаєш, як було
їм гірко й солодко, в неволю впавши.

Бо продалась і ти. Не за срібло
і не за ласощі, не за дарунки,
але за те пестливе тепло,
за любі речі та за поцілunki...

Се ж голод серця гнав тебе за тим,
у кого в очах діаманти ясні,
чий сміх тобі здавався золотим,
а кучері були, мов грона рясні.

Не тіло ти, а душу продала,
свій хист і розум віддала в неволю,
у каторгу довічну завдала,—
і гірко й солодко тобі до болю.

27/XI 1906



Не хутко те буде... Чи й буде, чи ні?
Не знаю. Та видиться все те мені,
так ясно — виразно стає перед очі,
як часом в яскравії, місячні почі
малюються тіні на білій стіні —
виразні та прості, хоча й таємні,
різкі, хоч тремтячі. Враз хмарка наліне
і тіні змішає, і сутінь поплине,
мов сивий серпанок... хвилина одна —
і знову показує тіні стіна
різкі, хоч непевні. Невже се тополя
відбилась ота, що стоїть серед поля?
Вона тут подібна до вежі. А се
невже той листочок, що вітер несе?
Зовсім він подібний до хижої птиці...
Отак в моїх мріях ідуть плетениці,
непевнії тіні далеких речей,
і раптом зникають від пильних очей,
і знов виступають. І теє, що буде,
здається мені вже минулим: ті люде,
їх речі й події знайомі мені,
мов чула їх в казці, мов бачила в сні
ще здавна, ще змалку... Так, наче сі тіні
жили десь зо мною в незнаній країні.
І я до їх рвуся у ту далечінь,
де спогад про мене вже буде, мов тіп'є
від того листка, що зірвався до ранку
і в сутіні зник, мов у сивім серпанку...

2/XII 1906



Ой в раю, в раю, близько Дунаю
виросло зело, всім нам весело.
В нього стебельце — з коп'я дерéвце,
на ньому гілки — золоті стрілки.
А на вершечку квіточка сяє,
квіточка сяє, рай звеселяє.
Десь узялася лютая змія,
розп'яла крило та понад зело,
ясна квіточка потьмарилася,
райська земля засмутилася.
Ой надбіг, надбіг білий молóдець,
білий молодець, всім переборець,
вирізає сучок та зробив лучок,
вломив гілочку, ясну стрілочку,
устрелив змію попід реберце,
попід реберце в самеє серце.
А де кров кане, там пожар стане
та запалають гори-долини
ясним пожаром без пожарини.
Райська птиця вся сполошиться,
замахне крилом та понад зелом,
ярає квітка злотом васяє,
нехай же сяє та й не згасає.



В холодну піч самотній мандрівець
в глухім бору знайшов старе кострище;
при місяці білів холодний попілець,
чорніло вколо нього пожарище,
стриміло скільки цілих ще дровець,
були сирі ті, що лежали вище,
либонь, отой, хто сей вогонь палив,
не допаливши, кинув і залив.

І мандрівець тремтячими руками
почав багаття згасле ворухить,
знайшов десь іскорку меж трісками,
і втішився, і став її живить.
Затлівся присок дрібними зірками,
та вогник не спалахнув ні на мить,
і мандрівець, прогаявши годину,
подався геть, проклявши пожарину.

А іскра тліла в попелі важкім
і ятрилась, мов незагойна рана,
все не могла ожити в огні яркім,
і хворий пал той чеврів аж до рана.
На сході сонця у димку тонкім
вогню блиснула смужечка багряна.
А поки сонце осіяло бір,
вогонь вже лютував, мов дикий звір.

ЛÉГЕНДЕ DES SIÉCLES ¹

Здавен, було, марю: коли б мені сила,
то я б у той храм таємничий вступила,
де світять крізь пільму науки дива,
де людська не хилиться вділ голова,
а гордо здійсмається чоло думливе,
знаття свого певне, і ясне, й щасливе,
де ллється у душу величний спокій,
немов легендарний цілющий напій.
Гадала: замкнуся у тиху кімнату,
на скарби всесвітньої думки багату,
сховаю в книжки всі чуття, мов у труни,
замовкнуть у серці моєму всі струни,
сама тільки думка, холодна, ясна,
жива в мені буде, вона лиш одна.
Мій розум тоді розів'ється так вільно
і буде зорити без гніву, а пильно
на давні віки, на колишні події,
на трупи світів, на померлі надії,
на марища віри, на кості людей,
на зародки звірів, рослин та ідей.
Все злучиться в цілість — природа і люди,
що є, що минуло, що сталося, що буде,
і рідне й чуже повєднається щільно
і житиме в думці моїй нероздільно,
затихнуть навік ворожнеча і болі,
не буде діяти вже й ганьба неволі,
усім моїм мукам настане кінець —
і се буде пильної праці вінець.

* * *

Так марила... аж надійшла під браму —
не храму, пі, а тільки огорожі,
що там стоїть, неначе на сторожі,
і заступá профанам вхід до храму.
Високий був у брамі тій поріг,
його переступить не кожен міг.
Не перейшла і я,— жадібний зір
промкнувся тільки за поріг до двору,

¹ Легенда віків (франц.).— Ред.

хотів пробігти по всьому простору
і потьмарився — то страшний був двір,
між трупами світів, ідей, народів
вились, як змії, звої хороводів.
Якісь чужі, незнані племена
людей чи звірів виринали дикі
із сутіні віків, страшні, великі,
зникали з ними враз їх імена...
Од їх лишилися тільки дивні рупи.
І затремтіли мого серця струни.
Колись так, може, й паша рідна мова
зостанеться на загадку вікам

.
німим, холодним, дивним труном слова
.
.

Стогнав він під напасницьким бичем,
тиранам груди пробивав мечем,
укупі з бранцями ридав він у полоні,
пророкував у гордім Вавілоні,
горів пожаром, в небо линув з димом,
і ріс, і падав з Карфагеном, з Римом,
і гартувався серед бучних чвар,
від різновірних мучився примар,
на мільон часток він поділився,
і все ж він ні на йоту не змінився.
Коли стрічав гурти рабів німих,
свій голос гучно подавав за пих,
і в їх гіркій, давно минулій долі
все бачив образ рідної неволі.

.
Насунула важка червона хмара,
гула в ній громом братобійна чвара,
вона покрила цілую країну
і повернула всю її в руїну.
Замерк мій дух, і серце заніміло,
і слово з уст озватися не сміло,
бо та країна — то була моя...



За горою блискавиці,
а в долині нашій темно.
У затоці чорні води
плещуться таємно.

Блискавиця в небі лине,
а в затоці потопає,
в чорний гріб вода понура
ясную ховає.

Аж тоді скориться світлу
темноводная затока,
як звоює небо ціле
буря ясноока,

як пониже блискавиця
води срібними мечами
і на саме дно загляне
бистрими очами.

Аж тоді на світло світлом
відповість оця затока,
як висока блискавиця
стане ще й глибока.

Балаклава, 28/VIII 1907

НАРОД ПРОРОКОВІ

Ти прокляв нас прокльоном важким
За жорстокість, упертість і зраду.
Сам судив нас, і вирок дав сам,
І ніколи не кликав на раду.

Скорпіоном язик твій був нам,
Ти нас мучив і жалив невпинно,
А тепер ще й стоїш проти нас,
Мов ображений ти безневинно.

Так, тепера здається тобі,
Що вже й світ не видав стільки муки,
Скільки ти від народу прийняв
За свої велемудрі науки.

Ох, який же це з тебе пророк,
Що твоє випозорее око
Тільки власную бачить біду,
Та й тієї не бачить глибоко?

Ти ще скарги заводиш та жаль,
Ти, єдиний безсмертний в сім тлумі!
Адже вічно твій житиме дух
Вкупі з словом в прокльонах та глумі.

Хоч побити ми можем тебе,
Каміняччя навергавши силу,
Але ж тим тільки вищу тобі
Та міцнішу насиплем могилу.

Хоч блиснеш, мов летюча зоря,
Се для твого безсмертя доволі,
Ми ж, неначе Молочная путь,
Мусим довго світити поволі...

А на кожного з нас темна ніч
Наче ворог у схові чигає,
Зимні руки — важке забуття
Із простору віків простягає.

Де є камінь такий на шляху,
Щоб на нього не збили ми ноги?
Чи бував нам проводар коли,
Що не вів манівцем без дороги?

Так, зачерствіли наші серця,
Мов рілля через довгу посуху,
Та за тєє не нас ти клени,
Проклинай своє браття по духу.

Чи один же такий, як і ти,
Нам казав: «Так говорить найвищий».
Інший тому брехню завдавав:
«Я від бога»,— казав. Хто щиріший?

Адже тільки не хутко діла
Виявляють нещирість у слові,
Як же маєм одразу, без діл,
Пізнавать вашу душу по мові?

О, якби ж ми побачить могли
Власним оком хоч раз того бога,
Що до нього ви кличете нас!
Як стріла була б рівна дорога.

Ох, якби ж він і нам уділив
Світла мудрості з свого проміння,
Ти б не кидав прокльонів на нас,
Ми б не кидали в тебе каміння.

Та чи був би ти радий, щоб ми
Раптом стали, як ти, всевидючі?
Ох, либонь, ти б сконати волів,
Як вигнанець-пророк серед пущі...

[Ялта. 3/XII 1907]

ПОЛЯРНА НІЧ

(Фантазія)

Сиділи ми при згаслому багатті
усі гуртом, — а гурт нас був чималий, —
дивилися, як вогники блакитні
тремтіли і конали, як між вуглям
вилися прудко золоті гадючки
і чезли, а за ними чорний вугіль
сивизною вкривався, наче старів.
Нам хата все тіснішою здавалась,
бо темрява з кутків давно вже вийшла
та й обступила нас, немов облога.
Остатня свічка наша догоріла,
і вже не видно стало ні стола,
ні плям з вина червоного на ньому,
ні чарочок порожніх та побитих,
ніяких решток з бенкету... той бенкет
немов останній був на сьому світі,
так сумно нам було тепер по ньому.
Один з нас обізвався: «Як погасне
се вугля — буде чорно, як у гробі».
«То принеси ще топлива», — хтось мовив.
«Принести? Звідки? Ти хіба не чуєш,
як хуртовина грає? Коли хочеш
позбутися життя, то вийди з хати», —
понуру перший відказав і змовк.
«Та що, посидьмо в темряві, братове, —
озвався наймолодший веселенько, —
припас для їжі є, живитись будем
павпомацки, а там настане день...»
«День? Кажеш, день? Ти звідки знаєш?» —
на його всі сердито загукали,
та не збентежився ні крихти хлопець:
«Відомо всім, що ніч була по дневі,
А день по ночі!» Ще й зареготався.
«Ото сказав! — промовив злісно дід, —
Раденький, що дурненький! Ще й сміється.
«Відомо всім!» Либонь же, й те відомо,
що смерть, була, і поночі приходить,
і до схід сонця»... — «Ба! Коли вмирати,

то день чи ніч надворі — все одно,—
для мертвого і сонце в небі чорне,—
перечився хлопчина невгамовний,—
ви б краще те подумали, дідусю:
як довга ніч, то й день же буде довгий,
полярний, вічний день!» — «Ніщо не вічне!» —
пробовкнув дід,— ніхто його не слухав,
бо хлопець розбудив надію нашу,
і всі його питали, мов пророка:
«Коли ж той день? Чи довго ще ся ніч?»
«Недовго, ні!» — «А ти ж по чому знаєш?..»
«Передсвітом буває найтемніше,
а темряви, як ся, ще не бувало!»
І в голосі озвалася перемога
у юнака. Хто мовив: «Правда, правда!»,
а хто почав пригадувати вголос,
чи вже давно ся ніч нас обгорнула,
один казав: «Два тижні!», другий: «Місяць!»,
ще інший: «Де! давніше!» — «Ні, недавно!» —
змагався ще якийсь. «Одно відомо,—
знов дід проворкотів понурим гласом,—
що всі ми й доби, й тижні погубили
в сій клятій тьмі, шкода їх і шукати!
Про найтемнішу ніч — ніхто не знає,
чи се вона остатня... Може, перша
з тих, що без просвіту». — «Та ну вже, діду,
хоч би мовчали. Справді, ви, мов пугач,
віщуєте лихе»... — Жіночий голос
бринів сльозами, тес промовлявши,
зате дитячий, мов злотиста стрілка,
з уст вирвався, аж темрява схитнулась:
«А я вже бачив день!» — «Коли?!» — «Не знаю».
«Який же він?» — «Хороший! Дуже славний!
Червовий, золотий — який ще, мамо?
Ти знаєш, ти тоді мені казала».
«Ет,— байдуже озвалася матуся,—
то був не день, то сполох був, та й годі».
«А ти ж казала!» — «То я помилилась».
Дитина вже заплакати збиралась,
коли замріли в хаті стіни й лави
і наш юнак покликнув: «Сонце сходить!
Бач, я казав!» Ми кинулись до вікон.
За сніжною пустинею далеко

Займався півкругом сяйво. «Де ж там! —
сказала жінка, — се ж був знову сполох».
«У сніжні ночі сполохи не сяють, —
промовив дід. — Се просто місяць сходить».

ХВИЛЯ

Хвиля йде,
вал гуде —
білий, смілий, срібний, дрібний,
нападе
на сухе баговиння,
на розсипане каміння,
білим пломенем метнеться,
стрепенеться,
скине з себе все, що ясне,
й гасне...
Хвиля смутна,
каламутна,
вже не ясна, вже не біла,
відпливає посумніла,
мов до гробу.
Із плачем до себе горне
баговиння тьмяне, чорне,
мов жалобу.
І зітхає,
і втихає,
рине в море величезне
й чезне...
Чи вона
йде до дна?
Може, буде там покірно,
мов рабиня, тихо, вірно,
колихатъ малі молюски,
гаптуватъ прозорі луски,
на коралі класти карби,
вартувати морю скарби,
і слугою
під вагою
там вона довіку стане
й не повстане?
Чи полине
межи сестри, межи милі,
вільні хвилі,
розтечеться, розпливеться,
знову сили набереться,
потім зрине

і гучна,
і бучна,
переможно валом сплесне
і воскресне?

[Євпаторія, 8/VII 1908]

МУЗИНІ ХИМЕРИ

(Гумореска)

Поет

(сидить за столом, крутить в руках перо над білим аркушем паперу; крутить довго, але папір все застається білим. Зітхає)

Ой музо-чарівнице,
ти, вірна помічнице,
прилинь до мене з неба!

Муза

(прилітає невидимкою з невідомого краю, але, здається, не з неба. По голосу чути, що вона «не в настрій»)

Чого тобі ще треба?

Поет

Ох люба, не питай...

Муза

Як так, то прощай!

Поет

(почуває, що муза хоче зникнути, і хапається затримати її)

Спитай, чого не треба
нещасним слугам Феба!
От працювати мушу,
щоб підживити душу,
на вбраннячко дружині,
на забавки дитині,
собі ж хоч би на хліб...

Муза

(з понури сарказмом)

Мені ж на що? на гріб?

Поет

Не химеруй, кохана,
бо мусимо до рана
списати сей папір.

Муза

Ти, наче землемір,
призначуєш границі
для «музи-чарівниці»...

Поет

(радісно)

Тісні тобі границі?
Достанем ще з полиці!
(Хоче достати ще паперу)

Муза

(спиняє його)

Не поспішай, ще час!
Дозволь тебе спитати:
Який «сюжет» у нас?

Поет

(не завважав іронії в питанні музи. Заклопотано)

Тобі се ліпше знати...

Муза

Ах, так? Се кепська справа.
(Безгучно сміється, але поет таки чує той сміх — серцем)

Поет

Не будь така лукава!
Ні, музо, будь гречинька,
дотепна, чепурненька,
а про сюжет дарма,
не треба нам ярма!
Нам треба лиш настрою,
ми очаруєм грою
відтінків, барв і слів.

Муза

Так всякий би волів!

Поет

Нам треба трохи злості,
і ніжності, і млості,
жорстокості, й любові,
і сміху, й сліз, і крові,
і святості, й розпусти...

Муза

(сердито)

Гороху і капусти!
А ще чого? Скажи!

Поет

Єдина, допоможи.

(Складає благально руки, муза обертається до нього плечима і скандує собі на пальцях щось без слів, зовсім у невідповідному ритмі. Поет починає гніватись.)

Та доки ще благати?
Ти мусиш помагати!
Се слово тямиш — «мус»?

Муза

(байдужо)

До нього рима — «дзус»,
нічого я не мушу
і пальцем, знай, не рушу.
Не я тобі служу,
а ти мій раб, ще й вірний,
ти мусиш бути покірний
всьому, що накажу.
Звелю писати оди...

Поет

(роздратовано перебиває)

Сто літ як вийшли з моди!
(Ущипливо.)

Осмільюсь довести —
тепер не в моді й ти.
Якби дізнались друзі,
що я молюся музі,
то був би й сміх і жаль,
попав би я в шпиталь,
пеначе божевільний...

Муза
(ображена)

Прощай. Тепер ти вільний.
Живи собі по моді!
(Зникає.)

Поет
(з одвагою розпачу)

Давно б так!.. я в пригоді
поможу й сам собі,
не пропаду в журбі.

(Хапає перо і пише, що тільки на думку спадає, але спадає таки небагато, через те, що, погризши досхочу перо, поет починає гризти олівець. З тяжкою бідою записує половину потрібного числа аркушів, зітхає ще важче, ніж перед початком роботи.)

Нехай вже завтра докінчу...
Чи ще багато — полічу...
(Лічить листки.)

Перечитати б... Страшно щось...
Ну що, як знову «не вдалось»?
Та ні, читати не потрібно,
Воно написано так дрібно,
а тут і світло гасне...
Все до ладу...
(Задумується.)

Прекрасне
убрання справлю їй — муар, —
дадуть чималий гонорар.
Се буде свято їй тепера...
А тая муза, то химера!
То стародавня байка, міт...
(Задумується глибше.)

Чого се на душі, мов гніт?
Так якось... мов оскома...
От, просто перевтома!
Ще й сам собі я заважав,
чогось у думці розважав
про речі давнії, забуті,
хто зна коли й від кого чути,
і так мене кортіло
їм дати душу й тіло.
Але даремна та жага,
ніхто ж не дасть мені й шага
за ті немодні хрії.

(З болем.)

Та гарні тії мрії.
Такі хороші та здатні,
аж тале серденько в мені!

*(Нестямився, як узяв до рук перо і став писати на яких
попало клаптиках, шпарко, ретельно, з радісним блиском
в очах.)*

Муза

(некликана з'являється і ніжно обіймає поета)

Прости! хоч я не в моді!..

Поет

(палко стискає її)

Без тебе жити годі!!!

ВЕСНА В ЄГИПТІ

I. ХАМСІН

Рудий Хамсін в пустині розгулявся,
Жагою палений, мчить у повітрі,
Черкаючи пісок сухими крильми,
І дише густим полум'ям пекучим.
Якесь весілля дике! Мов сопілка —
Співа пісок, зірвавшись зненацька
З важкої нерухомості своєї,
А камінці на бубнах приграють.
Хто ж там у жовтій та сліпучій млі
На честь Хамсінові таночки водить?
Щось віє покривалами тонкими,
Так прудко-прудко крутячись у танці...
Якісь таємні вітряні дівчата,
Веселі діти смутної пустині?
«Чужинко, не дивись! Засиплю очі!»
І ваздро загорнув Хамсін полою
Киреї жовтої своїх танечниць.
Ніхто не сміє бачить їх. Араб
Серед пустині падає додолу,
Як на молитві. «Вже ж! Молись! Молись!
Я давній бог, я той могутній Сет,
Що тіло Озірісове нетлінне
Розшматував і кинув у пустиню.
Ох, як тоді Ізіда заридала».
І звеселився спогадом Хамсін,
І вся пустиня мов знялася вгору
І в небо ринула. На жовтім небі
Померкло сонце — око Озіріса —
І стало так, мов цілий світ осліх...

II. ДИХАННЯ ПУСТИНИ

Пустиня дише. Рівний подих, вільний,
Гарячий він та чистий, мов святий.
Пісок лежить без руху золотий,
Так, як лишив його Хамсін свавільний.

Феллах працює мовчки, тихий, пильний,
Будує дім,— там житиме пустий,
Летючий рій мандрівців, і густий
Зросте навколо сад. Феллах — всесильний.

Оази робить він серед пустині,
Лиш не для себе... Он уже він пише
Бігунчик по піддашші... Поколише

Гарячий вітер одіж на людині,
Обсушить піт... і далі по рівнині
Пролине... знов і знов... Пустиня дише.

ІІІ. АФРА¹

Тихо. Повітря стоїть нерухоме, як води стоячі.
Закам'янів на бананах широкий порепаний лист.
Нижні мімози — і ті розгорнули листочки гарячі,
Мліють без мрії...

Ой, звідки се вирвався свист?
Сурмлять у сурми і гатять в різкі тарабани!
Гей, схаменіться! Хто сеї муки хотів?
Їм байдуже! Гучно силу свою англічани
Берегом Ніла несуть, щоб Єгипет почув і тремтів.
Ледве пройшли, як замкнулася тиша за ними,
Наче в таємному храмі велика запона важка.
Пальми поникли покірно гілками сухими, смутними,
Наче на їх налягла невидимого бога рука.
Небо, збіліле від спеки, вже сивіє, мов попеліє,
День до останку згорів і лишилася нічка бліда;
Світла немає, а темрява наче не сміє
В тишу пекучу вступити. Не видно зірок ні сліда;
Так, наче світ спорожнів. Не співа на добраніч

пташина.

Тільки безгучно літають великі, чудні кажани,
Гасла неначе розносять, щоб стишилась ціла країна.
Летом своїм оксамитним ще збільшують тишу вони...

¹ Афра — важка, гаряча тиша в природі.

IV. ВІТРЯНА НІЧ

Чорна-чорна та глибока ніч —
(Є такі тут погляди жіночі) —
Вітер мчить шалено із півночі,
Мов тікає від погоні пріч.

Розігрівся щось вітрець мій рідний,
Став палкий, неначе той Хамсін,
Запальний, рвачкий Сахари син,—
Чи давно ж покинув край мій бідний?

Там він по конаючих снігах
Волочив важкі та вогкі шати,
Забирався холодом до хати
І стогнав, мов пугач по лугах.

Чи його коханням запалила
Раптом ця пустиня золота,
Що над нею він огнем літа,
Мов його й не північ породила?

Він влетів до мене у вікно,
Наче приском в темну хату кинув
Тим дзвінким піском... і геть полинув!
Що ж, лети, про мене все одно.

Ти чужий тут став у сій країні,
Не приніс для мене ні луни
Здалека, з моєї сторони,—
Тільки спів кохання для пустині.

V. ВІСТЬ З ПІВНОЧІ

Таки недарма прилітав
Північний гість... Дивлюся ранком —
Вже заволочено серпанком
Сіреньким небо. Далі став
Помалу й дощик накрапати,
І вогким холодом до хати
Зайшов притихлий вітерець.
Щось охолопув молодець!..

Чи не сподобались пустині
Його зальоти? Чи згадав
Далеку милу й заривав
Дрібними слізьми на чужині?
Шепоче вітер в мокрім листі:
«Се ж я з твоєї сторони
Приніс оці плакучі вісті,—
Якої ще тобі луни?...»

VI. ТАЄМНИЙ ДАР

Плакати довго Єгипет не вмів. Умив свої пальми,
Руно зелене та буйне ланів понаднільських скропив
І підновив позолоту блискучу в розлогій пустині,
Та й усміхається знову,— таємній радощі Сфінкса!
Бачу: єгиптянок очі сміються з-під чорних серпанків,—
Жінку Іслам пригнобив, але очі zostалися вільні!..
Співом свій крам вихваляють жінки й чоловіки,
Гордо важенною ношу несучи на головах гарних,
Так, мов на їх спочивають подвійні Єгипту вінці.
Весь у червонім іде водонос,— мов жартуючи, дзвонить
Ясним начинням і швидко жадібному люду
Воду холодну, солодку з важкої баклажки вділяє,
Жартом її приправляє, з усміхом плату бере.
Вбогі феллахові діти пустують безжурно на сонці; —
Жваві маленькі головки! Цікаві очіці зорять..
Мов для забави дитячої просять «бакниш» у мандрівця.
Дав чи не дав,— засміються, неначебто їм і дарма.
От, аби був очерету солодкого дрібний уламок; —
Смокчуть і раді-веселі, мов панство-багатство посіли.
«Звідки ся радість?» — гадаю... І мариться щось мені
в думці,

Так, наче голос таємний забутую править легенду:
«В давню давнину, як Ніл народився в пустині,
Мати його положила в розкішну зелену колиску,
Батько з високого неба промінням утішним дивився,
Як його син виростав не по днях — по годинах,
В силу вбирався і ніс тую силу до моря...
Отже, при тій народженні зібрались премудрі Гатори,
Сім їх було і несли вони всі для дитини дари.
Перша сказала: «Даю тобі ситую землю в обладу».
Зважила друга: «Три жнива нехай тобі буде на рік».

Третя промовила: «Ра буде вічно ласкавий до тебе».
Руку четверта простерла: «Ось пальмовий щит проти Сета».

П'ята мовчазно папірус, і лотос, і камінь поклала.
Шоста шепнула: «Ніхто не вгадає твоїх таємниць».
Сьома всміхнулась крізь сльози і мовила щиро:
«З заздрощів вічну неволю судили боги твоїм дітям,
Я ж у незламную радість озброю народную душу,—
Гніт фараонів, кормига чужинців її не здолає».
Так на початку віків обіцяли премудрі Гатори...
Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь!

Єгипет, Гелуан.
23—30 марця, 1910 р.

СОН

Тепло та ясно... Чи се Єгипет?
Так, се Єгипет... синій намет
неба високого міниться сяєвом...
Ох, та й високе ж! Як вільно, як радісно,
Так, се Єгипет...

Тихо та любо... чи се Вкраїна?
Так, се Вкраїна... Он і садок,
батьківська хата і луки зеленії,
темнії вільхи, ставочок із ряскою.
Так, се Вкраїна...

Можна спинитись... годі блукання...
Все буде добре... Рідний мій край
вкупі зі мною одужав від злигоднів,
небо не хворе, не плаче, не хмуриться,
люди веселі і я... не будіть...
Все буде добре...

7/IV 1910



Князь Володимир за Дніпром
на влогах запізнився.
І сам незчувся, як в бору
самотній опинився.

Дарма, таж не боїться князь
ні ворога, ні звіра,
водяників, лісовиків
розпудить нова віра.

Князь може полювати й сам,
аби була охота,
от тільки зморою лягла
полуденна духота.

З ПОДОРОЖНЬОЇ КНИЖКИ

I

PONTOS AXEINOS¹

При березі гори в жалобі,
снігами лямовані хмари
всі чорні, мов покрив на гробі,
під ними узгір'я, як мари...

Така тут земля. А на морі...
Чайки якось хижо кигичуть,
злу радість я чую в тім хорі,
мов згубу на нас вони кличуть.

Рипить корабель, стогне тяжко,
здрігається, наче конає,
угору здійсмається важко,
ще важче уділ поринає.

Маленький гурток подорожніх
притих, не почувш і слова,
лише по каютах порожніх
іде якась жаска розмова.

То вітер часами закине
з віконечка снігом-крупною
і в двері покинуті лине,
злий холод несучи з собою.

День, вечір, ніч, ранок — все біле,
все тьмяне, ні темне, ні видне:
за хмарами сонце зомліло,
від місяця мла тільки блідне.

Мандруємо вогким туманом
назустріч сліпій сніговиці...
Так линуть малим караваном
у вирій запізнені птиці.

[16/I. Чорне море,
попід Анатолійським берегом]

¹ Непривітне (негостинне) море — найдавніша грецька назва нашого Чорного моря.

II У ТУМАНІ

Боже! куди се я плину
сим біловійним туманом?
Може, я лину на безвість
в вогкі летючі сніги?

Може, то тільки легенда
край той, осяяний сонцем,
край той, куди я збиралась
болі свої віднести?

Може, то казка знадлива
тії смарагдові луки,
плеск тепловодої річки,
злотоіскристі піски?

Може, то відьма-гарячка
спогади й мрії зібрала,
з них на вогні мого палу
дивний зварила напій

і пройняла мені душу
непереможним безумством
тим, що людину заводять
на бездоріжжя страшні?

Може, і в сніжних пустелях
fata morgana¹ панує,
марева срібно-блакитні
сіючи в білих снігах?

Може, прокинувся хутко
з сеї примари-омани
десь на безлюднім просторі
і без надій на життя?..

[17/I. Море]

¹ Марєво (лат.).— Ред.

III НА СТОЯНЦІ

На помості корабельнім
розгорілося багаття,
то матроси розпалили,
щоб заклаклі руки гріти.

І крізь мокру сніговицю
бачу я вогонь червоний,
наче сонце, що конає
у молочній білій млі;

а навколо нього мріють
наче тіні чорних птахів —
то матроси італьянські
посідали у плащах.

Ті плащі в Палермі ріднім
гріли так ретельно, щиро, —
що ж се трапилося з ними
в стороні сій бусурманській?

Пропускають зимний вітер,
наче плетива венецькі,
кожна жилочка тріпоче...
о, зрадливії плащі!

В густій, білій сітці снігу
служка бігає маленький,
наче рибка, що попала
необачно в клятий невод.

Се так гріється хлоп'ятко —
вірить в кров палермітанську,
що кружляє в нього в жилах
більш, ніж в той чужий вогонь.

І не чує, як гукають
старші: «Ти чого снуєшся?
Чи тобі немає діла?
Що за капосне створіння!..»

А від злості та натуги
ніжна мова італ'янська
так спотворилась, мов хижих
прибережних чайок крик.

Та дарма, він звик до того,
звик до лайок і до чайок,
він не думає про теє,
він зовсім про інше марить:

...Ось він вернеться додому
і на сонці серед площі
буде грати лепсько в паці,
а виграна все за ним!

Потім вкупі з товариством
у гарячий порох ляже
серед вулиці, так просто,
і почне плести, плести...

Аж роти пороззявляють
Кекко, Джанні й Паоліно,
бо вони всьому повірять,
тії «раки сухопутні».

Вже ж він їм накаже дива!
І про зміїв попідводних,
і про турків-людоджерців,
про Великого Могола.

А вони йому за теє
найсолодших помаранчів
залюбки дадуть, накравши
у єпископа в садку...

Тут його матрос по плечах
стусонув, заклявши люто:
«А не підеш ти з дороги?!
От душа без покаяння!»

Поруч з іншими покірно
сів малий коло багаття
і простяг, мов на молитві,
до вогню ручки тоненькі.

Постать згорбилась легенька,
смагле личко посмутніло,
лиш в очах перебігають
ясні блиски від багаття.

Ох, коли б скоріше, хлопче,
мрії ті твої справдились,
бо й на їх позаздрить може
який-небудь злий божок...

[17.1. Стоянка в морі
проти Самсуна]

IV

МРІЇ В БУРЮ

Лежу самотна в накритті важкому,
від холоду, чим можу, боронюся,
щоб не впивався в тіло пазурами,
і бурю слухаю...

Як тонко свище

Шнурок від лота, мов співає пісню.
Стерно рипить, мов голосом старечим
на бурю скаржитися, на трудну путь.
Машина бухає і стогне важко,
мов велетенські груди в агонії...
Вже другий день блукаємо по морю,
втерiali шлях, од берега відбилися.
Ніхто не відає, куди нас кинуть
свавільні хвилі. І здається часом,
що так судилось плавати довіку,
як мореходцям проклятим в легенді.

.
Закрию очі, сплю — не сплю і марю.
Здається, мовби мчу я у санках
по сніговім шляху, так швидко-швидко,
з замету на замет, з гори в долину.
Рипить сніжок, співає полозок,
санки летять під білії намети
ялин лапятих, поміж колонади
струнких, поважних сосен, через ріки,

у сталь заковані. Шугає вітер,
а сніжні зорі все мені цілують
чоло гаряче. Без ваги лечу
в шалену сніговицю на погибель...
В діл з кручі раптом кинулись санки...
Ох!.. Прокидаюсь. То міцніє буря.
Гудок ридає, гасла подає.
Стук, брязкіт, падає, що може впасти,
ніхто вже й не вважає,— хай там гине! —
Всяк сам, неначе краб, держиться чіпко...

Блиснуло сонце, але хвилі чорні,
мов крила птаства хижого... А далі
покрила все сліпа та біла хуга.

.
І знов я трачу тямок в тяжкій мрії.
...Се я лечу на дикому коні.
Упала охляп і держусь за гриву.
Кінь скаче вчвал щосили є, щодуху.
Я чую, як у ньому серце б'ється,
От-от розірветься... Ой коню, швидше!..
За нами мчить зле-лютая погоня,
якась орда велика, незчисленна,
вона гукає, гоготить, регоче
злорадим сміхом, людоїдським. Чорна,
страшна орда... Ой коню, коню, швидше!..
Чи то не кулі тонко заспівали?
Що гримає? Чи грім, чи гаківниці?
Що так сичить? бичі з живих гадюк?
Боюся озирнутися. Боюся
зомліти, як угледжу їх обличчя
бридкі та дикі, щоб з коня не впасти
і не дістатися їм на поталу...
Гей, коню, вчвал!.. Перелетіти прірву.
Орда за нами. Ой, вона ще ближче!
От зараз кинеться, і нас розірве,
і вип'є миттю нашу кров гарячу,
і чорним роєм наші трупи вкриє...
Спіткнувся кінь! Упав...

О мрії-мари!
Страшніші ви, ніж сая справжня буря.
Вже краще буду так, без сну лежати,
дивитимусь, як тут по білій стелі
від бурних хвиль перебігають тіні,

чигатиму, чи не заблисне промінь,
і буду слухати без марних жахів
потужний моря спів, та й — будь що буде!

[20/I. В морі на бездоріжжі]

V

ЗЕМЛЯ! ЗЕМЛЯ!

Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене!
Мати-землице, рятуй свою бідну дитину!
Зрадило море мене, за любов заплатило знущанням.
Чуєш? і досі радіють з жарту лихого чайки.
Що ж се? я бачу — і ти постраждала від зради?
Пишна земля візантійська, наче вдова в простих шатах,
в тяжкім покрові снігів тихо сумує, бо сонце,
сонце кохане її — полюбило сперечницю-хмару...
Мати-землице, потішся! Нехай там зрадливого друга
звабила інша на час, — діти з тобою zostались,
лихо, і зрада, і горе — все їх зближає до тебе,
а як доповниться чаша — вернуться в надра твої.
Щастя такого не має мати-людина ніколи.
Ти щасливіша над всіх. Земле, радій і цвіти!

[21/I. Перед Босфором]

VI

ЕПІЛОГ

Хто не жив посеред бурі,
той ціни не знає силі,
той не знає, як людині
боротьба і праця милі.

Хто не жив посеред бурі,
не збагне журби безсилля,
той не знає всеї муки
примусового безділля.

Як я заздрила тим людям,
що не мали відпочинку,

поки їх нелюдська втома
з ніг валила на часинку!

День і ніч — вони не варті,—
довгий труд, коротка зміна.
День і ніч — вони в роботі,
аж німіли руки й спина.

Певне, їм тоді здавалось,
що немає гірше муки...
Ох, борці, якби ви знали,
що то є безсилі руки!

Що то є — лежати тихо,
мов сумний розбиток долі,
і на ласку здатись бурі
та чужій снazi і волі.

Що ж зосталося такому?
Тільки думати-гадати...
Ви, борці, прийміть сі думи.
Більш не маю що вам дати.

15—21/I 1911,
Чорне море коло Анатолії



Хто вам сказав, що я слабка,
що я корюся долі?

Хіба тремтить моя рука
чи пісня й думка кволі?

Ви чули, раз я завела
жалі та голосіння, —
то ж була буря весняна,
а не сльота осіння.

А восени... Яка журба,
чи хто цвіте, чи в'яне,
тоді й плакучая верба
злото-багряна стане.

Коли ж сувора зима
покриє барви й квіти —
на гробі їх вона сама
розсипле самоцвіти.

НА РОКОВИНИ

Не він один її любив,
віддавна Україну
поети славили в піснях,
немов «красу-дівчину».

Від неї переймали сміх,
і жарти, і таночки,
її байки, немов квітки,
сплітали у віночки.

Той в ній давнину покохав,
той мрію молоденьку.
Він перший полюбив її,
як син кохає неньку.

Хоч би була вона стара,
сумна, змарніла, бідна,
для сина вірного вона
єдина, любя, рідна;

хоч би була вона сліпа,
каліка-недоріка,—
мов рана ятриться в ньому,
любов його велика.

Вкраїна бачила не раз,
як тії закоханці
падвечір забували все,
про що співали вранці,

і, взявши дар від неї, йшли
до іншої в гостину;
вони не знали, що то є
любити до загину.

Він перший за свою любов
тяжкі дістав кайдани,

але до ско́ну їй служи́в
без зради, без ома́ни.

Усе знесла й пере́могла
його́ любові́ сила.
Того́ великого́ вогню́
і́ смерть не погаси́ла.

ІНШІ РЕДАКЦІЇ

Фантазіє! Ти сило чарівна,
Що збудувала світ в порожньому просторі,
Вложила почуття в байдужий промінь зорі,
Збудила мертвих з вічного їх сна,

Мету вказала буйній хвилі в морі,—
До тебе обертаюсь я сумна:
Скажи мені, фантазіє дивна,
Як допомогти в безмірнім людським горі?

Як світ новий з старого збудувати?
Як навчить байдужих почувати?
Як розбудити розум, що заснув?

Як час вернуть, що марне проминув?
Як певную мету вказати розначливим?
Фантазіє! Порадь, як жити нещасливим?

1890.



Я знаю, так, се хворії примари,
Не час мені вмирати, не пора,
Та налягли на серце чорні хмари
Лихого пречуття, душа моя вмира.

Вдяглися мрії у смуткові шати
І понесли мене в дивний мовчазний край,
І там прийняв мене в зеленії палати
Плакучих верб і кипарисів гай.

Серпанком чорним жалібниці-мрії
Мені покрили очі, змеркнув світ,
І залунали скарги жалібнії
Моїх покинутих пісень-сиріт.

Так, я умру, і в світі запалає
Покинутий вогонь моїх пісень,
І стримуваний племін засіяє,
Вночі запалений, горітиме удень.

І прийде той, чий образ я носила
З піснями вкупі в серденьку своєму.
«Вона для тебе сей вогонь лишила», —
Його пізнавши, скажуть всі йому.

Він гордо скаже: «Ні!» — і гордо здійме чоло,
І гордо піде геть, не глянувши назад.
Як перше не приймав, так і тепер не прийме
Ласкаво-прикрих жалів і порад.

Благаю вас, пісні, мої пісні крилаті,
За ним услід, мов іскорки, летіть,
Побудьте з ним в його самотній хаті,
Верніться і мені про нього розкажіть.

Коли коханий мій і там у самотині
Так само гордо відречеться нас,
Тоді, мої пісні, нехай у домовині
Край мого серця поховають вас.

Коли ж він з тугою та з гіркими сльозами
Згадає втрачену, зневажену любов,
Тоді, мої пісні, розстанемось ми з вами,
Лишіть мене в труні, летіть до нього знов.

28.XII 1896

Не всі мої квітки пішли з тобою
 В сирую землю, дощ її змочив,
 Ту землю, дощ, мій друже, а не сльози.
 Я сліз моїх в могилу не лила,
 Я кинула в могилу тільки квіти,
 Усі ті квіти, що мені дала
 Скупа весна твого скупого краю,
 Але не всі мої квітки сховались
 В сирую землю, бо не все пішло
 В могилу, ні, не все, що я любила.
 Уста говорять: так, ніколи, більш ніколи!
 А серце їм не вірить: чи даремне ж
 В мені бринить струна вічно тремтяча?
 Бринить, як любий голос той, що став без гуку
 Ще за життя,— він став без гуку
 В житті, але не в пам'яті моїй,
 Не в серці, ні, бринить, бринить той голос,
 У кожний час, у кожную хвилину.
 Чи я сміюсь, чи плачу, він говорить:
 «Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»
 Чи хто мені стискає дружньо руку,
 Чи я проваджу з ким розмову люблю,
 Чи поцілунок на устах озветься,
 Струна бринить, немов луна далека:
 «Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»
 Чи я спущусь в глибіню прозору мрії,
 Де постаті леліють ясні й темні,
 Незнані й знані, і наводять чари,
 І душу опановують,— все голос промовляє:
 «Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»
 Чи сон мені склепить палкії очі,
 Розмарені, утомлені від мрії,
 То крізь важкі ворожії сновиддя
 Бринить струна тужливим, дивним співом:
 «Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»
 І кожний раз на голос того співу
 Із мого серця квіти виростають,
 Оті, що ти не вмів зірвати за життя,
 Що ти не взяв з собою у могилу,

Нехай живуть, нехай жалобу красять
Кривавими рубінами, нехай
Тремтять, як голос той, що промовляє:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Kimpolung,
7/VI 1901



Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона, завжди величніша путь на Голгофу, ніж хід тріумфальний; так з передвіку було і так воно буде довіку, поки житимуть люди і поки ростимуть терни.

Але стане вінцем лиш тоді плетениця тернова, коли вільна душею людина по волі квітчається терном, гордо й одважно скидаючи з себе квітчасті покраси, тямлячи вищу красу, ніж ту, що кричить на майданах: «Гей, люди добрі, ходіть, я кожному в руки даюся!»

Путь на Голгофу велична тоді, коли знає людина, на що й куди вона йде, не прагнучи інших тріумфів, знаючи вищу величність, ніж ту, що з престолу гукає: «Я з ласки божої цар, бо, гляньте, сиджу на престолі!»

Хто ж без одваги й без волі дає себе тернові ранить,— сили не маючи досить, аби від тернів боронитись,— боже, пожальсь тії крові, що марну колючку напоїть, ліпше б вона на обличчі краскою втіхи заграла, очі комусь звеселяючи серед безжурного свята.

Крик Прометея лунає безліч віків скрізь по світі, він заглушає собою потужні громи олімпійські. Тисячі тронів упало і людських, і божих, але Титанова круча стоїть, наче вічна твердиня духа того, що, немов ураган, без упину іскорку, вхоплену з неба, в могутній вогонь роздимає. Краще бринять від того урагану пошарпані струни, ніж у майстерних руках срібнострунні злотистії арфи, зграйно й добірно настроєні до дифірамбів облесних. Так було завжди і так воно буде довіку, поки житимуть люди і поки бринітимуть струни.

Тільки ж той крик Прометея на струнах удати здолають руки того, хто у серці іскру небесну ховає, рід свій веде з Прометея і предківський спадок шанує, тямлячи іншу красу, ніж ту, що на ярмарку завжди руки до бубна призводить, а ноги до скоків безладних.

Той Прометея нащадок, дотепний до струн найдорожчих, руки до крові скалічить об струни незграйні волові, серця риданням домовить тих струн недовомлені жалі,— знаючи добре ціну і музиці, й музикам, і струнам, щирого злота пісень не продасть за злотистую арфу.

ПРИМІТКИ

У першому томі творів Лесі Українки зібрані всі поезії, надруковані в трьох прижиттєвих збірках — «На крилах пісень» (1893), «Думи і мрії» (1899), «Відгуки» (1902), а також поезії, друковані поза збірками та опубліковані після смерті поетеси.

У всіх попередніх виданнях поезій Лесі Українки в основі композиції лежав хронологічний принцип. У даному виданні том поезій укладено інакше: спочатку представлені три прижиттєві збірки, підготовлені до друку самою Лесею Українкою, а далі в хронологічному порядку подаються твори, надруковані за життя поетеси поза збірками та опубліковані посмертно з автографів. До тому не включаються поеми, надруковані в прижиттєвих збірках. Разом з поемами, написаними пізніше, вони зосереджені у другому томі цього видання.

Надаючи великого значення композиції своїх збірок, прагнучи, щоб кожна збірка становила собою одне художнє ціле і сприймалася як завершений художній витвір, Лесья Українка не дотримувалася хронологічного принципу розташування поезій всередині збірки. Її прижиттєві збірки мають чітко окреслені хронологічні межі, жоден твір в них не передруковувався двічі, до збірок включалися не всі опубліковані на той час твори, а лише ті, які поетеса вважала кращими.

Після 1902 р. Лесі Українці не довелося видати більше жодної оригінальної збірки поезій. Єдине видання її поетичних творів, здійснене на Наддніпрянській Україні (попередні збірки друкувалися за кордоном — у Львові та Чернівцях) і задумане як підсумковий «вибір поезій», мало донести до читачів найкращі твори, переглянуті і доопрацьовані для нового видання.

Під назвою «На крилах пісень» збірка вибраних творів Лесі Українки після довгих цензурних поневірянь вийшла з друку в Києві 1904 р. Найкращі, найгостріші громадянські поезії були вилучені з видання або скалічені цензорським олівцем.

У бібліотеці Лесі Українки збереглися авторські робочі примірники збірок «На крилах пісень», Львів, 1893 (ф. 2, № 1262), та «Думи і мрії» (ф. 2, № 1261) з власноручними помітками і виправленнями в тексті, зробленими поетесою в час підготовки до друку київського видання збірки вибраних творів «На крилах пісень».

Вивчення історії укладання і друку прижиттєвих збірок Лесі Українки дає можливість зробити висновки, що виявленням останньої авторської волі щодо більшості текстів творів першої збірки

«На крилах пісень» (1893) є текст першого розділу київського видання збірки «На крилах пісень» (1904), що не зазнав цензурного втручання. За основний текст ліричних творів, що входять до збірок «Думи і мрії» (1899) та «Відгуки» (1902), повинні служити тексти цих видань з урахуванням авторських уточнень, зроблених для видання 1904 р. Більшість творів з цих збірок надрукована у київському виданні «На крилах пісень» з цензурними купюрами.

Твори, надруковані Лесею Українкою поза збірками, подаються в останніх авторських редакціях, за текстом останніх прижиттєвих публікацій. Неопубліковані твори подаються за автографами, які в більшості своїй зосереджені у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у фонді Лесі Українки (ф. 2) ¹.

НА КРИЛАХ ПІСЕНЬ

Перша збірка поетичних творів Лесі Українки «На крилах пісень» вийшла друком у Львові на початку 1893 р. У виданні збірки брав безпосередню участь І. Франко. Йому надсилала Леся Українка частинами рукопис збірки, він наглядав за складанням книжки у друкарні Наукового товариства ім. Шевченка. У бібліотеці НТШ збереглася частина набірної примірника рукопису збірки (ф. 2, № 747).

Збірка складається з поетичних творів, написаних у 80-х роках, та ранніх поем «Самсон» (1888), «Місячна легенда» (1891—92), «Русалка» (1885).

Наукове товариство ім. Шевченка — наукове товариство буржуазно-ліберального напрямку, засноване 1873 р. В окремі періоди діяльності, коли в ньому брали участь передові діячі української культури І. Франко, В. Гнатюк, О. Маковей, М. Павлик, товариство видало ряд цінних праць. Проте на більшості видань НТШ позначились буржуазно-націоналістичні концепції.

СІМ СТРУН

Вперше надруковано як цикл у збірці «На крилах пісень», Львів, 1893, стор. 3—8.

У чистовому автографі циклу — в альбомі «Poesie» (ф. 2, № 11, стор. 15—24) є два твори під назвою «Fa. Сонет». Перший з них переписаний після поезії «Мі», другий — з авторською позначкою «Var. 2» — після поезії «Sol». За життя Лесі Українки у складі циклу «Сім струн» друкувався тільки другий варіант поезії «Fa» (вперше надрукований у журн. «Зоря», 1891, № 4, стор. 64, під заголовком «Сонет»). Перший варіант, опублікований у журн. «Життя і революція», 1928, № 2, стор. 154, подається у розділі «Поза збірками» даного тому.

¹ Далі у примітках зазначатимемо лише номери фонду та автографа.

В автографі поезії «Мі» після першої строфи йшла строфа, опущена у першодруку:

Спи без завадоньки!
Жодної зрадоньки
Ти ще не знав,
Ані розрадоньки
В серці не мав.

У київському виданні збірки «На крилах пісень» опущено ще одну строфу — третю в першодруку:

Туга даремная!..
Доля таємная
Тебе чека;
Ясна чи темная?
Хто зна яка!

Поезія «La» в автографі мала сім строф. Остання, сьома строфа у першодруку опущена.

Я вірю в ті чари, я вірю в ту силу,
Бє серцем я їх почуваю,
Провісницю чар тих, фантазію милу,
Від щирого серця вітаю.

Датується 1890 р. за автографом в альбомі «Poesie», в якому дата [18]90 р. проставлена майже під кожною поезією циклу.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 44—51.

«З о р я» — український літературно-громадський журнал ліберально-буржуазного напрямку. Видавався у Львові в 1880—1897 рр.

...дядькові Михайлові. — Цикл присвячений М. П. Драгоманову. Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, учений і громадський діяч буржуазно-демократичного, потім ліберально-буржуазного напрямку, рідний брат матері Лесі Українки.

ЗОРЯНЕ НЕБО

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 8—10, як цикл з чотирьох віршів. Остання, п'ята поезія («В небі місяць зіходить смутний...») друкувалася тут після циклу під заголовком «Зоря». У київському виданні збірки «На крилах пісень» ця поезія приєднана до циклу, заголовок знято. Поезія «Зоря» вперше надрукована в журн. «Зоря», 1891, № 12, стор. 227.

Автографи перших чотирьох поезій не збереглися. Автограф п'ятої поезії — ф. 7, № 124, арк. 61.

У київському виданні збірки «На крилах пісень» опущено другу строфу першої поезії («Зорі, очі весняної ночі...»)

Різно дивляться ясні зорі,
Кожна зірка інакше сіє,—
В кого серце у тузі та в горі,
Той виразно по зорях читає.

Датується орієнтовно 1891 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 23—26.

КОНВАЛІЯ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1884, № 22, стор. 186.
Передруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 11—12, з деякими різночитаннями.

Автограф не зберігся.

Датується за першодруком.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 6—7.

НАПРОВЕСНІ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1889, № 9, стор. 150.

Автограф не зберігся.

Датується орієнтовно 1889 р. на підставі першодруку.

Подається за першодруком.

CONTRA SPERM SPERO!

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 13—14.

Автограф поезії (ф. 2, № 11, стор. 11—12) має дві строфи, відсутні у першодруку. Після п'ятої тут іде така строфа:

Я співатиму пісню дзвінкую,
Розганятиму розпач тяжкий,—
Може, сам на ту гору крутую
Підійметься мій камінь важкий.

Після сьомої йде така строфа:

Буде погляд мій вельми палати,
Може, згинуть всі хмари сумні,
Може, зірка, як буде сіяти,
Ясний промінь пошле і мені.

Для київського видання «На крилах пісень» Леся Українка скоротила твір ще на дві строфи — опущено сьому і восьму строфи першодруку:

Я не дам своєму серденьку спати,
Хоч кругом буде тьма та пудьга,
Хоч я буду сама почувати,
Що на груди вже смерть наляга.

Смерть наляже на груди важенько,
Світ застеле суворая мла,
Але дужче заб'ється серденько,
Може, лютюю смерть подола.

Датується за автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 42—43.

«КОЛИ ВТОМЛЮСЯ Я ЖИТТЯМ ЩОДЕННИМ...»

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 14—15.

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 26—29. Між автографом і першодруком — ряд суттєвих різночитань. Так, у першодруку опущено

епіграф «— A quoi penses tu? — A l'avenir. V. Hugo. 93», а також текст після 33-го рядка:

Повинністю громадською — уклінність,
Патріотизмом — лютість до чужинців,
Набожністю — запеклість фанатичну.

Після 35-го рядка:

Любов'ю до людей — забаву панську

Після 54-го рядка:

Палала в очах туга ідеалу,
І дід побачив і спитав у хлопця:
«Куди ти дивишся, моя дитино?
Що бачиш ти в далекому просторі?»

Після останнього рядка:

Але в просторі бачу я країну,
Осяяну, наче світло ідеалу,
Неначе світло правди... О, дідусю!
В нас на землі нема такого раю.
Питаєш ти, що бачу я в просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні!

Датується за автографом.

До київського видавця збірки «На крилах пісень» 1904 р. Леся Українка твір не включила.

Подається за збіркою «На крилах пісень», 1893, стор. 14—15.

МІЖ ШЛЯХ

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 16.

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 3—4. Між автографом і першодруком є суттєві різночитання. Першодрук коротший за автограф на дві строфи. Опущено п'ятий і шостий рядки першої строфи автографа:

Непевна путь, мій друже, в нас обох,—
Ходи! Шлях певний швидше знайдем вдвох.

Замість них стоять п'ятий і шостий рядки другої строфи:

Самій не довго збитися в путі,
Та трудно з неї збитись у гурті.

А перші чотири рядки другої строфи опущено зовсім:

Ох, довгий шлях сей, тяжко йти по йому,
Найтяжчий для того, хто самотній!
Та не сама я на шляху тяжкому,
Я не сама мандрую в світ широкий,

Опущено шосту строфу:

Коли кому замріють тії зорі,
І він їх привітає гімном вільним,
Хоч не побачу я нічого у просторі,
Не назову співця я божевільним.

Бо часом ясний промінь світовий
Не видно через порох шляховий...

Датується за автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 35.

В'ЯЗЕНЬ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1889, № 23, стор. 335.

Автограф — ф. 2, № 747, стор. 1—4.

Датується 1889 р. на підставі першодруку.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 20—22.

СПІВЕЦЬ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1889, № 21, стор. 350—351.

Автограф — ф. 2, № 747, стор. 19—20.

Датується 1889 р. на підставі першодруку.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 27—29.

РОЗБИТА ЧАРКА

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 21.

Автографи — ф. 2, № 11, стор. 31; ф. 2, № 746, стор. 13; ф. 2, № 747, стор. 10.

Датується 1891 р. за автографом — ф. 2, № 11.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 30.

СОСНА

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 21—22.

Передруковано в журн. «Зоря», 1893, № 19, стор. 368.

Автографи — ф. 2, № 702 (чорновий), ф. 2, № 11, стор. 6, та ф. 2, № 747, стор. 11 (чистові).

Датується 1892 р. за автографом — ф. 2, № 11.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 31.

«ЯКЩО ПРИЙДЕ ЖУРБА, ТО НЕ ДУМАЙ ЙІ...»

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1891, № 15, стор. 286—287, під заголовком «Розвага».

Автограф — ф. 2, № 747, стор. 14—15.

Датується орієнтовно 1891 р. на підставі першодруку.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 32.

САФО

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1884, № 23, стор. 195.

Автограф — ф. 2, № 1407, з посвятою «Любій Шурі Судовщи-ковій на спомин».

Датується за автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 8.

Судовщикова Олександра Євгенівна (1867—1924) — товаришка Лесі Українки, згодом українська письменниця, відома під псевдонімом Грицько Григоренко, дружина брата поетеси Михайла Косача.

ДО МОГО ФОРТЕПІАНО

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1892, № 8, стор. 149—150.

Автографи — ф. 2, № 11, стор. 8—10 (ранній), та ф. 2, № 747, стор. 17—19. Між ними суттєві різництвостання. Текст раннього автографа і першодруку довший на три строфи від тексту збірки «На крилах пісень» 1893 р. Після останнього рядка п'ятої строфи («Що на мене, мов хмара грізна, йшло») тут йшла строфа шоста:

Тепер ота осіння хмара сива
Мене дедалі більше покрива...
Знов смуток? Що ж почну я нещаслива?
Хто ж восени весняночки співа?

Після останнього рядка восьмої строфи автографа («Далеко линув думок легкий рій») йшло ще дві строфи:

Мій друже! Ті хвилиноньки ясні,
Я при тобі найбільше мала їх,
Твої кохані струни голоснії
Будили зграї красних мрій моїх.

Хоч я не завжди щиро говорила
З людьми, хоч тяжкий розпач свій
Від рідних, милих, найлюбіших крила,
Та не від тебе, любий друже мій!

Під час підготовки київського видання збірки «На крилах пісень» Леся Українка опустила ще дві строфи, що в першодруку йшли як строфи шоста і восьма:

Серед недолі, тяжкого туману
Були й для мене промені ясні.
Годину мала не одну кохану,
Як забувала всі жалі свої.

Від мене, друже, не таїв нічого!
Свої всі гук ти мені віддав,
На тяжке страждання серця мого
Мені лагідною потіху слав!

Датується за автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 40—41.

ДОСВІТНІ ОГНІ

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 25.

Автографи — ф. 2, № 11, стор. 69—71; ф. 2, № 747, стор. 22.

Готуючи київське видання збірки «На крилах пісень», Леся Українка опустила дві строфи. Після слів «Навколо все спить, як в могилі» йшла строфа третя:

Розкинула темная ніч свої чари,
Налинули сні, мов ті хмари,
Мов чорнії хмари страшні,
І сняться мені все дивні
Привиддя, непевнії чвари.

Опущена і сьома строфа, якою у першодруку закінчувався вірш:

З віконечок ллється стяга та просвітла,
Одрадість у серці розквітла,
Огні золотії мигтять,
Одважним промінням зорять,
Мов кличуть: до праці! до світла!

Датується 1892 р. за автографом — ф. 2, № 11.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 53—54.

В МАГАЗИНІ КВІТОК

Вперше надруковано в газ. «Буковина» 28 березня 1891 р. під заголовком «Квіти».

Автограф — ф. 2, № 747, стор. 23—25.

До київського видання «На крилах пісень» 1904 р. поезія не ввійшла.

Датується орієнтовно 1890 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», 1893, стор. 26—27.

«Буковина» — українська газета ліберально-буржуазного напрямку. Видавалася у Чернівцях в 1885—1910 рр., пізніше — у Відні.

НАДІЯ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1887, № 24, стор. 413, з підзаголовком «Пісня заволоки».

Автограф не зберігся.

В рукописі збірки «На крилах пісень» (ф. 2, № 747, стор. 27) — авторизована копія з датою: Луцьк, 1880.

Датується за цією копією.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 5.

У поезії йдеться про долю тітки Лесі Українки Олени Антонівни Косач (в одруженні Тесленко-Приходько), засланої за участь у революційному русі.

СЛЬОЗИ-ПЕРЛИ

Вперше надруковано в журн. «Народ», 1891, № 7, стор. 115—116, як цикл з трьох віршів під заголовком «Ридання».

Автограф першого вірша циклу «Сторонньо рідна! Коханий мій краю!» у альбомі «Poesie» (ф. 2, № 11, стор. 38—39) має заголовок «Ридання». Чистовий автограф циклу під назвою «Сльози-перли» з посвятою Іванові Франку — ф. 2, № 747, стор. 29—32.

У чистовому автографі другого вірша циклу («Україно! плачу слізьми над тобою...») Леся Українка викреслила дві строфи — другу і п'яту:

Чи я ж би такої бажала роботи?
Чи я ж би терпіла бридкі твої пута?
Багато у серці моїм і одваги, й охоти...
Та й я ж у кайдани закута!

От знову ридання оті навіснії
У грудях мені закипають.
Ой доле! Невже сі ридання тяжкі голоснії
Отак надаремне лунають?

У київському виданні збірки «На крилах пісень» 1904 р. цикл не надруковано.

Датується орієнтовно 1891 р. за першодруком.

Подається за збіркою «На крилах пісень», 1893, стор. 29—31.

«Н а р о д» — український громадсько-політичний журнал прогресивного напрямку. Видавався у Львові і Коломиї в 1890—1895 рр.

СОН

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 32—34.

Автограф — ф. 2, № 747, стор. 17—19.

Готуючи поезію до друку у київському виданні збірки «На крилах пісень» 1904 р., Леся Українка скоротила твір на три строфи. Опущено строфи 14, 15 і 16:

Тут наступила чорна тьма без сонця,
Я в розпачі ламаю руки, плачу,
Богиню кличу... Коли се з віконця
Я бачу світло, ясний промінь бачу!

Той промінь думки просвітив нездолні,
Ще хвиля — й світ весь затремтить від гуку,—
Зрадіють всі невірники бездолні...
Та що се нагле затримало руку?

Ох, я ж загинуть маю!.. І від страху
Від жалю розум паче хмари вкрили,
Як тяжко! Моє серце повне жаху:
Умру без слави, навіть без могили!..

Датується орієнтовно 1891 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 17—19.

Поезія присвячена О. Судовицькій.

СОН ЛІТНЬОЇ НОЧІ

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 35—36.

Автографи — ф. 2, № 11, стор. 72—74, та ф. 2, № 747, стор. 20—21. У автографі № 747 закреслено шосту строфу:

Багато ночей з того часу минуло
Осіnnіх, зимових, знов літні пройшли,

Та щастя того, що колись промайнуло,
Ті ночі побачить мені не дали.

Датується 1892 р. за раннім автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 33—34.

СОНЕТ

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 36.
Автограф — ф. 2, № 747, стор. 42.

Датується за автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 52.

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 37—38.

Автограф — ф. 2, № 747, стор. 15—16.

Датується орієнтовно 1889 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 55—56.

«СКРІЗЬ ПЛАЧ, І СТОГІН І РИДАННЯ...»

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 38.

Автографи — ф. 2, № 11, стор. 25, та ф. 2, № 747, стор. 45.

До київського видання збірки «На крилах пісень» 1904 р. Леся Українка поезію не включила.

Датується 1890 р. за раннім автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», 1893, стор. 38.

ДО НАТУРИ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1889, № 8, стор. 133, під заголовком «До природи».

Автографи — ф. 2, № 746, та ф. 2, № 747, стор. 18.

Датується орієнтовно 1889 р. на підставі першодруку.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 12.

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 38.

Автограф не зберігся. В рукописі збірки «На крилах пісень» (ф. 2, № 747, стор. 19) авторизована копія.

Датується орієнтовно 1889 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 13.

ЗАВІТАННЯ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1889, № 2, стор. 25.

Автограф — ф. 2, № 746. У рукописі збірки «На крилах пісень» 1893 р. (ф. 2, № 747, стор. 51—52) — список поезії рукою Олени Пчілки. Між текстами автографа і списку чимало різночитань. Опущено окремі рядки. Після 33-го рядка автографа йшов текст:

Яснії очі були, але в очах тих сльози блищали;

Погляд лагідний він мав, але в погляді смуток глибокий:

Жаль і благання, надія і туга-журба одбивались.

Руки до мене простяг і мов кликав кудись за собою.

Любо всміхався, а сльози котились. Ті сльози
Падали в серце мені; і од сліз тих надія ясная,
Радісна тиха надія, мов квітка лелії, розквітла.

Датується 1888 р. на підставі листа Лесі Українки до брата Михайла (вересень, 1888 р.).

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 10—11.

О л е н а П ч і л к а — літературний псевдонім Косач Ольги Петрівни (1849—1930), української письменниці ліберально-буржуазного напрямку, матері Лесі Українки.

НА ДАВНІЙ МОТИВ

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 41—43.

Автографи — ф. 2, № 11, стор. 5—7, та ф. 2, № 747, стор. 53—55.

Датується за раннім автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 37—39.

ПІСНЯ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1888, № 16, стор. 261.

Автографи — ф. 2, № 746, стор. 5, та ф. 2, № 747, стор. 26.

В обох автографах закреслена друга строфа:

Цвітуть квіти веснянії,
Швидко й посихають.
Мої літа найкращії
Марно пропадають!

До київського видання збірки «На крилах пісень» 1904 р. поезія не ввійшла.

Датується орієнтовно 1888 р. на підставі першодруку.

Подається за збіркою «На крилах пісень», 1893, стор. 43.

У ПУТЬ

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 44—45.

Автограф — ф. 2, № 747, стор. 60—61.

Датується орієнтовно 1891 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 14—15.

ОСТАННЯ ПІСНЯ МАРІЇ СТЮАРТ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1888, № 24, стор. 405, під заголовком «Прощальна пісня Марії Стюарт» з такою авторською приміткою: «Сонет сей написала славетна безталанниця Марія Стюарт, сидючи у темниці, 1586 р. 22 листоп[ада], після того, як дізналась, що смертний вирок її вже підписаний жорстокою сперечницею Єлизаветою. Чулая лебедина пісня Марії, зложена в таку хвилину, дивує ще більше штучною літературною формою сонета».

Автографи — ф. 2, № 746, стор. 7, та ф. 2, № 747, стор. 61.

Датується орієнтовно 1888 р. на підставі першодруку.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 9.

Вперше цикл надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 49—56.

Автограф — ф. 2, № 747, стор. 31—43.

Готуючи видання 1904 р., Леся Українка відредагувала цикл, зробила кілька скорочень. У п'ятому вірші циклу («Велике місто. Будинки високі...») опущено три останні строфи:

В широких просторі губилося око,
А думка питала,
Де щастя шукать вона мала,
Любові й надії — у небі високо?
Чи в морі спокою б шукала?

Ні, думко! даремне в світовім просторі
Притулку шукати,
В безодню дарма поринати;
Любов і надія не в зорях, не в морі,—
Між людьми поради питати!

Шукай, може, душу там знайдеш де щирю
І розум величний;
Де правди не згас промінь пишний,
Там треба шукати любові та миру.
Спокій же знайдеш колись вічний.

У шостому вірші циклу («Далі, далі від душного міста!») опущено другу строфу:

Тож сповнилось мені те бажання,—
Подались ми на море хутенько,
І по хвилях морських погуляння
Почали ми в неділю раненько.

У сьомому вірші циклу («Ой високо сонце в яснім небі стало...») опущено третю строфу:

Ходім же турецький замок оглядати,
Щоб нашу і славу, і лихо згадати,—
Згадаць давню славу, козацьку волю,
І тяжку недолю, турецьку неволю;
Тут колись гуляла доля і воля кривава,
Тяжко-важко доставалась та чужая слава!

Далі опущено сьому строфу:

Чи на те ж козацтво гинуло в неволі,
Побивалось тяжко, шукаючи долі,
Чи на те лилися кривавії ріки,
Щоб усе пропало й забулось навіки?
Та коли судилось марно лицарям загинуть,
То невже про них і гадку нащадки закинуть?

Датується 1888 р. за автографом.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 57—66.

Кома́ров Михайло Федорович (1844—1913) — український бібліограф, критик і фольклорист ліберально-буржуазного напрямку. Приятель сім'ї Косачів.

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 66—78, як цикл із «Заспіву» і дванадцяти поезій.

Збереглися автографи лише окремих поезій циклу в рукописному альбомі «Poesie» (ф. 2, № 11). На стор. 29—31 тут записано тексти двох віршів без заголовків з датами замість них: «Євпаторія. 16 серпня» («В час гарячий полудневий...») та «Серед моря 17 серпня» («Досить невільня думка мовчала...»). Обидва вірші датовані 1890 р. На стор. 59—68 записані поезії «Безсонна ніч» («Євпаторія, 91 р.»), «Братові на спомин 8 липня 1891 р. Євпаторія» («Нічко дивна! Тобі я корюся...»), «Південний краю! Як тепер далеко...» (1891 р.) та «В темний вечір сиджу я в хатині...» (1891 р.). Автографи решти віршів не збереглися.

Готуючи видання збірки «На крилах пісень» 1904 р., Леся Українка уточнила форму посвяти, опустила «Заспів», у вірші «Негода» вилучила п'яту і шосту строфи:

Сильне море! Нашо стільки сили?
Тільки стогін відповідь на неї.
Краще б хвилі вже разом покрили
Тую здобич потуги твоєї.

Коли ж треба тобі, сильне море,
Деся подіть свою силу напрасну,—
Обернись на се поле просторе,
Затопи сю країну нещасну!

Датується за автографом і першодруком.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 67—85, з відновленням «Заспіву» за першодруком.

В ДИТЯЧОМУ КРУЗІ

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 103—106, під спільним заголовком «Дитячі» чотири поезії: «На зеленому горбочку...», «Літо красне минуло...», «Мамо, іде вже зима...», «Тішся, дитино, поки ще маленька...». За ними — поезія «Веснянка». У виданні 1904 р. всі ці вірші об'єднані в цикл під назвою «В дитячому крузі».

«На зеленому горбочку...» Вперше надруковано в альманасі «Перший вінок», Львів, 1887, стор. 176—177.

Автограф не зберігся.

Датується за першодруком 1885 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 86.

«Перший вінок» — український літературно-художній альманах, у якому було вміщено твори українських письменниць. Виданий 1887 р. у Львові.

«Літо красне минуло...» Вперше надруковано в альманасі «Перший вінок», Львів, 1887, стор. 230—231, під заголовком «Поле».

Автограф не зберігся.

Датується на підставі першодруку 1884 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 87.

«Мамо, іде вже зима...» Вперше надруковано у журн. «Дзвінок», 1890, № 22, стор. 169.

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 32.

Дата за автографом 1891 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 88—89.

«Дзвінок» — український журнал для дітей і юнацтва ліберально-буржуазного напрямку. Виходив у Львові у 1890—1914 рр.

«Тішся, дитино, поки ще маленька...» Вперше надруковано в «Ілюстрованій бібліотеці для молодіжі, міщан і селян», Чернівці, 1891, № 3, стор. 33, під заголовком «До руской дитини».

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 34.

Датується за автографом 1891 р.

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 89—90.

ВЕСНЯНКА

Вперше надруковано у збірці «На крилах пісень», 1893, стор. 107—108.

Автограф — ф. 2, № 5. В автографі немає посвяти. Тут є ще одна строфа, відсутня у першодруку:

Ховаю я сльози,
Співаю пісні голосні,
Хоч люті морози
Прибили мене навесні.
Ти ж, сестро, гуляєш,
Ти лиха не знаєш,—
Весняного ранку
Співай, моя любя, веснянку!

Дата в автографі: «Весняного ранку 6 квітня 1890 р.».

Подається за збіркою «На крилах пісень», К., 1904, стор. 90—92.

ДУМИ І МРІЇ

Друга збірка поетичних творів Лесі Українки «Думи і мрії» вийшла друком у Львові 1899 р. У її виданні брав участь В. Гнатюк.

Збірка складається з поем «Давня казка» (1893), «Роберт Брюс, король шотландський» (1893) і поезій, написаних у 90-х роках.

МЕЛОДІЇ

Вперше надруковано як цикл з дванадцяти поезій у збірці «Думи і мрії», Львів, 1899, стор. 47—53. Дата спільна для всього циклу — 1893—1894. Збереглася частина чистового автографа циклу — ф. 2, № 677 (перші шість поезій).

Лише одна поезія циклу — «Хотіла б я піснею стати» — була надрукована в журн. «Зоря», 1894, № 2, стор. 35—36. Крім чистового автографа (№ 677), збереглися ранні автографи таких поезій: «Нічна тиха і темна була...» (ф. 2, № 11, стор. 77, під назвою «Нічна мелодія», і ф. 2, № 701, під назвою «Nocturno»); «Не співайте мені сеї пісні...» (ф. 2, № 11, стор. 79); «Горить моє серце, його запали-

да...» (ф. 2, № 11, стор. 80); «Знов весна і знов надії...» (ф. 2, № 11, стор. 80); «Дивлюсь я на яснії зорі...» (ф. 2, № 11, стор. 83); «Стояла я і слухала весну...» (ф. 2, № 11, стор. 84); «Давня весна» (ф. 2, № 11, стор. 81—83); «У чорну хмару зібралася туга моя...» (ф. 2, № 678).

Готуючи цикл до передруку у виданні 1904 р., Леся Українка зняла цифрову нумерацію віршів та відредагувала кінцівку поезії «У чорну хмару зібралася туга моя...» — перекреслила 14-й і 15-й рядки:

Нехай там збирається гірша, страшніша негода,
Нехай там узброїться в гостру огненну зброю,—

а в 16-му рядку виправила «Я вийду сама проти неї» на «Я вийду сама проти бурі».

Подається за збіркою «Думи і мрії» з урахуванням авторських виправлень, внесених в текст циклу під час підготовки його для передруку у київському виданні збірки «На крилах пісень» 1904 р.

НЕВІЛЬНИЧІ ПІСНІ

Вперше як цикл з 14 поезій надруковано у збірці «Думи і мрії», стор. 57—82, зі спільною датою для всього циклу — 1895—1896.

Цикл формувався поступово. Спочатку до нього входило сім поезій, опублікованих у журн. «Народ», 1895, № 15-16, стор. 254—256, під заголовком «Невільничі пісні»: «Божа іскра», «Мати-невільниця», «І все-таки до тебе думка лине...», «Slavus — sclavus», «Ворогам», «Північні думи», «До товаришів».

Укладаючи збірку «Думи і мрії», Леся Українка додала до перелічених поезій ще дев'ять, написаних пізніше і друкованих протягом 1897 р. в журн. «Жите і слово», т. VI, стор. 13—16, 354—356 («Грішниця», «О, знаю я, багато ще промчить...», «Хвилина розпачу», «На вічну пам'ять листочкові...», «Слово, чому ти не твердая криця...», «Fiat pox!»), та 1898 р. у збірнику «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності складають українсько-руські письменники» («Товарищі на спомин», «Поет під час облоги»), а також поезію «Ангел помсти», вперше надруковану у збірці «Думи і мрії». Водночас з першої частини циклу Леся Українка вилучила дві поезії — «Божа іскра» та «Slavus — sclavus».

Збереглися автографи деяких поезій циклу: «Мати-невільниця» — ф. 2, № 11, стор. 91; «І все-таки до тебе думка лине...» — ф. 2, № 11, стор. 94; «Північні думи» — ф. 2, № 11, стор. 35—86; «Товаришам» — ф. 2, № 11, стор. 87—88; «Поет під час облоги» — ф. 2, № 697; «Товаришці на спомин» — ф. 2, № 710; «О, знаю я, багато ще промчить...» — ф. 2, № 689; «Ангел помсти» — ф. 2, № 631.

В автографі поезії «Мати-невільниця» рукою Олени Пчілки поряд із заголовком написано «Гая». Це вказівка на прообраз співбесідниці поетеси — Галі Ковалевської-Деген, дочки революціонерів-народовольців М. П. Воронцової-Ковалевської та М. Ковалевського. М. П. Воронцова-Ковалевська була заслана на довічну сибірську каторгу в м. Кару. 1889 р. разом з товаришами отруїлася

на знак протесту проти знущання з в'язнів («Карійська трагедія»).

У київському виданні збірки «На крилах пісень» 1904 р. більшість віршів циклу зазнала цензурного втручання.

Готуючи поезію «Товарищі на спомини» до передруку у збірці «Думи і мрії», Леся Українка опустила три строфи першодруку — 11-у, 12-у і 16-у.

Наука наша — скарб, закопаний в могилу,
Наш хист — актор-кріпак в театрі у панів,
Непевні жарти тне, сміється через силу,
Поклонами спиняє панський гнів.

Релігія у нас — то морок темний,
Єгипетських жерців деспотія важка,
Закони й право — то устав тюремний,
Родинні зв'язки — ниточка тонка.

О, сором мовчки гинути й страждати,
Як маєш у руках хоч заржавілий меч.
Ні, краще ворогу на одсіч дати,
Та так, щоб голова злетіла з плеч!

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 57—82.

«Ж и т є і с л о в о» — український науковий, суспільно-політичний та літературний журнал прогресивного напрямку. Видавався у Львові в 1894—1897 рр.

ВІДГУКИ

До розділу є спільна дата — 1896—1899.

ВІДГУКИ

Вперше надруковано у збірці «Думи і мрії».

Автограф — ф. 2, № 633.

Датується за автографом.

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 85.

ЄВРЕЙСЬКА МЕЛОДІЯ

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник» (далі — ЛНВ), 1898, кн. 5, стор. 146—147.

Автографи — ф. 2, № 644 (чорновий), та два ідентичних чистових — ф. 2, № 642 та № 643.

Дата чорнового автографа — 21.VI 1896. Колодяжне.

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 86—87.

«Л і т е р а т у р н о - н а у к о в и й в і с н и к» — український художній, науковий і публіцистичний журнал. За ідейним спрямуванням історія журналу поділяється на три періоди: 1) демократичний (1898—1906, Львів); 2) буржуазно-ліберальний (1907—1914) і буржуазно-націоналістичний (1917—1919, Київ — Львів); 3) буржуазно-націоналістичний, профашистський (1922—1939, Львів; в 1933 р. виходив під назвою «Вісник»).

Вперше надруковано у збірці «Думи і мрії».
Автографи — ф. 2, № 630 (чорновий), та № 629 (чистовий).
Датується за автографом.
Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 87—88.

TO BE OR NOT TO BE?

Вперше надруковано у збірці «Думи і мрії».
Автограф — ф. 2, № 711.
Датується за автографом.
Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 89—90.
To be or not to be? — початок монолога Гамлета з трагедії В. Шекспіра «Гамлет».

З ПРОПАЩИХ РОКІВ

Вперше як цикл з двох віршів надруковано у збірці «Думи і мрії».
Автографи — ф. 2, № 655 (чорновий), та № 654 (чистовий).
Датується за чистовим автографом: «Я знаю, так, се хворії примари...» — 28.XII 1896 р., «Обгорта мене туга, болить голова...» — 19.I 1897 р.
Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 90—92.

ДО ТОВАРИША

Вперше надруковано у збірці «Думи і мрії».
Автограф — ф. 2, № 655. В автографі закреслено три строфи.
Друга:

Темна доля забрала життя мого рай.
Вам його темна сила забрала.
Через весь поневолений рідний наш край
Наче зла хуртовина заграла.

П'ята:

Та не знають вони, що приваблює нас
Навіть сніжня буря зимою.
Що нас так порива у безрадісний час
Навіть гомін дощу за тюрмою

Сьома:

Якби знать, що останні на світі терни
Нам уквітчають чола криваві,
Хай би ранили гостро і люто вони,
Ми б стояли, як владарі, в славі.

Датується за першодруком.
Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 92—93.

Вперше надруковано у збірці «Думи і мрії».
Автограф — ф. 2, № 728.
Датується за автографом.
Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 93.

РОМАНС

Вперше надруковано у збірці «Думи і мрії».
Автограф — ф. 2, № 728.
Датується за автографом.
Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 94.

КРИМСЬКІ ВІДГУКИ

Вперше як цикл надруковано у збірці «Думи і мрії».
Окремі вірші вперше друкувалися: «Східна мелодія» — ЛНБ, 1892, № 2, стор. 140—141; «Мрії» — ЛНБ, 1892, № 2, стор. 141—142; «Зимова ніч на чужині» — ЛНБ, 1898, № 5, стор. 143—147; «Весна зимова» — ЛНБ, 1899, № 2, стор. 167.

Автографи: «Імпровізація» — ф. 2, № 663; «Уривки з листа» — ф. 2, № 663 (чистовий), № 664 (чорновий); «Східна мелодія» — ф. 2, № 665 (чистовий), № 666 (чорновий); «Мрії» — ф. 2, № 667 (чистовий), № 668 (чорновий); «Зимова ніч на чужині» — ф. 2, № 669 (чистовий), № 609 (чорновий); «Іфігенія в Тавриді» — ф. 2, № 671; «Весна зимова» — ф. 2, № 673.

У чорновому автографі поезії «Уривки з листа» після 24-го рядка викреслено 27 рядків:

Поки я дивлюся на море, гадаю, що й я така вільна,
Як хвиля білява,
Оглянусь на гори, що з півночі світ заступили,
І тінь мені думку покрив,
І раптом прокинеться спогад,
Що я не на волі, а тільки ланцюг мені довший
На час, на годину дала моя доля лукава,
Дозволила вийти за темную гір огорожу,
Немов за ворота тюрми, і глянути втомленим оком
На вічнеє вільнеє море.
Коли б мені сили, щоб раптом ланцюг розірвати,
Схопити човен-душогубку і легке подвійне весельце
І швидко, мов чайка морська білокрила, полинуть по хвилях
Геть за далекий обрій, звідки сонечко сходить,
В новії незнані світа,
На іншую долю й недолю!
Марнії мрії! За кожним моїм необачним, незміреним рухом
Бряжчить невидимий ланцюг і болем до кості мене протинає,
Гай-гай, не розірвеш його,
Не такий його майстер кував,
Щоб моїм недотепним рукам розірвати,
Тільки час — він усякі замки розбиває! —
Сю кормигу розіб'є й мене вкупі з нею...

Ось які тіні, товаришу, кидають гори на мене,
Дай вам боже ніколи не знати сих тінів
І не ходити у хмару повитим по світі веселім.
Ні, ви не з тих, що живуть у тумані.

У чорновому автографі поезії «Східна мелодія» викреслено дві строфи — третю і четверту:

Різні тепер нас моря заколихують,
Помежи нами країни просторії...
Що ж розлучило нас? Хвиля противная.
А чи тумани морські непрозорії?

Весла, стерно і вітрила могутнії
Можуть боротися з хвилею кожною.
Ясне світло, на щоглі запалене,
Світить зорею у темі переможною.

У чорновому автографі драматизованої поезії «Зимова ніч на чужині» в строфи, які до чистового автографа не ввійшли. Після 11-ої строфи йдуть дві строфи:

І жаль мені зброї, що ржі на поталу
Віддана у піхвах, марнів вона,
Мої молодощі минають помалу,
Мов старість безсила... Се пісня сумна!

Тоді мені будеш ця пісня співати,
Коли оживе моя сила буйна,
Як зброя до пісні почне пригравати,
Тоді веселіше вона залуна.

Після 17-ої строфи закреслена строфа:

Невже сє море, широке без краю,
Для думки твоєї занадто тісне?
І сонце південне, що промінням грає,
Очам твоїм смутним не досить ясне?

Дописана трохи пізніше остання строфа автографа:

О Музо, ти знаєш потужнії чари,
Тремтить моє серце, як в лірі струна,
Ще гори повиті в зимовії хмари,
А в серці моєму співає весна...

Поезії циклу датуються за першодруком.

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 94—115.

Іфігенія — героїня грецького міфу, дочка царя Агамемнона. Перед походом на Трою батько приніс Іфігенію в жертву богині Артеміді, яка врятувала її від смерті, перенесла в Тавріду (Крим) і зробила жрицею в своєму храмі.

«ПОРВАЛАСЯ НЕСКІНЧЕНА РОЗМОВА...»

Вперше надруковано в ЛНВ, 1898, № 10, стор. 50—51.

Передруковано у збірці «Думи і мрії» з авторськими скороченнями — опущено строфи шосту і восьму першодруку:

І там, де на всьому лежить печать мовчання,
Де стримані і скарги і пісні,
Де здавлені прокльони і ридання,
Вість людям подають кайдани голосні.

Коли б могли вони тим людям нагадати
Про поневолених, замучених братів,
Посаджених поза залізні ґрати,
Відданих в руки навісних катів.

Посвяти ні в автографі, ні в першодруку поезії нема. Вперше надрукована вона в першому томі п'ятитомного зібрання творів Лесі Українки (К., 1951) на підставі бажання поетеси, висловленого в листі до матері — Олени Пчілки 5.I 1904 р.: «Над віршем «Порвалася нескінчена розмова...» я прошу написати: «Пам'яті С. М.».

Датується за першодруком.

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 115—116.

С. М.—Сергій Костянтинівич Мержинський (1870—1901) — близький друг Лесі Українки, активний член соціал-демократичних гуртків Києва та Мінська. С. Мержинському присвячено ряд ліричних поезій та поема «Одержима» (1901).

У ПУСТИНІ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1899, т. 5, № 2, стор. 166.

Автографи — ф. 2, № 715, 716 (чорнові), № 714 (чистовий).

Датується за чорновим автографом.

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 116—117.

НА СТОЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1899, т. 5, № 2, стор. 164—165, під заголовком «На спомин І. Котляревського», з редакційною приміткою: «Сю поезію Лесі Українки декламував М. Старпцький на святі Котляревського в Києві 26-го грудня 1898 р.»

Автограф — ф. 2, № 14.

Датується 1898 р. за збіркою «Думи і мрії».

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 117—119.

ЗОРЯ ПОЕЗІЇ

Вперше надруковано в збірці «Думи і мрії».

Автограф — ф. 2, № 651.

Датується за автографом.

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 119—120.

ПОВОРІТ

Вперше надруковано у збірці «Думи і мрії».

Автограф — ф. 2, № 696.

Датується за автографом.

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 120—121.

ЗАБУТА ТІНЬ

Вперше надруковано у збірці «Думи і мрії».

Автографи — ф. 2, № 647 (чорновий), ф. 2, № 648, ф. 2, № 7 (чистові).

Датується за автографом.

Подається за збіркою «Думи і мрії», стор. 121—123.

ВІДГУКИ

Збірка «Відгуки» вийшла друком 1902 р. у Чернівцях. Складається вона з ліричних циклів «Із циклу «Невольницькі пісні», «Ритми», «Хвилини», написаних протягом 1900—1902 рр., розділу «Легенди» та драматичної поеми «Одержима» (1901), що друкується у т. 3 нашого видання.

ІЗ ЦИКЛУ «НЕВОЛЬНИЦЬКІ ПІСНІ»

Вперше цикл надруковано у збірці «Відгуки». Окремі поезії вперше друкувалися: «Єврейські мелодії» — в ЛНВ, 1900, т. 2, кн. 8, стор. 122—123; «Епілог» — в журн. «Молода Україна», 1901, № 5-6, стор. 244—248; «Віче» — «Молода Україна», 1901, № 8-9, стор. 291—295.

Збереглися чистові автографи лише двох поезій: «Єврейські мелодії» — ф. 3, № 1858, та «Завжди терновий вінець...» — ф. 2, № 649. Текст автографа поезії «Завжди терновий вінець...» значно відрізняється від тексту в збірці «Відгуки». За автографом поезія подається у розділі «Інші редакції».

Датуються поезії циклу за першодруком.

Подаються за збіркою «Відгуки», стор. 3—16.

«Молода Україна» — український студентський журнал буржуазно-ліберального напрямку. Видавався у Львові у 1900—1902 рр.

РИТМИ

Вперше повністю цикл «Ритми» надруковано у збірці «Відгуки». Перші шість поезій циклу вперше надруковано в ЛНВ, 1901, т. 15, кн. 9, стор. 133—137.

Автограф цих шести поезій — ф. 2, № 700.

Автографи двох останніх поезій («О, як то тяжко тим шляхом ходити...», «Чом я не можу злинути утору...»), вперше надрукованих у збірці «Відгуки», не збереглися.

Перші шість поезій датуються за автографами. Дати поезій

«О, як то тяжко тим шляхом ходити...» та «Чом я не можу злинути угору...» в першодруку неточні. Їх слід датувати часом перебування Лесі Українки в Карпатах: першу — 16.VIII 1901 р., другу — 4.VIII 1901 р.

Подається за збіркою «Відгуки», стор. 17—30.

ХВИЛИНИ

Вперше повністю цикл надруковано у збірці «Відгуки». Перші чотири вірші вперше надруковано в ЛНВ, 1902, т. 17, кн. 1, стор. 37—38. Чистовий автограф цих віршів — ф. 2, № 717.

Збереглися автографи віршів «Свята ніч» — ф. 2, № 718, «Ви щасливі, пречистії зорі» — ф. 2, № 718, «Хочеш знати, чим справді було» — ф. 2, № 720. Решта автографів не збереглася.

При підготовці тексту поезії «Свята ніч» до київського видання збірки «На крилах пісень» (1904 р.) Леся Українка викреслила п'яту строфу:

Нам не раз крізь волосся світила зоря,
мов горицвіт у темному листі,
наче ми, перепливши небесні моря,
заквітчалися в краплі срібlistі.

Датуються поезії циклу за збіркою «Відгуки».

Подаються за збіркою «Відгуки», стор. 31—42.

ЛЕГЕНДИ

Вперше під таким загальним заголовком шість легенд надруковано у збірці «Відгуки». «Сфінкс» і «Ра-Менеїс» під спільною назвою «Єгипетські фантазії» передруковані в альманасі «Дубове листя», К., 1903, стор. 67—72.

Автографи: «Сфінкс» і «Ра-Менеїс» — ф. 2, № 734 (чорновий), та № 735 (чистовий); «Жертва» — ф. 2, № 735; «Легенди» — ф. 2, № 730; «Саул» — ф. 2, № 735; «Трагедія» — ф. 2, № 731 (чорновий), та № 730 (чистовий).

Датується за першодруком.

Подається за збіркою «Відгуки», стор. 43—65.

ПОЗА ЗБІРКАМИ

У цьому розділі представлені в хронологічному порядку поезії Лесі Українки, надруковані після 1902 р. у різних виданнях (в основному періодичних) та опубліковані після смерті поетеси за автографами. Переважна більшість неопублікованих за життя Лесі Українки творів друкувалася за автографами протягом 1945—1947 рр. і була зібрана, зрештою, у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори. Львів, вид-во «Вільна Україна», 1947.

ЛЮБКА

Вперше надруковано в альманасі «Перший вінок», Львів, 1887, стор. 176.

Автограф не зберігся.

Датується 1885 р. на підставі першодруку.

Подається за першодруком.

«Я БЛУКАВ КОЛИСЬ ПО РІДНИМ КРАЮ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 71.

Автограф — ф. 2, № 724.

Датується початком 80-х років на підставі дописки на автографі рукою Олени Пчілки: «Лесин вірш, написаний більше жартома, дуже давно (здається, в 80-ті роки)».

Подається за автографом.

ЖАЛІБНИЙ МАРШ

Вперше надруковано як текст до музики М. Лисенка «Жалібний марш на хор мішаний в 27 роковини смерті Т. Г. Шевченка, видання музичної бібліотеки львівського «Бояна».

Автограф не зберігся.

Датується 1888 р. на підставі заголовка першодруку.

Подається за першодруком.

«ЧОГО ТО ЧАСАМИ, ЯК СЯДУ ЗА ДІЛО...»

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1888, № 4, стор. 63.

Автограф не зберігся.

Датується 1888 р. на підставі першодруку.

Подається за першодруком.

«ШЛЮ ДО ТЕБЕ МАЛИЙ СЕЙ ЛИСТОЧОК...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 74.

Автограф — ф. 2, № 722.

Датується орієнтовно 1890 р.

Подається за автографом.

«Може, ним я тобі пригадаю, сею тріскою з нашого гаю...» — за свідченням сестри Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк, поезія була адресована Олександрі Судовщиковій і написана на березовій корі.

«ЗА ПРАВДУ, БРАТТЯ, ЄДНАЙМОСЬ ЩИРО...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 1, К., Держлітвидав, 1951, стор. 55.

Автограф — ф. 2, № 842.

Датується орієнтовно 1890 р. на підставі автографа.

Подається за автографом.

«ДИВЛЮСЯ Я НА СМЕРТЬ НАТУРИ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 3, під заголовком «Сонет».

Поезія записана на звороті вірша «Натура гине — вся в оздобах, в злоті...» і закреслена. Початковий заголовок для обох віршів — «Сонети».

Автограф — ф. 2, № 747.

Датується за автографом 1890 р.

Подається за автографом.

ВИШЕНЬКИ

Вперше надруковано в журн. «Дзвінок», 1891, № 14, стор. 115.

Автограф не зберігся.

Датується 1891 р. на підставі першодруку.

Подається за першодруком.

ПИТАННЯ

Вперше надруковано у журн. «Життя й революція», 1928, № 2, стор. 154.

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 74—75.

Датується орієнтовно 1893—1894 р. на підставі автографа.

Подається за автографом.

ВІДПОВІДЬ

Вперше надруковано в журн. «Життя й революція», 1928, № 2, стор. 154.

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 76—77.

Датується орієнтовно 1893—1894 р. на підставі автографа.

Подається за автографом.

НА МОТИВ З МІЦКЕВИЧА

Вперше надруковано у збірці «Арго», К., 1914, стор. 40.

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 77—78.

Датується орієнтовно 1893—1894 р. на підставі автографа.

Подається за автографом.

«КОЛИ ВЖЕ ЗАЧЕПИЛИ СІ ПИТАННЯ...»

Вперше надруковано в журн. «Нові шляхи», 1930, № 3, стор. 82—83.

Автограф — ф. 101, № 322.

Датується 1894 р. на підставі листа Лесі Українки до М. Павлика 27.IX 1894 р., в якому був надісланий вірш.

Подається за автографом.

ПРОРОЧИЙ СОН ПАТРІОТА

Вперше надруковано в журн. «Народ», 1895, № 9, стор. 135—136, під криптонімом «Н. С. Ж.».

Автограф не зберігся.

Датується 1895 р. за першодруком.

Подається за першодруком.

Поезія є відгуком на проватиканські статті «Наші національно-політичні відносини», «Про своїх людей» та ін., надруковані в газ. «Буковина», № 27—32 за 1895 р. Вислови з цих статей використовуються у творі.

Присвята редакторів «Буковини». — Редактором газ. «Буковина» протягом 1895—1899 рр. був Осип Маковей.

Святоюрські вежі — собор святого Юра у Львові, кафедральна греко-уніатська церква, осередок католицької реакції в Галичині.

...руське обличчя, римською тіарою вінчане. — Йдеться про львівського митрополита С. Сембратовича, що 1895 р. став кардиналом у Римі.

«Руський Сіон» — церковна реакційна газета, що видавалася у Львові (1871—1883).

НА ПАМ'ЯТЬ 31 ЛЮЛЯ 1895 РОКУ

Вперше надруковано в журн. «Нові шляхи», 1930, № 5, стор. 48—50.

Автографи — ф. 101, № 338, із заголовком «Раді на забудьте», та ф. 2, № 682, із заголовком «На пам'ять 31 іюля 1895 року».

Датується за автографом.

Подається за автографом — ф. 2, № 682.

Сестрице люба... — поезія присвячена Аріадні Михайлівні Драгомановій, дочці М. П. Драгоманова, двоюрідній сестрі Лесі Українки.

...сеє перше і безмірне горе... — смерть М. П. Драгоманова 20.VI 1895 р.

«Нові шляхи» — український літературно-науковий, мистецький і громадський журнал прогресивного напрямку. Виходив у Львові у 1929—1932 рр.

БОЖА ІСКРА

Вперше надруковано в журн. «Народ», 1895 р., № 15-16, стор. 254, в циклі «Невільничі пісні».

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 89.

Датується 1895 р. на відставі першодруку.

Подається за першодруком.

SLAVUS — SCLAVUS

Вперше надруковано в журн. «Народ», 1895, № 15-16, стор. 255, в циклі «Невільничі пісні».

Автограф не зберігся.

Датується 1895 р. за першодруком.

Подається за першодруком.

БРАТОВІ Й СЕСТРИ НА СПОМИН

Вперше надруковано в наукових записках Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР «Радянське літературознавство», 1948, стор. 120—121.

Автограф — ф. 2, № 4.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«НЕ ДОРИКАТИ СЛОВО Я ДАЛА...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 8.

Автограф — ф. 2, № 728.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«КРОВ ТВОЯ — РУБІН КОШТОВНИЙ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 9.

Автограф — ф. 2, № 728. В автографі викреслена третя строфа:

Мудрим людям достаються
Поцілунки, лаври, квіти,
А поету на потіху
Все криваві самоцвіти.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ТАК ПРОЖИЛА Я ЦІЛУ ДОВГУ ЗИМУ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 10.

Автограф — ф. 2, № 705.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ТИ, ДІВЧИНО, ЖИТТЯМ РОЗВИТА, ГРАЙ!»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 11.

Автограф — ф. 2, № 707.

Датується ориєнтовно 1897 р.

Подається за автографом.

ПРОКЛЯТТЯ РАХІЛІ

Вперше опубліковано в ЛНВ, 1918, т. 69, кн. 1, стор. 3—5.

Автографи — ф. 2, № 733 (чорновий), та № 732 (чистовий), в якому закреслено 8 останніх рядків:

І зникла тінь в підземному Шеолі,
А крик лунав ще довго в чистім полі

І невиразною луною долетів
До тихої вигнанниці — Марії.
І син її крізь сон зненацька затремтів.
А мати здійняла свій погляд, повний мрії,
До зірки, та зоря вже ледве променіла —
На сході заграва, мов кров'ю, червоніла.

В чорновому автографі твір мав підзаголовок «Легенда», виправлений пізніше на «Апокриф».

Датується орієнтовно 1898 р.

Подається за чистовим автографом.

«ЯКБИ Я ЗНАВ, ЩО ЇМ НЕМА РЯТУНКУ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 1. К., 1951, стор. 168.

Автограф — ф. 2, № 727.

Датується орієнтовно 1898 р.

Подається за автографом.

IMPROMPTU

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 12.

Автограф — ф. 2, № 656.

Датується орієнтовно 1899 р.

Подається за автографом.

«ЯК Я ЛЮБЛЮ ОЦІ ГОДИНИ ПРАЦІ...»

Вперше надруковано в журн. «Червоний шлях», 1923, № 3, стор. 5—6, під заголовком «Години праці».

Автограф — ф. 2, № 729. В ньому після рядка «А тим розмовам був лихий кінець» закреслено:

Як свічка танула дівчина необачна,
І ряст недовго їй топтати довелось,
І ще якби вона завчасу схаменулась,
То, може, ще її пости та молитви
Від перелесника лихого захистили.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«Червоний шлях» — український громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал. Виходив у Харкові в 1923—1936 рр.

«ДИВИЛАСЬ Я НА ТЕБЕ І В ТУ МИТЬ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 1, стор. 182.

Автограф — ф. 2, № 636.

Датується орієнтовно 1898—1899 р.

Подається за автографом.

«ЧАСТО КАЖУТЬ: «ЯСНІ ЗОРІ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 15.

Автограф — ф. 2, № 718. Остання його строфа мала таку початкову редакцію:

Люди ті не знають світу,
Але й світ їх теж не знає,
І говорить, що життя їх —
То писання божевільних.

Датується за автографом.
Подається за автографом.

«ТВОЇ ЛИСТИ ЗАВЖДИ ПАХНУТЬ ЗОВ'ЯЛИМИ ТРОЯНДАМИ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 13—14.

Автограф — ф. 2, № 706.

Датується за автографом.
Подається за автографом.

«ВСЕ, ВСЕ ПОКИНУТЬ, ДО ТЕБЕ ПОЛИНУТЬ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 17.

Автограф — ф. 2, № 634. Поезія записана на тому самому аркуші паперу, що й наступні поезії «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...» і «Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?». Під останньою дата — 16.XI 1900 р., що стосується і двох попередніх поезій.

Подається за автографом.

«ХОТИЛА Б Я ТЕБЕ, МОВ ПЛЮЩ, ОБНЯТИ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 7.

Автограф — ф. 2, № 634. В автографі викреслено третю і четверту строфи:

Плющ укриває листом всі щілини,
І в кожну рану запуска коріння,
Вінцем став для смутної руїни,
В його росі блищить на їй проміння.

Коли одхилить хто єдиний нарост,
Одірве корінь або зробить шпару,
Плющ на руїні не згубливий нарост,
Вони з'єднались у добрану пару.

Датується, як і попередній вірш, 16.XI 1900 р.
Подається за автографом.

«СКАЖИ МЕНІ, ЛЮБИЙ, КУДИ МОЇ СЛІЗОЗИ ПОДІЛИСЬ?»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 18.

Автограф — ф. 2, № 634.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«Я БАЧИЛА, ЯК ТИ ХИЛИВСЬ ДОДОЛУ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 19.

Автограф — ф. 2, № 634.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ТО, МОЖЕ, СТАНЕТЬСЯ І ДРУГЕ ДИВО...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Твори в п'яти томах, т. 1, стор. 211.

Автограф — ф. 2, № 634.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ЧИ ПАМ'ЯТАЄТЕ, КОЛИ Я ГОВОРИЛА...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 21.

Автографи — ф. 2, № 649 (чорновий), та № 721 (чистовий). В чорновому автографі викреслено початок поезії:

Замовкли молитви, озвались гучні дзвони,
І рушила серед юрби труна;
Мені в душі озвались інші тони,
І думка раптом стала голосна.
Незчулася, коли заговорила...

Датується 30.XI 1900 р., оскільки текст поезії в чорновому автографі записаний на тому самому аркуші, що й поезія «Завжди терновий вінець...», датована в першодруку 30.XI 1900 р.

Подається за автографом.

«УСТА ГОВОРЯТЬ: «ВІН НАВІКИ ЗГИНУВ!...»

Вперше надруковано в журналах «Україна», 1946, № 2, стор. 18; «Вітчизна», 1946, № 2, стор. 20; «Радянський Львів», 1946, № 2—3, стор. 60.

Автограф — ф. 2, № 687. Первісна редакція поезії друкується у розділі «Інші редакції» даного тому.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

КОРОЛІВНА

Вперше надруковано в журн. «Рідний край», 1912, № 5, стор. 5—8.

Автограф — ф. 2, № 731 (чорновий), та № 730 (чистовий).

Датується за автографом.

Подається за першодруком.

«Рідний край» — український щотижневий громадський і літературно-науковий журнал ліберально-буржуазного напрямку. Виходив у Полтаві в 1905—1907 рр., у Києві в 1908—1914 рр., у Гадячі в 1915—1916 рр.

«ТИ НЕ ХТІВ МЕНЕ ВЗЯТЬ...»

Вперше надруковано в журн. «Україна», 1946, № 2, стор. 18; «Вітчизна», 1946, № 2, стор. 20—21.

Автограф — ф. 2, № 687.

Дата в автографі — 6.VII 1901 не точна, описка. Має бути 7.VI 1901 року, оскільки в Кімполунгу Леся Українка була в червні 1901 р.

Подається за автографом.

«КВІТОК, КВІТОК, ЯК МОЖНА БІЛЬШЕ КВІТІВ...»

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 2, стор. 21.

Автограф — ф. 2, № 687. В автографі закреслено первісний варіант початку вірша:

Скупа весна твого скупого краю
Мені квіток багато не дала,
Тим спогадом собі я серце краю,
Як я тобі в дарунок їх несла.
То був останній дар.

В автографі після рядка «Всю ту весну убогу поховала» закреслено:

Як мало нам квіток дало життя,
А ми ж їх так любили! Чом, мій друже,
Ми не зростили більше їх для себе
В якому зільнику?.. Даремні жалі!

Датується, як і попередній вірш, 7.VI 1901 р. за автографом.
Подається за автографом.

КАЛИНА

Вперше надруковано в журн. «Червоний шлях», 1923, № 3, стор. 51.

Автограф — ф. 2, № 660.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«В ІНШІ ГОРИ Я ПОЛИНУ...»

Вперше надруковано в «Літературній газеті» 16 серпня 1940 р.
Автограф — ф. 2, № 6 — запис в альбомі Анни Москви, знайомої Лесі Українки з Вижницької на Буковині.
Датується за автографом.
Подається за автографом.

«МРІЯ ДАЛЕКАЯ, МРІЯ МИНУЛАЯ...»

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 2, стор. 21—22.
Автограф — ф. 2, № 681.
Датується за автографом.
Подається за автографом.

«ОЙ Я ПОСТРЕЛЯНА, ПОРУБАНА СЛОВАМИ...»

Вперше надруковано у виданні: Лесі Українки. Неопубліковані твори, стор. 26.
Автограф — ф. 2, № 691.
Датується за автографом.
Подається за автографом.

«ТИ ХОТІВ БИ КВІТОК НА ДОРОЗІ МОЇЙ?»

Вперше надруковано у виданні: Лесі Українки. Неопубліковані твори, стор. 27.
Автограф — ф. 2, № 708.
Датується за автографом.
Подається за автографом.

«ДЕ ТІЇ СТРУНИ, ДЕ ГОЛОС ПОТУЖНИЙ...»

Вперше надруковано в журн. «Молода Україна», 1902, № 4, стор. 118—119.
Автограф не зберігся.
Датується за першодруком.
Подається за першодруком.

ОСІННІ СПІВИ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1903, т. 21, кн. 1, стор. 1—3, як цикл з чотирьох поезій.
Автографи — ф. 2, № 692 (чистовий), та № 748 (чорновий).
Датується за чистовим автографом.
Подається за першодруком.

«НІ, ТИ НЕ ВМРЕШ, ТИ ЩАСТЯ ПОХОВАЄШ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 28.

Автограф — ф. 2, № 748. Тут викреслена шоста строфа:

Холодні іскри — то роса для нього,
біленький сніг — то пелюстки лілей,
палкий мороз — пал сонця весняного,
неясний винокол — привада для очей.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ОСІННІЙ ПЛАЧ, ОСІННІЙ СПІВ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 29.

Автограф — ф. 2, № 748.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

НІОБЕЯ

Вперше надруковано в альманасі «Нова рада», К., 1908, стор. 369—370.

Автографи — ф. 2, № 748 (чорновий), та № 10 (чистовий).

Датується за автографом.

Подається за першодруком.

Ніобея — героїня грецьких міфів. Пишалася своїми численними дітьми перед богинею Латоною, котра мала лише двох дітей — Аполлона й Артемиду. Діти Латони помстилися за материну образу і вбили стрілами дітей Ніобеї. Невтішна Ніобея з горя обернулася на скелю, з якоїплинув струмок сліз.

«Нова рада» — український літературний альманах. Виданий у Києві 1908 р.

«ХТО ДАСТЬ МОЇМ ОЧАМ ПОТОКИ СЛІЗ?...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 30—31.

Автограф — ф. 2, № 748.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ЩЕ НЕ ВДАРИВ МОРОЗ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 1, стор. 229.

Автограф — ф. 2, № 723.

Датується орієнтовно 1902 р.

Подається за автографом.

«ГОСТРИМ ПОЛИСКОМ ХВИЛІ СПАЛАХУЮТЬ...»

Вперше надруковано в журн. «Молода Україна», 1902, № 5, стор. 161—162.

Автограф — ф. 2, № 736.

Датується за першодруком.

Подається за першодруком.

НА ЗЕММЕРІНГУ

Вперше надруковано у збірнику «На вічну пам'ять Котляревському», К., 1904, стор. 121.

Автографи — ф. 2, № 704 (чорновий), під заголовком «Спогад з Земмерінгу», та № 2 (чистовий).

Дата в автографі — San-Remo, 16.XI 1902.

Подається за першодруком.

Земмерінг — мальовничий гірський перевал у східних Альпах.

ДИМ

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори, т. 1, К.—Х., «Книгоспілка», 1923—1924, стор. 298—301.

Автограф — ф. 2, № 637—638. В автографі закреслено первісний початок вірша:

«Для нас у ріднім краю навіть дим
Солодкий та коханий...» Так колись
Казав старий Гомер: сліпії очі,
Либонь, не гриз тоді легенький дим
з багаттів хатніх; жертви й гекатомби
палилися не часто, більше в співах...

Після 42-го рядка («Бо він був з дерева, а може й те, що рідний...») в автографі викреслено:

А тут же кашель груди розбивав
від сього диму! Поки чужина
рятунок дасть повітрям, сонцем, морем,
коли б ще дим на той світ не загнав...

Датується за автографом.

Подається за автографом.

Samprigdaréna (Сампирдарена) — остання станція перед Генуєю.

«УГОРІ ТАК ЯРО СЯЮТЬ ЗОРІ...»

Вперше надруковано в журн. «Література і мистецтво», 1941, № 2, стор. 35.

Автограф — ф. 2, № 712.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

БРАНЕЦЬ

Вперше надруковано у збірнику «На вічну пам'ять Котляревському», К., 1904, стор. 121—123.

Автографи — ф. 2, № 736 (чорновий), та № 1 (чистовий).

Датується за автографом.

Подається за першодруком.

«Я ЗНАЛА ТЕ, ЩО БУДУТЬ СЛІЗОЗИ, МУКА...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 37.

Автограф — ф. 2, № 725. В автографі викреслено останні рядки вірша:

Мені себе не жаль,
Коли б же ти мені не помарніла,
Моя небесна квітко, зоре ясна,
ти, що світила в найтемніші ночі
моїх сумних та хмарних молодощів,
що з бур, туманів, через море люте
мене вела своїм шляхом злотистим.
Переживи мене! В холодне, тихе море
страшного небуття не побоюся
на хвилях, золотих від твого світла,
поплинути. Красо моя! З тобою
ніщо не страшно, а без тебе — все,
життя, і праця, і кохання навіть
мені страшне,— я не стерплю їх, зоре,
як ти погаснеш...

Датується за автографом.

Подається за автографом.

ДОЧКА ІЄФАЯ

Вперше надруковано у збірнику «За красою», Чернівці, 1905, стор. 5—6.

Автографи — ф. 2, № 641 (чорновий), та № 640 (чистовий).

Датується за автографом.

Подається за першодруком.

СПОГАД З ЄВПАТОРИЇ

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 38—39.

Автограф — ф. 2, № 703.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«МОЇ ЛЮБІ, ДО МЕНЕ ХОДІТЬ Я САМА...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 40—41.

Автограф — ф. 2, № 679.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ЛЮДИ БОЯТЬСЯ ВНОЧІ КЛАДОВИЩА...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 42.

Автограф — ф. 2, № 679. В автографі після рядка «в час, коли я в кладовища їду» викреслено:

Я не боюсь їх, я з тугою руки
вдень і вночі простягаю до них.
Ох, якби можна з країни розлуки
викликать постаті любих, рідних!
Спогади-душі зо мною лишились,
будуть зо мною, поки я жива,
погляду, дотику, слова бракує...
Ох, якби мала портрети-слова!
Руки, і голос, і погляд коханих,
Я б не боялась, любила б я їх...

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«СКРІЗЬ, ДЕ НЕ ГЛЯНУ, СУХІ ТУМАНИ РОЗЛЯГЛИСЯ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 43.

Автограф — ф. 2, № 679.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

НАПИС В РУІНІ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1905, т. 30, № 4, стор. 1—2.

Автограф — ф. 2, № 683, та авторизована копія рукою К. Квітки — № 684. В автографі викреслено одинадцять останніх рядків, що йшли після слів: «Мене створив єгипетський народ і тим навек своє імення вславив».

Мандрівнику, спинись, коли в пустині
побачиш де таку царську гробницю,
хто б він не був, той цар, що там спочив,
ти не йому поклонись, спинившись.
Умер давно той цар з лицем тирана,
Умер давно народ, йому підданий,
умерло ймення, і загинула пам'ять.
Зосталася по їх дивна будова,
Царю могила, пам'ятник народу,
А що здобув той цар з лицем тирана?
Собі могилу, пам'ятник...

Дата автографа — 28.VIII 1904. Зелений Гай.

Заново відредагована поезія передрукована у журн. «Вільна Україна», 1906, № 3, стор. 36—38.

Подається за журн. «Вільна Україна», 1906, № 3, стор. 36—38.

«Вільна Україна» — український громадсько-політичний і літературний журнал прогресивного напрямку. Виходив у Петербурзі в 1906 р.

«КОЛИ ДИВЛЮСЬ ГЛИБОКО В ЛЮБІ ОЧІ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 46.

Автограф — ф. 2, № 662.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«О, НЕ КОРИ МЕНЕ, ЛЮБИЙ, ЗА МРІЇ ПРО СЛАВУ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 47.

Автограф — ф. 2, № 662.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ОЙ НЕ ЗНИКЛИ ЗОЛОТІ ТЕРНИ...»

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 2, стор. 22.

Автограф — ф. 2, № 662.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«БУЛО СЕ ЗА ЧАСІВ СВЯТОЇ ГЕРМАНДАДИ...»

Вперше надруковано в альманасі «З потоку життя», Херсон, 1905, стор. 165.

Автограф — ЦНБ АН УРСР, № І—4870.

Датується орієнтовно 1903 р.

Подається за першодруком.

ERRUR TI TRADIRO

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 65.

Автограф — ф. 2, № 645.

Датується орієнтовно 1904 р.

Подається за автографом.

ПІСНІ З КЛАДОВИЩА

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 49.

Автограф — ф. 2, № 694.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

ПІСНІ ПРО ВОЛЮ

Вперше надруковано як цикл у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 54—57.

Автограф — ф. 2, № 695. В автографі поезії «Ось вони йдуть. Коровга у них має...» закреслено п'яту і шосту строфи:

Ох, коли іншої пісні не знаєш,
краще мовчи: се ж ти духа вгашаєш.
Чи панахиди вже править пора
в час, коли воля під прапор збира!

Знаю сей спів! він неначе отрута,
спів сей створила в кайдани закута
бідна душа. Ще-бо змалку труїв
всіх нас, уроджених в північ, сей спів.

У поезії «Нагаєчка, нагаєчка!» — співають накінець...» викреслено останню строфу.

Чи ми, немов невільники, під ляскіт канчука,
На втіху злим плантаторам ударим тропака?
Чи се ми хочем, здавшись на божу благодать,
Такою «Карманьйоолоу» тиранів налякать?

Датується за автографом.
Подається за автографом.

«МРІЄ, НЕ ЗРАДЬ! Я ТАК ДОВГО ДО ТЕБЕ ТУЖИЛА...»

Вперше надруковано в журн. «Україна», 1946, № 2, стор. 18
Автограф — ф. 2, № 680.
Датується за автографом.
Подається за автографом.

«УПОЄНІ НА БЕНКЕТАХ КРИВАВИХ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 52—53.
Автограф — ф. 2, № 680.
Датується за автографом.
Подається за автографом.

«ОСЬ УНОЧІ ПРОБУДИЛИСЬ ДУМКИ...»

Вперше надруковано в журн. «Червоний шлях», 1923, № 3, стор. 50.
Автограф — ф. 2, № 693. В автографі є другий, незакреслений варіант 22-го рядка:

в вічність матерії, в світу буття.

Датується за автографом.
Подається за автографом.

ГРАФ ФОН ЕЙНЗІДЕЛЬ

Вперше надруковано в журн. «Рідний край», 1913, № 1, стор. 69.
В автографі — ф. 2, № 680, поезія має заголовок «Диявольське навождення»; після слів «у замку сьому, як в пустині» викреслено рядки:

Удень він даремне розривки шука,
а потім по ночах марою блука,
зітхає і скрикує з болю,
аж слуги зриваються раптом зо сна:
«Се що з нашим паном? Ото новина!
Вгадай же ту панську волю!..»

Датується орієнтовно за автографом 1905 р.
Подається за першодруком.

КАЗКА ПРО ОХА-ЧАРОДІЯ

Вперше надруковано в журн. «Молода Україна», 1912, № 4, стор. 16—19.

Автограф — ф. 2, № 658 (чорновий), має заголовок «Казка про Оха-чудотвора». Чистовий автограф — ЦНБ АН УРСР, ф. X, № 11. В чорновому автографі закреслено вісімнадцяту строфу:

В нас і те і друге вільно,—
скаже ввічливо пан Ох.
Стережись тоді вже пильно,
щоб не вийшло з тебе двох.

Дата в чорновому автографі — 7.III 1906 р.

Подається за першодруком.

«Молода Україна» — український журнал для дітей ліберально-буржуазного напрямку. Виходив у Києві в 1906 та в 1908—1914 рр. як щомісячний додаток до журн. «Рідний край».

ВЕСЕЛИЙ ПАН

Вперше надруковано в журн. «Шершень», 1906, № 16-17, стор. 7, під псевдонімом «Лука».

Автограф — ф. 2, № 658.

Датується за автографом — 7.III 1906 р. Ця дата стосується й інших сатиричних поезій, записаних після вірша «Веселий пан», — «Практичний пан», «Пан політик», «Пан народовець».

Подається за першодруком.

«Шершень» — український сатиричний журнал революційного напрямку. Виходив у Києві в 1906 р.

ПРАКТИЧНИЙ ПАН

Вперше надруковано в журн. «Шершень», 1906, № 18, стор. 3, під псевдонімом «Лука».

Автограф — ф. 2, № 658.

Подається за першодруком.

ПАН ПОЛІТИК

Вперше надруковано в журн. «Шершень», 1906, № 15, стор. 6, під псевдонімом «Лука».

Автограф — ф. 2, № 658.

Подається за першодруком.

ПАН НАРОДОВЕЦЬ

Вперше надруковано в журн. «Шершень», 1906, № 16, стор. 8,
під псевдонімом «Лука».

Автограф — ф. 2, № 658. В автографі закреслена друга строфа:

Не мужичу, ні, «людову»,
вибачте на слові,
там я буду боронити
справи народів.

Подається за першодруком.

КАЗОЧКА ПРО КРАЙ ЦАРЯ ГОРОХА

Вперше надруковано в журн. «Шершень», 1906, № 18, стор. 3,
під криптонімом «Л. У».

Автограф — ф. 2, № 658.

Датується за автографом.

Подається за першодруком.

ЛЕГЕНДА («БУЛО КОЛИСЬ В ОДНІЙ КРАЇНІ...»)

Вперше надруковано в журн. «Шершень», 1906, № 8, стор. 3.

Автографи — ф. 2, № 658 (чорновий), та № 674 (чистовий).

В автографі викреслена шоста строфа:

Траплялось — пасткою заглушать,
в руках незнарошне задушать,
поки розплутають з сильця,
зате ж котру живцем піймають,
в окрему кліточку саджають,
припнуть з іменням папірця.

Редакція журналу вилучила строфи четверту і дев'яту.

Дата чорнового автографа — «1906. На роковини Шевченка».

Подається за чистовим автографом ф. 2, № 674.

«ТИХУ ЗАДУМУ ВЕЧІРНЮЮ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 59.

Автограф — ф. 2, № 709.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

ПРОРОК

Вперше надруковано в журн. «Рідний край», 1906, № 15—52,
стор. 12.

Автограф — ф. 2, № 699.

Датується за першодруком.

Подається за першодруком.

ЖІНОЧИЙ ПОРТРЕТ

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 32.

Автограф — ф. 2, № 646. В автографі викреслено четверту строфу, що йшла після рядка «хоч і тобі була спокуса близька»:

а ти не впала. Чом же ти чола
не можеш гордо зняти перед тими,
що продають себе задля срібла,
ганяючись за примхами пустими?

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«НЕ ХУТКО ТЕ БУДЕ... ЧИ Й БУДЕ, ЧИ НІ?»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 63.

Автограф — ф. 2, № 688.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ОЙ В РАЮ, В РАЮ, БЛИЗЬКО ДУНАЮ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 67—68.

Автограф — ф. 2, № 690.

Датується орієнтовно 1905—1906 р.

Подається за автографом.

«В ХОЛОДНУ НІЧ САМОТНИЙ МАНДРИВЕЦЬ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 58.

Автограф — ф. 2, № 635.

Датується орієнтовно 1906 р.

Подається за автографом.

LÉGENDE DES SIÈCLES

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 60—61.

Автограф — ф. 2, № 676. В автографі пропущено кілька рядків, замість яких проставлено ряд крапок.

Датується орієнтовно 1906 р.

Подається за автографом.

«ЗА ГОРОЮ БЛИСКАВИЦІ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 64.

Автограф — ф. 2, № 650.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

НАРОД ПРОРОКОВІ

Вперше надруковано в журн. «Рідний край», 1908, № 2, стор. 6.
Автограф — ф. 2, № 685. В автографі закреслено строфи 9—11:

Ти запрягся в залізне ярмо
самохіть, то й ходи в нім терплячо,
ми ж не знаємо, хто нас запряг,
і гризе нас те путо боляче.

Ти кленеш наші душі тверді
і серця наші черстві та вперті,
як їм бути м'якими, поглянь:
ми ж голодні, і босі, й обдерті.

Бігли ми за пророками вслід
до Ваала, потім до Нініба,
всім служили богам — ні один
не подав ні рятунку, ні хліба.

Далі викреслено тринадцяту і чотирнадцяту строфи авто-
графа:

То ж найбільший пророк наш блукав
сорок літ вкупі з нами в пустині,
хоч із ним розмовляв сам господь
віч-на-віч з огняної купини.

А до нас не подав ще наш бог
з власних уст ні єдиного слова,
як же можемо тямити ми,
що є справжня небесная мова?

Датується за автографом.

Подається за першодруком.

ПОЛЯРНА НІЧ

Вперше надруковано в журн. «Червоний шлях», 1923, № 2,
стор. 3—5.

Автограф — ф. 2, № 698.

Датується орієнтовно 1908 р.

Подається за автографом.

ХВИЛЯ

Вперше надруковано в ЛНВ, 1912, т. 57, № 1, стор. 4.

Автограф — ф. 2, № 719.

Датується за автографом.

Подається за першодруком.

«МУЗИНИ ХІМЕРИ»

Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 2, стор.
23—25.

Автограф — ф. 2, № 795.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

Вперше як цикл з шести поезій надруковано в журн. «Рідний край» за 1909 рік: вірші «Хамсін», «Дихання пустині», «Афра» — № 43, стор. 6—7; «Вітряна ніч», «Вість з півночі», «Таємний дар» — № 44, стор. 5—6.

Автограф — ф. 2, № 632. В автографі після поезії «Афра» йде поезія «Сон», що за життя Лесі Українки не друкувалася. Поезія «Таємний дар» в цьому автографі уривається на реченні «сім їх було, і несли вони всі для дитини дари». Закінчення поезії — в автографі № 895, де зібрані переклади «Ліричних пісень Давнього Єгипту».

В автографі поезії мають дати: «Хамсін» — 5.IV 1910, Гелуан; «Дихання пустині» — 5.IV 1910; «Афра» — 6.IV; «Вітряна ніч» — 9.IV; «Вість із півночі» — 10.IV; «Таємний дар» — без дати.

Датується за першодруком.

Подається за першодруком.

Х а м с і н — єгипетська назва південного вітру (самуму).

СОН («ТЕПЛО ТА ЯСНО... ЧИ СЕ ЄГИПЕТ?»)

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Неопубліковані твори, стор. 66.

Автограф — ф. 2, № 632.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ІУНІАЗЬ ВОЛОДИМИР ЗА ДНІПРОМ...»

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах, т. 1, стор. 496.

Автограф — ф. 2, № 661.

Датується орієнтовно 1910 р.

Подається за автографом.

З ПОДОРОЖНЬОЇ КНИЖКИ

Вперше цикл надруковано в ЛНВ, 1911, т. 54, № 5, стор. 405—412.

Автографи — ф. 2, № 653 (чорновий), та № 652 (чистовий). В автографі поезії «Епілог» викреслено п'яту і шосту строфи:

В розлютованому морі
На легенькій шкаралуці
За життя своє боролись
Тії люди завзятуці.

І таки не похилились
Перед силою стихії,
І грудьми й чолом стрічали
Бурі натиски лихії.

Окремі вірші датуються за автографом. Дата першодруку до всього циклу — 15—21.I 1911. Чорне море коло Анатолії.

Подається за першодруком.

«ХТО ВАМ СКАЗАВ, ЩО Я СЛАВКА...»

Вперше надруковано у «Літературній газеті» 27 вересня 1945 р. Автограф — ф. 2, № 653.

В автографі закреслено останню, незавершену строфу:

Та поки що я буду жити,
Як в тишу морська хвиля,
На погляд море наче спить

Датується орієнтовно 1911 р. за автографом, в якому поезія записана після циклу «З подорожньої книжки», датованого 15—21.I 1911 р.

Подається за автографом.

НА РОКОВИНІ

Вперше надруковано в журн. «Рідний край», 1911, № 9-10, стор. 3.

Автограф — ф. 2, № 686.

Датується орієнтовно 8.III 1911 р. на підставі листа до матері від 9.III 1911 р., в якому Леся Українка писала, що напередодні закінчила вірш на роковини Т. Г. Шевченка.

Подається за першодруком.

ІНШІ РЕДАКЦІЇ

ГА. СОНЕТ.

Вперше надруковано в журн. «Життя і революція», 1928, № 2, стор. 154.

Автограф — ф. 2, № 11, стор. 19 (чистовий), в циклі «Сім струн» як перший варіант поезії «Га».

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«Я ЗНАЮ, ТАК, СЕ ХВОРИІ ПРИМАРИ...»

Друкується вперше за автографом — ф. 2, № 655, з якого за життя Лесі Українки друкувалося лише три початкових строфи як перший вірш циклу «З пропавших років». Решту шість строф вперше надруковано як окрему поезію у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 7 («Як я умру, на світі запалав...»)

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«НЕ ВСІ МОЇ КВІТКИ ПІШЛИ З ТОБОЮ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Твори в п'яти томах, т. 1, стор. 466—467.

Автограф — ф. 2, № 687.

Датується за автографом.

Подається за автографом.

«ЗАВЖДИ ТЕРНОВИЙ ВІНЕЦЬ...»

Вперше надруковано у виданні: Л е с я У к р а ї н к а. Неопубліковані твори, стор. 20.

Автограф — ф. 2, № 649.

У збірці «Відгуки» надруковано лише першу частину поезії з датою 30.XI 1900 р.

Датується за першодруком.

Подається за автографом.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Ангел помсти 140
 Афра 364
 Ave regina! 147
 Байдари 105
 Бахчисарай 107
 Бахчисарайська гробниця 108
 Бахчисарайський дворець 107
 Безсонна ніч 101
 Божа іскра 237
 Бранець 298
 Братові й сестрі на спомин 240
 «Було се за часів святої Герман-
 дади...» 316
 В дитячому крузі (цикл) 110
 «Велике місто. Будинки висо-
 кі...» 94
 Веселий пан 334
 Весна в Єгипті (цикл) 363
 Весна зимова 170
 Веснянка 114
 Вечірня година 83
 «Вже сонечко в море сіда...» 97
 Вишеньки 227
 «Ви щасливі, пречистії зорі...» 199
 Відгуки 145
 Відповідь 229
 «В інші гори я полину...» 273
 Вість з півночі 365
 Вітряна ніч 365
 Віче 187
 В магазині квіток 70
 «В небі місяць зіходить смут-
 ний...» 51
 Ворогам (Уривок) 125
 «Все, все покинуть, до тебе по-
 линуть...» 259
 «Всі наші сльози тугою пал-
 кою...» 74
 «В холодну ніч самотній мандрі-
 вець...» 347
 В'язень 60
 «Гей, піду я в ті зелені гори...»
 201
 «Горить мов серце...» 117
 «Гострим полиском хвилі спа-
 лахують...» 290
 Грай, моя пісне! 100
 Граф фон Ейнзідель 327
 Грішниця 131
 Давня весна 121
 «Далі, все далі! он латані пиви...»
 92
 «Далі, далі від душного міста...»
 94
 «Де поділися ви, голоснії слова...»
 191
 «Де тії струни, де голос потуж-
 ний...» 278
 «Дивилась я на тебе і в ту
 мить...» 255
 «Дивлюся я на смерть натури...»
 226
 «Дивлюсь я на ясні зорі...» 118
 Дим 292
 Дихання пустині 363
 До (Гімн. Grave) 45
 До Lady L. W. 279
 До мого фортепіано (Елегія) 68
 До музи 120
 До натури 82
 Досвітні огні 69
 До товариша 153
 До товаришів 126
 Дочка Ієфая 303
 Епілог («Хто не жив посеред бу-
 рі...») 376
 Епілог («Чи сумно вас, чи радіс-
 но читать...») 184
 Errur ti tradiro 317
 Єврейська мелодія 146

- Єврейські мелодії 183
 «Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі!» 183
 «Єсть у мене одна...» 51
 Жалібний марш 221
 Жертва 210
 Жіночий портрет 344
 Забута тінь 179
 Забуті слова 186
 «Завжди терновий вінець...» 189
 «Завжди терновий вінець...» (*інша редакція*) 388
 Завітання 84
 «За горою блискавиці...» 350
 «За правду, браття, єднаймось щиро...» 225
 Заспів 99
 Земля! Земля! 376
 Зимові ніч на чужині 162
 «Знов весна і знов надії...» 118
 Зорі, очі весняної ночі! 50
 Зоряне небо (*цикл*) 50
 Зоря поезії (*Імпровізація*) 176
 З подорожньої книжки (*цикл*) 370
 З пропаних років (*цикл*) 151
 «І все-таки до тебе думка лине...» 124
 Із циклу «Невольницькі пісні» (*цикл*) 183
 Імпровізація 156
 Impromptu 252
 Іфігенія в Тавриді (*Драматична сцена*) 165
 Казка про Оха-чародія 330
 Казочка про край царя Гороха 339
 Калина 272
 «Квіток, квіток, як можна більше квітів...» 271
 «Кінець подорожі...» 98
 «Князь Володимир за Дніпром...» 369
 «Коли вже зачепили сі питан-ня...» 231
 «Коли втомлюся я життям щоденним...» 57
 «Коли дивлюсь глибоко в любі очі...» 313
 Конвалія 53
 Contra spem spero! 56
 Королівна 266
 «Красо України, Подолля!» 92
 Кримські відгуки (*цикл*) 156
 Кримські спогади (*цикл*) 99
 «Кров твоя — рубін коштовний...» 243
 La (*Nocturno*) 48
 Легенда 340
 Легенди 211
 Легенди (*цикл*) 204
 Légende des siècles 348
 Lied ohne Klang 198
 «Літо красне минуло...» 110
 Любка 219
 «Люди бояться вночі кладовища...» 309
 «Мамо, іде вже зима...» 111
 Мати-невільниця 123
 Мелодії (*цикл*) 117
 Мердвен 105
 «Минаю я, було, долини, й горі...» 200
 Мі (*Коліскова. Arpeggio*) 46
 Мій шлях 59
 «Мої любі, до мене ходіть! я сама...» 307
 «Моя любі зоря ронить в серце мені...» 51
 «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила...» 323
 Мрії 159
 Мрії в бурю 374
 «Мрія далека, мрія минула...» 274
 Музині химери (*Гумореска*) 358
 На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи 143
 «Нагаєчка, нагаєчка!» — співають накінець...» 321
 На давній мотив 86
 Надія 72
 Надсонова домівка в Ялті 108
 «На зеленому горбочку...» 110
 На Земмерінгу 291
 «На кладовищі ми про щастя говорили...» 318
 На мотив з Міцкевича 230
 На пам'ять 31 іюля 1895 року 235
 Напис в руїні 311
 Напровесні 55
 Народ пророков 351
 На роковини 379
 На роковини Шевченка 80
 На столітній ювілей української літератури 174
 На стоянці 372

- На човні 102
 Невільничі пісні (*цикл*) 123
 «Не всі мої квітки пішли з тобою...» 386
 Негода 104
 «Не дорікати слово я дала...» 242
 «Не співайте мені сеї пісні...» 117
 «Не хутко те буде... Чи й буде, чи ні?» 345
 Ніобея 285
 «Ні, ти не вмиреш, ти щастя похочеш...» 282
 «Нічка тиха і темна була...» 117
 «...Ні! я покорити її не здолаю...» 193
 «Обгорта мене туга, болить голова...» 151
 «О, знаю я, багато ще промчить...» 139
 «О, не кори мене, любий, за мрії про славу...» 314
 «Ой в раю, в раю, близько Дунаю...» 346
 «Ой високо сонце в яснім небі стало...» 96
 «Ой, здається — не журюся, таки ж я не рада...» 203
 «Ой не зникли золотії терни...» 315
 «Ой піду я в бір темненький, там суха смерека...» 203
 «Ой я постреляна, порубана словами...» 276
 Осінні співи (*цикл*) 279
 «Осінній плач, осінній спів...» 284
 Осінь 279
 Останні квітки 280
 Остання пісня Марії Стюарт 91
 «Ось вони йдуть. Корогва у них мав...» 319
 «Ось уночі пробудились думки...» 326
 «О, як то тяжко тим шляхом ходити...» 195
 Пан народовець 337
 Пан політик 336
 Перемога 119
 Питання 228
 Північні думи 125
 Пісні з кладовища (*цикл*) 318
 Пісні про волю (*цикл*) 319
 Пісня («Чи є кращі між квітками...») 88
 Плач Бремії 281
 Поворот 177
 Подорож до моря (*цикл*) 92
 Поет під час облоги 127
 Полярна ніч (*Фантазія*) 353
 Pontos Acheinos 370
 «...Порвалася нескінченна розмова...» 172
 Практичний пан 335
 Прокляття Рахії (*Апокриф*) 246
 Пророк (*З біблійних мотивів*) 343
 Пророчий сон патріота 233
 Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок! 92
 Ра-Менеїс 206
 Рветься осінь руками кривавими...
 Re (*Пісня. Briosso*) 46
 Ритми (*цикл*) 191
 Розбита чарка 64
 Романс 155
 Саул (*Монолог*) 212
 Сафо 67
 Свята ніч 198
 Si (*Settina*) 49
 Сім струн (*цикл*) 45
 «Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?» 261
 «Скрізь, де не гляну, сухі тумани розляглися...» 310
 «Скрізь плач, і стогін, і ридання...» 81
 Slavus — sclavus 239
 «Слово, чому ти не твердая криця...» 143
 Сльози-перли (*цикл*) 73
 Sol (*Rondeau*) 48
 Сон («Був сон мені колись: богиню ясну...») 75
 Сон («Тепло та ясно... Чи се Бгипет?») 368
 Сонет 79
 «Сонечко встало, прокинулось ясне...» 93
 Сон літньої ночі 78
 Сосна 65
 Співець 62
 Спогад з Євпаторії 305
 «Сторононько рідна! коханий мій краю...» 73
 «Стояла я і слухала весну...» 118
 Сфінкс 204
 Східна мелодія 158
 Таємний дар 366

«...Так прожила я цілу довгу зиму...» 244
«Талого снігу платочки сивенькі...» 200
Татарочка 106
«Твої листи завжди пахнуть зв'ялими трояндами...» 257
«Темна хмара, а веселка ясна...» 202
«Ти, дівчино, життям розбита, грай...» 245
«Ти не хтів мене взять...» 270
«Ти хотів би квіток на дорозі моїй?» 277
«Тиху задуму вечірнюю...» 342
Тиша морська 99
«Тішся, дитино, поки ще маленька...» 112
To be or not to be?.. 149
«То була тиха ніч чарівниці...» 120
Товаришці на спомин 130
«То, може, станеться і друге диво...» 263
Трагедія 216
«Угорі так яро сяють зорі...» 295
«Україно! плачу слізьми над тобою...» 73
«Упоєні на бенкетах кривавих...» 324
У пустині 173
У путь 89
Уривки з листа 157
«Уста говорять: «він навіки згинув!...» 265
У тумані 371
«У чорну хмару зібралася туга моя...» 121
Fa (*Сонет*) 47
Fa (*Сонет*) *Інша редакція* 383
Fiat pox! 141
Хамсін 363
Хвилина розпачу 138
Хвилини (*цикл*) 198
Хвиля 356
«Хотіла б я пісню стати...» 119
«Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...» 260

«Хотіла б я уплисти за водою...» 192
«Хочеш знати, чим справді було...» 201
«Хто вам сказав, що я слабка...» 378
«Хто дасть моїм очам потоки сліз?» 287
«Часто кажуть: «ясні зорі...» 256
«Чи пам'ятаєте, коли я говорила...» 264
«Чи тільки ж блискавицями літати...» 191
«Чого марсельську пісню чути?» 320
«Чого то часами, як сяду за діло...» 223
«Чом я не можу злинути угору...» 196
«Шлю до тебе малий сей листочок...» 224
«Ще не вдарив мороз...» 289
«Я бачила, як ти хилився додолу...» 262
«Я блукав колись по ріднім краях...» 220
«Я знала те, що будуть сльози, мука...» 301
«Я знаю, так, се хворії примаря...» 151
«Я знаю, так, се, хворії примаря...» (*Інша редакція*) 384
«Якби вся кров моя уплинула отак...» 195
«Якби оті проміння золоті...» 192
«Якби я знав, що їм нема рятунку...» 249
«Як дитиною, бувало...» 154
«Як Ізраїль дівавсь ворогам у полон...» 183
«Якщо прийде журба...» 66
«Як я люблю оці години праці...» 253
«Я на старім кладовищі лежала...» 318
«Я сьогодні в тузі, в горі...» 51

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Леся Українка. <i>Фото. 1896.</i>	8—9
Лариса Косач. <i>Фото. 1878—1879.</i>	96—97
Лариса Косач з братом Михайлом. <i>Фото 1880—1881</i>	128—129
Обкладинка збірки «На крилах пісень» (1893) . .	256—257
Обкладинка збірки «Думи і мрії (1899)	288—289
Обкладинка збірки «Відгуки» (1902)	288—289

Від редакційної колегії	7
Леся Українка і наша сучасність. <i>Євген Шаблі- овський</i>	9

НА КРИЛАХ ПІСЕНЬ

Сім струн

Do (<i>Гімн</i>)	45	392 ¹
Re (<i>Пісня</i>)	45	392
Mi (<i>Колискова</i>)	46	392
Fa (<i>Сонет</i>)	47	392
Sol (<i>Rondeau</i>)	48	392
La (<i>Nocturno</i>)	48	392
Si (<i>Settina</i>)	49	392
Зоряне небо		
«Зорі, очі весняної ночі!»	50	393
«Єсть у мене одна...»	51	393
«Моя люба зоря ронить в серце мені...»	51	393
«Я сьогодні в тузі, в горі...»	51	393
«В небі місяць віходить смутний...»	51	393
Конвалія	53	394
Напровесні	55	394
Contra spem spero!	56	394
«Коли втомлюся я життям щоденним...» . . .	57	394
Мій шлях	59	395
В'язень	60	396
Співець	62	396
Розбита чарка	64	396
Сосна	65	396
«Якщо прийде журба, то не думай її...» . . .	66	396
Сафо	67	396

¹ Перша цифра — сторінка тексту; друга — сторінка приміток.

До мого фортепіано (<i>Елегія</i>)	68	397
Досвітні вогні	69	397
В магазині квіток	70	398
Надія	72	398
Сльози-перли		
I. «Сторононько рідна! коханий мій краю!»	73	398
II. «Україно! плачу сльозми над тобою...»	73	398
III. «Всі наші сльози тугою палкою...»	74	398
Сон («Був сон мені колись: богиню ясну...»)	75	399
Сон літньої ночі	78	399
Сонет	79	400
На роковини Шевченка	80	400
«Скрізь плач, і стогін, і ридання...»	81	400
До натури	82	400
Вечірня година	83	400
Завітання	84	400
На давній мотив	86	401
Пісня («Чи є кращі між квітками...»)	88	401
У путь	89	401
Остання пісня Марії Стюарт	91	401
Подорож до моря		
I. «Прощай, Волинь! прощай, рідний ку- точок!»	92	402
II. «Далі, все далі! он латані ниви...»	92	402
III. «Красо України, Подолля!»	92	402
IV. «Сонечко встало, прокинулось ясне...»	93	402
V. «Великеє місто. Будинки високі...»	94	402
VI. «Далі, далі від душного міста!»	94	402
VII. «Ой високо сонце в яснім небі стало...»	96	402
VIII. «Вже сонечко в море сіда...»	97	402
IX. «Кінець подорожі...»	98	402
Кримські спогади		
Заспів	99	403
1. Тиша морська	99	403
2. Грай, моя пісне!	100	403
3. Безсонна ніч	101	403
4. На човні	102	403
5. Негода	104	403
6. Мердвен	105	403
7. Байдари	105	403
8. Татарочка	106	403
9. Бахчисарай	107	403
10. Бахчисарайський дворець	107	403

11. Бахчисарайська гробниця	108	403
12. Надсонова домівка в Ялті	108	403
В дитячому крузі		
«На зеленому горбочку...»	110	403
«Літо краснеє минуло...»	110	403
«Мамо, іде вже зима...»	111	403
«Тішся, дитино, поки ще маленька...»	112	403
Веснянка	114	404

ДУМИ І МРІЇ

Мелодії

«Нічка тиха і темна була...»	117	404
«Не співайте мені сеї пісні...»	117	404
«Горить мов серце...»	117	404
«Знов весна і знов надії...»	118	404
«Дивлюсь я на яснії зорі...»	118	404
«Стояла я і слухала весну...»	118	404
«Хотіла б я піснею стати...»	119	404
Перемога	119	404
До музи	120	404
«То була тиха ніч чарівниця...»	120	404
Давня весна	121	404
«У чорную хмару зібралася туга моя...»	121	404

Невільничі пісні

Мати-невільниця	123	405
«І все-таки до тебе думка липне...»	124	405
Ворогам (<i>Уривок</i>)	125	405
Північні думи	125	405
До товаришів	126	405
Поет під час облоги	127	405
Товаришці на спомин	130	405
Грішниця	131	405
Хвилина розпачу	138	405
«О, знаю я, багато ще промчить...»	139	405
Ангел помсти	140	405
Fiat pox!	141	405
На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи . .	143	405
«Слово, чому ти не твердая криця...» . . .	143	405

Відгуки

Відгуки	145	406
Єврейська мелодія	146	406
Ave reginal	147	407

То be or not to be?..	149	407
З пропащих років		
1. «Я знаю, так, се хворії примари...»	151	407
2. «Обгорта мене туга, болять голова...»	151	407
До товариша	153	407
«Як дитиною, бувало...»	154	408
Романс	155	408
Кримські відгуки		
I. Імпровізація	156	408
II. Уривки з листа	157	408
III. Східна мелодія	158	408
IV. Мрії	159	408
V. Зимова ніч на чужині	162	408
VI. Іфігенія в Тавриді (<i>Драматична сцена</i>)	165	408
VII. Весна зимова	170	408
«...Порвалася нескінчена розмова...»	172	410
У пустині	173	410
На столітній ювілей української літератури	174	410
Зоря поезії (<i>Імпровізація</i>)	176	410
Поворіт	177	411
Забута тінь	179	411

ВІДГУКИ

Із циклу «Невольницькі пісні»

Єврейські мелодії

I. «Як Ізраїль діставсь ворогам у полон...»	183	411
II. «Єремів, зловісний пророче в залізнім ярмі!»	183	411
Епілог	184	411
Забуті слова	186	411
Віче	187	411
«Завжди терновий вінець...»	189	411

Ритми

I. «Де поділися ви, голоснії слова...»	191	411
II. «Чи тільки ж блискавицями літати...»	191	411
III. «Якби оті проміння золоті...»	192	411
IV. «Хотіла б я уплисти за водою...»	192	411
V. «...Ні! я покорити її не здолаю...»	193	411
VI. «Якби вся кров моя уплинула отак...»	195	411
VII. «О, як то тяжко тим шляхом ходити...»	195	411
VIII. «Чом я не можу злинути угору...»	196	411

Хвилини

Lied ohne Klang	198	412
Свята ніч	198	412
«Ви щасливі, пречистії зорі...»	199	412
«Талого снігу платочки сивенькіі...»	200	412
«Минаю я, було, долини, й гори...»	200	412
«Гей, піду я в ті зелені гори...»	201	412
«Хочеш знати, чим справді було...»	201	412
«Темна хмара, а веселка ясна...»	202	412
«Ой, здається — не журюся, таки ж я не рада...»	203	412
«Ой піду я в бір темненький, там суха сме- река...»	203	412

Легенди

Сфінкс	204	412
Ра-Менеїс	206	412
Жертва	210	412
Легенди	211	412
Саул (<i>Монолог</i>)	212	412
Трагедія	216	412

ПОЗА ЗБІРКАМИ

Любка	219	413
«Я блукав колись по ріднім краю...»	220	413
Жалібний марш	221	413
«Чого то часами, як сяду за діло...»	223	413
«Шлю до тебе малий сей листочок...»	224	413
«За правду, браття, вднаймось щиро...»	225	413
«Дивлюся я на смерть натураи...»	226	414
Вишеньки	227	414
Питання	228	414
Відповідь	229	414
На мотив з Міцкевича	230	414
«Коли вже зачепили сі питання...»	231	414
Пророчий сон патріота	233	414
На пам'ять 31 іюля 1895 року	235	415
Божа іскра	237	415
Slavus — sclavus	239	415
Братові й сестрі на спомин	240	416
«Не дорікати слово я дала...»	242	416
«Кров твоя — рубін коштовний...»	243	416
«...Так прожила я цілу довгу зиму...»	244	416

«Ти, дівчино, життям розбита, грай!»	245	416
Прокляття Рахілі (<i>Апокриф</i>)	246	416
«Якби я знав, що їм нема рятунку...»	249	417
Impromptu	252	417
«Як я люблю оці години праці...»	253	417
«Дивилась я на тебе і в ту мить...»	255	417
«Часто кажуть: «ясні зорі...»	256	418
«Твої листи завжди пахнуть зов'ялими тро- яндами...»	257	418
«Все, все покинуть, до тебе полинуть...»	259	418
«Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...»	260	418
«Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?»	261	419
«Я бачила, як ти хилився додолу...»	262	419
«То, може, станеться і друге диво...»	263	419
«Чи пам'ятаєте, коли я говорила...»	264	419
«Уста говорять: «він навіки згинув!...»	265	419
Королівна	266	420
«Ти не хтів мене взять...»	270	420
«Квіток, квіток, як можна більше квітів...»	271	420
Калина	272	420
«В інші гори я полину...»	273	421
«Мрія далекая, мрія минулая...»	274	421
«Ой я постреляна, порубана словами...»	276	421
«Ти хотів би квіток на дорозі моїй?»	277	421
«Де тії струни, де голос потужний...»	278	421
Осінні співи		
1. До Lady L. W.	279	421
2. Осінь	279	421
3. Останні квітки	280	421
4. Плач Єремії	281	421
«Ні, ти не вмиреш, ти щастя поховаєш...»	282	422
«Осіnnий плач, осінній спів...»	284	422
Ніобея	285	422
«Хто дасть моїм очам потоки сліз?»	287	422
«Ще не вдарив мороз...»	289	422
«Гострим полиском хвилі спалахують...»	290	423
На Земмерінгу	291	423
Дим	292	423
«Угорі так яро сяють зорі...»	295	423
Бранець	298	424
«Я знала те, що будуть сльози, мука...»	301	424
Дочка Ієфая	303	424
Спогад з Євпаторії	305	424

«Мої любі, до мене ходіть! я сама»	307	424
«Люди бояться вночі кладовища...»	309	425
«Скрізь, де не гляну, сухі тумани розляглися...»	310	425
Напис в руїні	311	425
«Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»	313	426
«О, не кори мене, любий, за мрії про славу...»	314	426
«Ой не зникли золотії терни...»	315	426
«Було се за часів святої Германдади...»	316	426
Errur ti tradiro	317	426
Пісні з кладовища		
«Я на старім кладовищі лежала...»	318	426
«На кладовищі ми про щастя говорили...»	318	426
Пісні про волю		
I. «Ось вони йдуть. Корогва у них має...»	319	426
II. «Чого марсельську пісню чути?»	320	426
III. «Нагаєчка, нагаєчка!» — співають накі- нець...»	321	426
«Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила...»	323	427
«Уповні на бенкетах кривавих...»	324	427
«Ось уночі пробудились думки...»	326	427
Граф фон Ейнзідель	327	427
Казка про Оха-чародія	330	428
Веселий пан	334	428
Практичний пан	335	428
Пан політик	336	428
Пан народовець	337	429
Казочка про край царя Гороха	339	429
Легенда	340	429
«Тиху задуму вечірнюю...»	342	429
Пророк (З біблійних мотивів)	343	429
Жіночий портрет	344	430
«Не хутко те буде... Чи й буде, чи ні?»	345	430
«Ой в раю, в раю, близько Дунаю...»	346	430
«В холодну ніч самотній мандрівець...»	347	430
Légende des siècles	348	430
«За горою блискавиці...»	350	430
Народ пророкові	351	431
Полярна ніч (Фантазія)	353	431
Хвиля	356	431
Музині химери (Гумореска)	358	431
Весна в Єгипті		
I. Хамсін	363	432
II. Дихання пустині	363	432

III. Афра	364	432
IV. Вітряна ніч	365	432
V. Вість з півночі	365	432
V. Таємний дар	366	432
Сон («Тепло та ясно... Чи се Єгипет?»)	368	432
«Князь Володимир за Дніпром...»	369	432
З подорожньої книжки		
I. Pontos Aheinos	370	432
II. У тумані	371	432
III. На стоянці	372	432
IV. Мрії в бурю	374	432
V. Земля! Земля!	376	432
VI. Епілог («Хто не жив посеред бурі...»)	376	432
«Хто вам сказав, що я слабка...»	378	433
На роковини	379	433

ІНШІ РЕДАКЦІЇ

Фа (<i>Сонет</i>)	383	433
«Я знаю, так, се хворії примари...»	384	433
«Не всі мої квітки пішли з тобою...»	386	434
«Завжди терновий вінець...»	388	434
Примітки	389	
Алфавітний покажчик	435	
Список ілюстрацій	439	

Академия наук Украинской ССР

ЛЕСЯ УКРАИНКА

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ

ТОМ 1

ПОЕЗИИ

(На украинском языке)

Редактор *О. Я. Безпальчук*
Художній редактор *Р. К. Пахомюк*
Оформлення художника *В. М. Дозорця*
Технічний редактор *Б. М. Кричевська*
Коректори *Р. С. Борисова, О. С. Улезко*

Здано до складання 29.XI 1974 р.
Підписано до друку 29.IV 1975 р.
Зам. 4—2899. Вид. № 370. Тираж 100 000.
Папір № 1, 84×108¹/₃₂.
Друк.-фіз. арк. 14+5 вкл.
Умовно-друк. арк. 24,04.
Облік.-вид. арк. 19,25.
Ціна 1 крб. 40 коп.

Видавництво «Наукова думка»
Київ, Репіна, 3.

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР, Київ,
вул. Довженка, 3.

1841/1842